

Jože Šorn

Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja*

Kot je v splošnem izraz »železarstvo« skupna beseda za opravila pri taljenju železove rude, pri predelavi nataljenega železa in izdelavi končnih izdelkov, tako obsega v tej razpravi pojem »premogovništvo« rudosledenje premoga ter izkop in separacijo tega minerala, nič manj tudi propagando za njegovo eksploatacijo.

Izkop premoga se je pridružil kopanju rud, predvsem železove in svinčeve rude, na našem narodnostnem ozemlju šele sredi 18. stoletja. Vendar pa naše premogovništvo v pretežnem delu stoletja 1750—1850 še ni imelo neposrednega ekonomskega učinka. V prvih desetletjih je šlo veliko bolj za različne oblike priporočanja uvedbe premoga v manufakturne in industrijske obrate, za eksperimentiranje z njim, za njegovo uveljavitev sploh. Eksploatacija premoga kot samostojna pridobitna panoga se je zakoreninila dokaj pozno, tik pred likvidacijo fevdalnega družbenega sistema v Avstriji. Zato je pričujoči spis v bistvu le uvod v obsežno in temeljno poglavje o našem premogovništvu v stoletju kapitalističnega družbenega sistema (1848—1945).

V tekstu nisem obdelal nekaterih posebnosti, na primer tehnike kopanja premoga in njegovega separiranja, prehod od roparskega načina kopanja na racionalni izkop in podobno; prav tako se nisem lotil vprašanja ustanavljanja bratovskih skladnic, zidanja rudarskih naselij itd. Tudi pregled rudarske zakonodaje in rudarskosodnih instanc je predmet ločene obravnave. Razprava gre torej predvsem za tem, da poda nastanek in razrast premogovniških podjetnikov, razvoj posameznih rudnikov, naraščanje proizvodnje, značilnosti tržišča in potrošnje ter nastajanje posebne skupine mezdnih delavcev, to je rudarjev v premogovnikih.

* * *

Pri pisanju te razprave sem uporabljal podatke sledečih šest glavnih skupin virov: 1. Fonde rudarskih oblasti; 2. Fonde premogovniških podjetnikov; 3. Fonde komerčnih instanc; 4. Razne rokopise, nanašajoče se

* Razprava je skrajšani tekst disertacije z naslovom »Premogovništvo na Slovenskem do sredine 19. stoletja,« ki sem jo branil 3. marca 1962 na filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani pred komisijo, ki so jo sestavljali univerzitetni profesorji dr. Fran Zwitter in dr. Bogo Grafenauer ter inž. Raša Vodusek.

na premogovništvo; 5. Fonde političnih oblasti; 6. Glavne tiskane vire. Na koncu dodajam še nekaj manj važnih pisanih virov, ki ne pripadajo nobeni izmed citiranih glavnih skupin virov.

Ad 1. Arhiv dvorne komore na Dunaju hrani fond z naslovom Novčarstvo in rudarstvo; Kranjsko (Münz — und Bergwesen, Krain); fond obsega dobo 1745—1804, za čas 1804—1810 pa so podatki v fasciklih, ki imajo samo naslov Novčarstvo in rudarstvo (citiram: ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko — oziroma v drugem primeru le ADK, Novčarstvo in rudarstvo). — V Ljubljani je dolgo časa deloval samostojni rudarski urad, pozneje, še posebej od 1814 dalje pa njegova substitucija. Oba sta bila kompetentna za ozemlje vse Kranjske, Goriške, Gradiščanske, Trsta in Istre (od 1797 dalje tudi beneškega dela Istre). Zadevne podelitvene knjige hrani Državni arhiv SR Slovenije v Ljubljani in imajo signature M 1, M 2, M 3 — itd. (citiram: DAS, Rudarska knjiga M 1, M 2...). — Knjige rudarskega urada v Celovcu od 17. stoletja dalje hrani danes Koroški deželni arhiv v Celovcu pod skupnim naslovom »Berghauptmannschaft«; spisi niso več ohranjeni (citiram: KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. ...). — Za Štajersko je fungiral od 1807 dalje rudarski urad v Leobnu (pred tem v Vordernbergu). Vendar sta za slovenski del dežele osnovne važnosti dve knjigi, ki jih danes hrani DAS. Prva ima originalni naslov »Steiermärkisches Berghauptbuch für den Cillier Kreis« (z novejšo slovensko nalepko »Rudarska knjiga A«). Vsebuje podatke za premog v celjskem okrožju od 1799 dalje (citiram: DAS, Rudarska knjiga A). Druga važna knjiga, ki obsega poleg celjskega tudi mariborsko okrožje, ima sicer podatke od 1724 dalje, toda za premog prav tako od 1799 dalje. Ima samo novejši slovenski napis »Fevdna in koncesijska knjiga« (citiram: DAS, Fevdna in koncesijska knjiga). — DAS hrani tudi 60 ovojev spisov k Fevdni in koncesijski knjigi, Rudarski knjigi A in k rudarskim podelitvenim knjigam M 1, M 2 itd. Spisi tečejo od 1799 dalje. Po svojem nastanku ne predstavljajo posebnega fonda, so pa danes zaradi svojevrstnega postopka v polpreteklem času postali via facti že nekakšna samostojna arhivska enota ali fond (citiram: DAS, Spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. ...). — Rudarski urad v Idriji ima sicer bolj malo podatkov o premogu, kar pa jih ima, se nanašajo na Kras v času 1760—1790. Knjige hrani Mestni muzej v Idriji (citiram: MMI, Resolucijski protokol — ali: MMI, Rudarskosodni gl. protokol — ali: MMI, Glavni repertorij). — V času Ilirskih provinc je vrhovni francoski nadzornik rudnikov nastopil svojo službo šele 29. junija 1810 in jo opravljal v Ljubljani do likvidacije provinc. Skozi ves ta čas so prejšnje nižje rudarske oblasti ostale na svojih mestih in fungirale dalje. Viri za to kratko obdobje so ohranjeni, kolikor izhajajo iz uradovanja francoskega nadzornika, v Archives nationales v Parizu. Tu so v posebni seriji fasciklov z oznako »F«. Pododdelek s signaturo »F¹⁴ 1043 Mines« vsebuje 6 dosjejev podatkov za leti 1810 in 1811 (citiram: NAP, Ilirske province, F¹⁴ 1043, Rudniki). Svoje lastne izpiske iz teh 6 dosjejev mi je ljubeznivo posodila za uporabo dr. Melitta Pivec-Steletova. — Rang višjega rudarskega urada je imela ustanova, kreirana 7. avgusta 1842, ki se je uradno imenovala do 1846, ko je spremenila ime, »Innerösterreichisch-küstenländische Steinkoh-

lenbau-Direktion in Leoben«, potem pa »Österreichisch-steirische Steinkohlenschürfungs-Direktion in Leoben«. Kompetentna je bila zgolj za »železniške« premogovnike, torej za tiste državne rudnike, ki so jih odprli in eksploatirali ob gradeči se železniški progi Dunaj—Trst z namenom, da bodo oskrbovali lokomotive z dobrim premogom. Ozemlje te posebne leobenske direkcije se je raztezalo tudi na znaten del Spodnje Štajerske. Spiši navedene direkcije predstavljajo obsežen in izdaten fond, ki ga hrani Arhiv finančnega ministrstva na Dunaju (citiram: AFM, Premogokopna direkcija Leoben). — Na slovenskem delu Štajerske sta bila njej podrejena rudosledni revir Slovenska Bistrica (od 1843 do 1845; od 1845 dalje Slovenske Konjice) in rudosledni revir Celje (od 1843 dalje; 1846 dvignjen v Rudarski urad Celje). Tudi te spise hrani Arhiv finančnega ministrstva na Dunaju (citiram: AFM, Sl. Bistrica — ali: AFM, Sl. Bistrica-Konjice — ali: AFM, Konjice; za Celje: AFM, Celje).

Ad 2. Izmed fondov premogokopnih podjetnikov naj omenim fond v arhivu rudnika Zagorje ob Savi s podatki od 1796 dalje (citiram: ARZ, fasc. I—VIII), v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu Zbirko Rosthorn s podatki za premogovnik Leše od 1822 dalje (citiram: KDA, Zbirka Rosthorn); DAS hrani fond z naslovom Ruardove fužine in rudokop Sava, ki ima podatke za premogovnik Zagorje v času 1791—1828 (citiram: DAS, Ruardove fužine, fasc. 4), Rudnik živega srebra v Idriji pa hrani v svoji arhivski zbirki »Grubenbau-Manipulation-Stuffensammlung« tudi poseben fascikel o premogu na Krasu v času 1796—1800 (citiram: IRA, serija G-M-S, fasc. III).

Ad 3. Fondi trgovinskih ali komerčnih instanc so sledeči: V arhivu dvorne komore na Dunaju je pod skupnim imenom »Novi komerc« pododdelek »Notranja Avstrija«, ki ima za čas 1755—1769 podatke o premogu na Goriškem in Gradiščanskem, Štajerskem, Kranjskem in Koroškem (citiram: ADK, Novi komerc, Notranja Avstrija), dalje pododdelek »Litorale« s podatki za Kras in Istro za obdobje 1757—1797 (citiram: ADK, Novi komerc, Litorale), končno pododdelek »Komerčna komora«, ki obravnava premog ob obali od Šibenika do Slovenske Istre, okoli Lipice in Vremskega Britofa v letih okoli 1830 (citiram: ADK, Novi komerc, Komerčna komora). Tudi arhiv finančnega ministrstva hrani serijo fasciklov z naslovom »Komerc« za predmarčno dobo (citiram: AFM, Komerc). — S komerčnimi zadevami na Kranjskem se je še posebej ukvarjala v letih 1747—1774 manjša komisija; v njenih spisih je najti podatke za premog, šoto in prve peči na premog (citiram: DAS, Kranjska komerčna komisija). Seveda je tudi v predmarčni dobi delovala v Ljubljani podobna komisija (citiram: DAS, Deželna trgovinska komisija). Poleg tega hrani DAS še manjšo skupino spisov, ki so ostanek nekega fonda, ki se mu provenienca ne dá določiti (citiram: DAS, škatla Trgovina in obrt). — Končno naj dodam, da sem nekaj za to razpravo pomembnih podatkov našel še v Državnem arhivu na Reki za sredino 18. stoletja (citiram: DAR, Reško glavarstvo, komerc).

Ad 4. Zelo važen vir so razni privatni rokopisi. Za premogovništvo v Zagorju ob Savi sredi 18. stoletja sta pomembni tisti dve knjigi dnevnika Franca Rakovca-Raigersfeldta, ki imata naslov Diaria 1746—1750

oziroma Diaria 1751—1756; podatke v dnevnik je vnašal avtor sproti po datumih (citiram: DAS, Raigersfeldtova Diaria 1746—50 ali 1751—56). Arhiv dvorne komore ima v svoji zbirki rokopisov knjigo s skrajšanim naslovom Steinkohlenwesen beschrieben von Johann Georg Megerle von Mühlfeld... ao 1820. Njegovi podatki zajemajo čas 1726—1820 (citiram: ADK, Rokopis št. 352). Izvleček iz te knjige, veljajoč samo za ozemlje Štajerske, je izdelal isti avtor istega leta; skrajšani naslov se glasi: Was that die Staatsverwaltung für die Entdeckung und Benützung der Steinkohlen in dem Herzogthume Steiermark?... Wien 1820. Rokopis hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu (citiram: ŠDA, Rokopis št. 195). Proces koksanja premoga v letu 1838 je popisani v rokopisu, ki ga hrani Arhiv dvorne komore in ga je napisal železarski inspektor Szlavik (citiram: ADK, Rokopis št. 353, Szlavik). Starejša rudokopna tehnika z geologijo in jamomerstvom ter odnos rudniških predstojnikov do rudarjev so dobro popisani v rokopisnem šolskem učbeniku, ki si ga je pisal leta 1846 J. Poschinger; shranjen je v ovoju, a fascikla 7 Zbirke Rosthorn (citiram: KDA, Zbirka Rosthorn, Poschinger).

Ad 5. Glede arhivskih fondov političnih oblasti naj opozorim na dejstvo, da so to v splošnem za premogovništvo manj važni fondi in da sem pregledal zato le tiste, ki se hranijo v DAS in v Mestnem arhivu ljubljanskem; DAS hrani arhiv kranjskih deželnih stanov (citiram: DAS, Stanovski arhiv, reg. I—VIII), arhiv Reprezentance in komore za Kranjsko (citiram: DAS, Reprezentanca in komora), arhiv Ilirskega gubernija za predmarčno dobo (citiram: DAS, Gubernijski arhiv, reg. VIII); v Mestnem arhivu sem se okoristil s podatki nekaterih spisov iz registrature I za čas ob koncu 18. stoletja (citiram: MALj, Reg. I).

Ad 6. Izmed glavnih tiskanih virov naj navedem Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie (citiram: Tafeln zur Statistik), dalje Montanistische Billanz (citiram: Mont. Billanz), J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthumes Krain, knj. II in III (citiram: Valvasor, Die Ehre), Balthasar Hacquet, Oryctographia carniolica, I—III, Leipzig 1778—1784 (citiram: Hacquet), končno Johann Anton Scopoli, Einleitung zur Kenntniss und Gebrauch der Fossilien. Für die Studierenden. Riga und Mietau, 1769 (citiram: Scopoli).

Viri, ki sem jih sicer še uporabljal pri svojem delu, a jih nisem uvrstil v nobeno izmed zgornjih 6 skupin virov, so tile: O premogu oziroma premogovem prahu v naših lekarnah 17. stoletja so podatki v zapuščinskih inventarjih (citiram: DAS, Zapuščinski inventarji); za nekatere osebne zadeve vodje vremskega premogovnika sem našel podatke tudi v Deželni deski (citiram: DAS, Deželna deska).

* * *

Ker naša zgodovinska literatura še ni podrobno in točno raziskala premogovništva na slovenskem narodnostnem ozemlju v prvem stoletju njegovega obstoja, se mi je tudi s tega stališča zdelo primerno, da se lotim naslovnega vprašanja s posebno razpravo.

Sicer je kot prvi objavil več podatkov o premogu Alfons Müllner v svojem časopisu Argo, X, 1902, str. 26—29, 33—35, v članku Steinkohle,

ki je del razprave *Das Bergwesen in Krain*, vendar brez pravega občutka za sintezo. Kot se Müllner omejuje na Kranjsko, tako se omejujeta na Koroško dve deli. Prvo delo je Hermanna Wiessnerja *Geschichte des Kärntner Bergbaues*, III. Teil, Kärntner Eisen, Klagenfurt 1953 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 41. und 42. Band), drugo delo pa knjiga *Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart*, Klagenfurt 1953 (Herausgegeben von der Kammer der gewerblichen Wirtschaft für Kärnten). Vendar obe deli obdelujeta le posamezne koroške premogovnike v sklopu razprav drugačne vsebine. Delno ima še značaj »deželne« zgodovine premoga obsežna knjiga Janka Orožna z naslovom *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dolá, I, Od početka do 1918*, Trbovlje 1958, čeprav je težišče knjige le štajerski del Zasavja. Isti pisec je zajel del Spodnje Štajerske tudi že v nekoliko starejši razpravi z naslovom *O nastanku rudarstva in industrije v Celju in njegovem zaledju* (Celjski zbornik 1951, Celje 1951; str. 53—66). Zgolj na posamezne rudnike se omejujejo dela: *Dve sto let rudnika Zagorje — 1755—1955*, Zagorje 1955; Jože Železnik, *Zgodovinski tehnični razvoj premogovnika Zagorje* (tipkopis v upravi rudnika; sestavljen okoli leta 1950); Ivan Mohorič, *Industrializacija Mežiške doline* (Poljudnoznanstvena knjiga, 4; Maribor 1954).

Ostala slovenska pa tudi avstrijska dela s tega področja omenjam sproti v opombah; v glavnem so to za nas manj pomembne razprave.

* * *

Ker bomo v besedilu razprave večkrat naleteli na razne izraze, ki so se uporabljali v rudarstvu, naj tu še prav na kratko podam naslednja pojasnila: Premog je postal regal šele leta 1766. Po tem času je podeljeval vladar preko rudarskih uradov ležišča premoga reflektantom v tako imenovani »fevd« (Lehen). Uradno je bil ta izraz v rabi do leta 1854, čeprav ni imel rudarski fevd razen izraza nič skupnega s klasičnim fevdnim pravom in fevdnim odnosom. Šele tkim. Franc Jožefov rudarski red iz leta 1854 je upeljal kot uradni izraz »Die Verleihung« — podelitev. Rudarski fevd ni bil absolutna privatna lastnina, pač pa samo relativna privatna lastnina; to se pravi, da je zapadel, čim niso bili izpolnjeni vsi pogoji (če reflektant ni začel kopati v predpisanem roku, če je že načeti kop zanemaril in ni v njem kopal delj časa itd.). Ker se je podeljeni rudarski fevd nanašal samo na zalogo premoga v zemlji, je moral reflektant plačati lastniku zemljišča pogojeno odškodnino. Lastnik zemljišča v nobenem primeru ni mogel in smel prepovedati eksploatacije premoga. — Ves postopek za pridobitev rudarskega fevda je potekal v treh delih: Kdor je hotel iskati premog v določenem področju, je — prvič — moral prositi za rudosledno dovoljenje s točno navedbo kraja iskanja. Rudarski urad mu je zato dal rudosledno pismo (Schurfschein, Schurfbrief), ki se je ob izdaji vpisalo v rudosledno knjigo. Reflektant je smel rudoslediti samo na osnovi tega dovoljenja. Ko je prosilec naletel na rudnino in jo je hotel eksploatirati, je — drugič — prosil rudarski urad, da mu podeli pravico kopanja. Urad mu je sedaj izdal *rudokopno pismo* (Muthschein).

Ta dokument se je vpisal v knjigo rudokopnih pravic (Muthungsbuch). Najpozneje dva meseca po pričetku kopanja je moral kopač — tretjič — zahtevati potrdilo o podelitvi pravice kopanja, torej *fevdno pismo* (Lehensbrief, pozneje Verleihungsbrief). — Enota za izmero podeljenega »fevda« se je imenovala jamska mera. Do uvedbe metrskega sistema so stranice merili z dunajskimi klaftami (1 dun. klafta = 1,896 m), površino pa z dunajskimi kvadratnimi klaftami (1 kvadrat. dun. klafta = 3,597 m²). Jamska mera je merila 12 544 kvadrat. dun. klafter (224 × 56 dun. klafter). Zelo pogosto so podelili tudi tako imenovano dvojno jamsko mero s 25 088 kvadrat. dun. klafter površine (224 × 112 dun. klafter). — Lastnik rudarskega »fevda« je mogel biti tako posameznik kot družba in država. Rudarska lastnina neke družbe je smela biti razdeljena največ na 128 kuksov ali rudarskih deležev (število lastnikov teh deležev ni bilo omejeno). — Dolgo vrsto let so oblasti poudarjale, da je izkop premoga neobdavčen. S tem so hotele eksploatacijo premoga čimbolj zakoreniniti. Šele ko je bilo to doseženo, so s 1. novembrom 1838 upeljali rudarsko desetino (Bergzehent, die Frohne). Od nakopane količine premoga v nekem koledarskem letu bi moral podjetnik odstopiti državi $\frac{1}{10}$ proizvodnje v naturi. Vendar so to vrednost preračunali v denar. V bistvu ni desetina, izročena v denarju, nič drugega kot davek na proizvodnjo.

1. PREMOGOVNIŠTVO DO KONCA 18. STOLETJA

Po dosedanjih ugotovitvah so poznali premog na slovenskem narodnostnem ozemlju vsaj že v prvi polovici 17. stoletja. Takrat so ga imenovali sanguis draconis oziroma po domače premogova ali zmajeva kri (premog = zmaj).¹ Prvi so uporabljali premog lekarnarji v zdravilniške namene. Tako so mogli kupiti bolniki premog v lekarni Novomeščana Jakoba Muharja vsaj že od leta 1640 dalje, v lekarni Ljubljančana Franca Cirianija pa najpozneje od leta 1647 dalje.² Spričo teh dveh podatkov niso Valvasorjeve vesti iz leta 1689 o premogovi krvi, ki da jo kopljejo blizu Strahovelj pri Zagorju ob Savi, nič več novosti.³ V prah zdrobljeni premog se je še dolgo zadrževal v naših lekarnah, saj ga je prodajala lekarna živosrebrnega rudnika v Idriji celó še leta 1769.⁴ Seveda me usoda lekarniškega premoga tu podrobneje ne zanima, ker to pač ni bila tipično gospodarska izraba koristne rudnine. Zadošča naglasiti, da so potrebne količine premoga zlahka nakopali v naših domačih krajih, na primer v Zagorju, na Krasu itd.

Sredi 18. stoletja je prišlo do bistveno važne spremembe: leta 1750 je skupina holandskih kapitalistov ustanovila na Reki čistilnico sladkorja,

¹ I. Koštiál, Od kod ime premog, ŽiS 1930, I, str. 524; isti, Etymologisches, sep. iz Zeitschrift für sl. Philologie, Bd VII, 3/4, Leipzig 1930.

² DAS, Zapuščinski inventarji, Lit. Z, fasc. LIV, št. 12; Lit. F, fasc. XIV, št. 16; Stan. arhiv, reg. I, fasc. 5, sn. 1, 2, 6, 10; prim. Fran Minafik, Črtice iz zgodovine kranjske farmacije, sep. iz »Apotekar. vestnika«, Zagreb 1931—35, str. 66.

³ Valvasor, Die Ehre, II, str. 143; III, str. 428.

⁴ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rdeča št. fasc. 1574.

takrat največji manufakturni obrat v naši bližini. Ti napredni Holandci so že v zahodni Evropi videli, da so mnogi tamkajšnji obrati uspešno vključili premog v proizvodni postopek in ga uporabljali v velikih količinah. Zato so si lastniki rafinerije izposlovali že v ustanovitvenem privilegiju tudi dovoljenje, da smejo za potrebe svojega obrata poleg drugega iskati in kopati premog. Precej verjetno je, da so spočetka še uporabljali les, si pa kmalu oskrbeli premog. To jim je najprej omogočil naš znani merkantilist in svetnik komore in reprezentance Franc Rakovec-Raigersfeldt, pozneje so si pa pomagali sami.

Rakovec je zvedel za premog v Zagorju verjetno leta 1736, ko so ga tod ponovno »odkrili«⁵ ljudje, ki so urejali strugo Save zaradi boljše plovbe.⁵ Vendar si je utegnil ogledati zagorski sloj premoga šele 13 let pozneje, v septembru 1749. Čeprav je kot napreden gospodarstvenik morda že znal pravilno vrednotiti premog, ga ni mogel izkoriščati, ker bi ga nihče ne kupil. Šele januarja 1752 so mu nakopali tamkajšnji kmetje 85 kg premoga. To količino je Rakovec takoj poslal v dar in preizkus svojemu znancu Arnoldu, ravnatelju reške čistilnice sladkorja.⁶ Arnoldu je kakovost premoga ugajala in hotel ga je imeti še več. Ko so Holandci spoznali zagorski premog, so prosili sredi avgusta 1755 oblasti za prost prevoz premoga od Zagorja do Reke; plačali bi le nekaj malega mitnine.⁷ Iz tega sledi, da je račun pokazal Holandcem, da more zagorski premog uspešno konkurirati lesu iz bližnje in daljnje okolice Reke in da je za njih rentabilen. Rakovec je imel torej dovolj razlogov, da je prosil rudarske oblasti za podelitev pravice kopanja premoga (kot da bi bil to regal, čeprav de iure še ni bil!). Pravico je prejel dne 11. novembra 1755 za Pešenk pri Zagorju. S tem, da je kmalu nato prejel imenovano ležišče premoga tudi v rudarsko last,⁸ je uradno postal prvi lastnik in pravi eksploataitor »premogovnika«⁹ v industrijske namene na slovenskih tleh vobče in začetnik zagorskega rudnika še posebej, čeprav je bilo vse skupaj seveda zelo miniaturno. Šele s to prvo uradno podelitvijo premogovega ležišča v last se prav za prav pričinja zgodovina premogovništva na slovenskem narodnostnem ozemlju. Tudi naslednji Rakovčev izkop premoga je bil skromen: dne 17. januarja 1756 je prejel iz Zagorja 10,8 ton premoga. Vso količino so mu nakopali štirje kmetje v petih dneh. Polovico količine je obdržal zase (morda za potrebe svojega gospodinjstva?), polovico je spet poslal Arnoldu na Reko. Februarja so kmetje še kopali premog za Rakovca, a količine niso znane.⁹

⁵ DAS Stan. arhiv, reg. I, fasc. 531 a, sn. 2; ADK, rokopis št. 352, str. 328; prim. Alfons Müllnerjeve podatke v Argo X. 1903, str. 27, in v njegovi Geschichte des Eisens..., Wien — Leipzig, 1909, str. 430.

⁶ DAS, Raigersfeldov Diarij 1751—56, podatki pod datumom 26. I. 1752.

⁷ DAS, Reprezentanca in komora, Fabriquewesen XII—22; ADK, Novi komerc, Notranja Avstrija, rd. št. fasc. 466.

⁸ DAS, Rudarska knjiga M 8, str. 76; ibidem, škatla Trgovina in obrt, spis z datumom 11. XI. 1755; prim. Argo X, str. 27; DAS, Raigersfeldov Diarij 1751—56, 4. XII. 1755.

⁹ DAS, Raigersfeld. Diarij 1751—56, 17. I., 8. in 18. II. 1756 ter 16. september 1756.

Rafinerija je vendarle hotela izkoriščati ležišča, ki so bila bližje Reki. Skoraj gotovo v zvezi s tem je prejela intendantca za Goriško in Trst s sedežem v Trstu 6. decembra 1756 nalog, naj navede kraje na svojem območju, kjer je mogoče kopati premog.¹⁰

Po Rakovčevi smrti leta 1760 se nekaj časa nihče ni zanimal za zagorski premog. Šele 23. julija 1766 je ta postal last Marka Antona barona Polhograjskega, za njim sredi septembra 1771 last Franca Jožefa Klinza, končno 10. aprila 1777 še Jakoba Antona Wintershofna. Nihče od teh treh »podjetnikov« ni več pošiljal premoga na Reko. Sicer je pa sploh vprašanje, koliko premoga so še nakopali v Zagorju za kakršne koli gospodarske potrebe. Za Wintershofnom se skoraj 20 let ni nihče zanimal za eksploatacijo premoga.¹¹

Povezava reške čistilnice sladkorja z Rakovcem je precej samostojen dogodek; samostojen v tem smislu, da je postal realnost brez posredovanja ali pritiska oblasti, vzgleda drugih manufaktur, priporočanja raznih agentov in podobno. Je rezultat povpraševanja in ponudbe. Sicer so pa pričele politične oblasti raznih instanc z dekreti pospeševati in priporočati eksploatacijo premoga šele skoraj 13 let za prvo Rakovčevo pošiljko zagorskega premoga na Reko.

* * *

Državne oblasti pospešujejo kopanje premoga. Da bi se Avstrija čim hitreje razvijala gospodarsko, so njene politične oblasti pričele v obliki odredb in z obljubo nagrad forsirati kopanje in uporabo premoga. Uvaja jih dekret, ki je izšel 2. januarja 1766 in je bil 25 dni pozneje objavljen v Wiener Zeitung. Določal je, da sme premog iskati vsakdo, vendar si mora priskrbeti rudosledno pismo. S tem pooblastilom si je slehernik pridobil pravico, kopati premog tudi na tujem zemljišču in ga uporabljati po svoji volji. Zemljiški gospod se je moral prav tako oskrbeti s takim pismom, moral pa je takoj pričeti z delom. Dalje je bilo določeno, da bo vsak fužinar in tisti, ki ima opravka z železom, prejel nagrado 50 fl in meščansko ter mojstrsko pravico, če bo pokazal prednosti premoga in jih posredoval še drugim, vendar morajo mešati najmanj $\frac{2}{3}$ premoga in $\frac{1}{3}$ oglja.¹²

S tem, da si je moral vsak interesent za premog priskrbeti pri rudarskih oblasteh rudosledno pismo, je bilo že določeno, da je premog regal, pridržana rudnina; v eksploatacijo jo je podeljeval vladar preko rudarskih uradov.

Že takoj 2. januarja 1766 so določile koroške oblasti, da bo nagrajen tisti, ki bo uporabljal pri predelovanju železa premog.¹³ Kakor ta žele-

¹⁰ ADK, rokopis št. 352, str. 25.

¹¹ DAS, Rudarska knjiga M 8, str. 130, 161, 192; prim. Argo X, str. 27.

¹² ADK, rokopis št. 352, str. 34; prim. Hermann Grosch, Die Anfänge des Kohlenbergbaues in Österreich und seine staatliche Förderung unter Maria Theresia, Dissertation... der Universität Wien im Jänner 1937, str. 51–52; Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart, Klagenfurt 1953, str. 220.

¹³ ADK, rokopis št. 352, str. 118.

zarska dežela je bila tudi Štajerska širokopotezna: dne 14. julija istega leta je izšla v Gradcu odredba, ki je jamčila »najditelju« premoga na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem (torej v Notranji Avstriji) primerne nagrade in odredila, da se opravi začetno kopanje na državne stroške.¹⁴ — Po teh datumih je izšlo še več podobnih dokumentov; vsi dokazujejo, da je bila propaganda v korist premoga docela sistematična. V agitacijo so posegle, prav gotovo na sugestije političnih oblasti, še notranjeavstrijske kmetijske družbe.

Kmalu po julijski graški odredbi je res odkril pater Steiz, ki ga je poslala *štajerska kmetijska družba*, premog najprej v srednji Štajerski blizu Voitsberga (tu ga je sicer že leta 1761 našel Anton Weidinger), potem v spodnji Štajerski na Konjiški gori med Konjicami in Žićami. Za nagrado je prejel v septembru 1766 zlato medaljo. Ob istem času, to je poleti 1766, je ponovno poslala kmetijska družba na raziskovalno pot še Ignaca Geista. Tudi ta je naletel na premog najprej pri Voitsbergu, torej na že raziskanem področju. Nato se mu je priključil abbé Poda; oba skupaj sta izsledila premog na več krajih zgornjega in srednjega dela Štajerske. Zatem je Poda sam odšel na Konjiško goro in ga seveda našel (torej: ponovno našel) tudi tu. — Po tem času so še nekajkrat pregledali daljnjo okolico Gradca.¹⁵

Precej sistematično je bil pregledan tudi slovenski del Štajerske. Tako je mariborski okrožni uradnik Langenmantel opozoril septembra 1767 štajersko kmetijsko družbo, da se nahaja premog v hribu blizu Maribora. Takoj je prispel pater Steiz in ga izsledil blizu Ruš, bolje rečeno ponovno odkril, ker ga je pred njim našel tu že slovenski mestni kaplan Matija Friedrich, mariborski mestni župnik Ferdinand Wassermann pa je prosil dovoljenja, da bi ga smel kopati. Pater Steiz se je nato podal istega 1767. leta po nalogu štajerske kmetijske družbe v bližino žičkega samostana in odkril premog na hribu sv. Neže. Od tu se je usmeril proti Šoštanju, kjer je tudi izsledil ležišče premoga (morda prav v Velenju?). Svojo raziskovalno pot je zaključil tega leta v Zagorju ob Savi, kjer pa seveda že zdavnaj ni bil več prvi, ki je tu naletel na premog. Iz smeri potovanja patra Steiza in iz takojšnjih najdb premoga v obljudenih krajih smemo sklepati, da so ga v te kraje usmerjali domačini, ki so pač že pred njim vedeli za ta ležišča. Pri takratnem znanju geologije premoga in spričo oddaljenosti patrovega doma od citiranih nahajališč premoga je bolj malo verjetno, da bi Steiz sam od sebe odkril vsa ležišča premoga. Prav taka je usoda varaždinskega kovaškega mojstra Jakoba Böttingerja, ki je na hribu sv. Neže našel premog leta 1768, prav takrat še v Pohorju nad Rušami, končno leta 1769 na hribu med Žićami in Konjicami.¹⁶ Ni treba dvomiti v to, da so ga tja usmerjali domačini. Kako bi sicer Varaždinec takoj naletel na premog v tujih krajih?

¹⁴ Ibidem, str. 24; ŠDA, rokopis št. 195, str. 6.

¹⁵ ADK, rokopis št. 352, str. 294, 297, 305—6, 311, 315—6; ŠDA, rokopis št. 195, str. 74, 76, 84, 95.

¹⁶ ADK, rokopis št. 352, str. 286, 295, 305; ŠDA, rokopis št. 195, str. 65, 74, 84.

Premogovniška mrzlica je šla precej v širino. Leta 1766 so našli premog na Tirolskem, leta 1767 na več krajih na Koroškem, tudi v Gmündu blizu Spittala na Dravi; tega so dali v preizkus *koroški kmetijski družbi*. Leta 1770 so ga našli še blizu Bleiberga pri Beljaku.¹⁷

Leta 1768 je bilo ukazano *goriški kmetijski družbi*, naj pazi na premog. Da so tam res našli manjše leče lignita, nam izpričuje prošnja gozd-nega mojstra Lenarta Buglionija sredi decembra 1763, da bi smel kopati premog v goriških in tribušenjskih gozdovih. Ko so naslednja leta odkopali nekaj premoga pri Tolminu, so ga dali v preizkus dr. Scopoliju v Idriji. Ugotovil je, da to ni pravi premog. Na podlagi teh in podobnih izsledkov je dovolilo leta 1769 tudi goriško glavarstvo premijo 25 fl naj-ditelju premoga.¹⁸

Sredi januarja 1769 je odkril premog med Medvodami in Mednim nad Ljubljano ljubljanski čevljar in laborant Folius. V mesto ga je pripeljal 450 kg. Ta dogodek je spodbodel *kranjsko kmetijsko družbo*, da je razpi-sala 23. februarja premijo 6 ducatov za tistega, ki bi našel premog blizu Ljubljane. Slaba dva meseca pozneje so odkrili koristno rudnino blizu čevljarjevega kopa tudi člani ljubljanskega kovaškega ceha.¹⁹ Da bi se še bolj povečalo zanimanje za premog, je kranjska kmetijska družba svoj odlok večkrat ponovila.²⁰ V jeseni so šli kovači še enkrat tja in si ga nakopali 670 kg.²¹ Januarja 1770 so prišli iz Zagorice pri Mokronogu v Ljubljano glasovi o tem, da so tam zadeli na sloj premoga. Vajkard baron Gall, lastnik imenja Zagorica, je bil pripravljen takoj oskrbovati s premogom Ljubljano. Ocenil je, da bi ga mogel letno nakopati 560 ton. Potegoval se je tudi za 30-letno mitninsko prostost glede prevažanja premoga. Ko so ljubljanski obrtniki sporočili, da bi premog naročili, če bi jim ga baron najprej poslal 100—150 kg brezplačno za poskus, je le-ta v začetku maja res poslal okoli 250 kg premoga. Ocenio in preizkus s tem lignitom je napravil pater Gabrijel Gruber.²²

Na Hrvatskem v splošnem razvoj ni mnogo zaostajal za našim. Za Hrvatsko — prav za prav za vso ogrsko polovico države — je izšla leta 1768 odredba, naj se komitati, ki jim primanjkuje lesa, poslužujejo pre-moga. Takoj po objavi odredbe je že odkril znani Jakob Böttinger premog na več krajih na desnem bregu Mure v Peklenici, v gospostvu Čakovec in drugje v Hrvatskem Zagorju. Naslednjega leta je spet našel premog na dveh krajih v bližnji in daljnji okolici Varaždina, končno leta 1770 še enkrat blizu tega mesta. Nekaj pozneje, namreč leta 1786, ga je odkopal Franc Buchholz, rudarski mojster, na raznih krajih v bližini Ivaneca, pri Gotalcu, v Peklenici, na desni obali Mure v višini Ormoža in drugje.²³

¹⁷ ADK, rokopis št. 352, str. 320.

¹⁸ Ibidem, str. 26.

¹⁹ DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1.

²⁰ Ibidem, PP T-1-1 in CC, S-30-1.

²¹ Ibidem, PP, T-1-1.

²² Ibidem.

²³ ADK, rokopis št. 352, str. 481—2, 484, 501, 504.

To v podrobnosti segajoče raziskovanje prvega impulza premogovniške mrzlice nam pove, da je šlo iskanje premoga precej bolj v širino kot pa v globino in da so bili pri tem iskanju udeleženi zelo različni poklici. Uspehi dela niso bili ravno nični, toda gospodarski učinek je bil komaj zaznaven. Ker ni bilo pravega tržišča, premog kljub nagradam ni šel v promet. To dokazuje tudi entuziastični načrt barona Galla o letnem izkopu več sto ton premoga, ga pa ni mogel prodati oziroma podariti več kot nekaj sto kilogramov obrtnikom. Kljub vsemu je bil ta napredek pravo nasprotje rudarski vnemi v takratni in tudi še v. poznejši Srbiji. Če so njeni prebivalci vedeli za nahajališča rud in rudnin, se niso upali o njih obvestiti Turkov, ker je bilo rudarsko delo pri njih domala podobno suženjskemu delu. Srbi so se naravnost izseljevali iz krajev, ki so imeli rudnike. Zaradi takega stanja so prvič kopali premog v Srbiji šele leta 1837,²⁴ torej v času, ko so na slovenskem narodnostnem ozemlju že nakopali skoraj 6200 ton premoga.

* * *

Zanimanje za premog popusti v desetletju 1780 do 1790. Kopanje premoga v Avstriji seveda ni potekalo kar brez ovir. Kovirami so nekaj prispevale takratne evropske razmere, nekaj pa dejstvo, da so kljub vsej propagandi in denarnim nagradam obrtniki in manufakturisti še vedno močno zaupali oglju in lesu. Verjetno pa je največ krivde v tem, da so se državne oblasti odrekle podpori premogovništvu. To dokazuje notranjeavstrijski odlok z dne 25. junija 1784, ki pravi, da se prepuščajo premogovniki in njihova eksploatacija zgolj privatni podjetnosti.²⁵ S tem pa seveda še ni rečeno, da je premogovništvo zamrlo ali doživelo uničujoč udarec.

Razen glavnega dogajanja, ki je potekalo v tem času na Krasu po zaslugi reške čistilnice sladkorja in ga bom orisal v naslednjem poglavju, moram dodati na tem mestu nekaj drobnih podatkov, ki sicer ne govore o večjem kopanju, so pa le sestavni deli kontinuitete v zanimanju za premog. Tako zvmemo za marec 1784, da je bilo treba pripraviti za Collegium Nazarenum v Rimu zbirko rudnin, ki jih je premogla Avstrija. V ta namen je mesec dni pozneje poslal Franc Lampe rudarskemu uradu v Idriji premog zanj. Premog je bil nakopan nekje na Krasu; iz prošnje za rudosledno pravico z dne 23. julija 1784, ki jo je napisal Lenart Buglioni, gozdni mojster v Gorici, zvmemo, da so naleteli na leče lignita tudi na Goriškem; istega leta, torej 1784, je kopal premog blizu Sabotina neki Morelli; skoraj sočasno z njim je želel kopati premog tudi Gottlieb Hochkofler iz Trsta; ta je oktobra 1786 prosil za novo ležišče premoga blizu Senadolic in od tu vozil rudnino tudi v Trst.²⁶

²⁴ Vasilije Simić, Razvoj ugljenokopa i ugljarske privrede u Srbiji, Beograd 1958, str. 6—16 (Posebna izdanja SAN, 300).

²⁵ ŠDA, rokopis št. 195, str. 9—10.

²⁶ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1591; MMI, rudarskosodni gl. protokol za leta 1783—85 in 1783—89; DAS, Rudarska knjiga M 9, str. 24.

Bistveno važni napredek proti koncu 18. stoletja.

Na slovenskem narodnostnem ozemlju in v njegovi bližini so spet izdatneje posegli podjetniki po premogu v začetku leta 1792. Tako je 7. januarja tega leta pričel kopati premog v Eibiswaldu v mariborskem okrožju Ignac Ernest pl. Purgay, dobro leto dni pozneje pa na Sonnerbergu v srednji Koroški Ivan Obersteiner (v letih 1797—1801 je nakopal od 26,2 tone do 81,7 tone premoga).²⁷ Nato je spet pričela propagirati premog državna oblast. Dne 20. novembra 1795 je izšla določba, da so premogovniki oproščeni plačevanja rudarske desetine (da torej do sedaj še niso plačevali, da pa tudi v bližnji bodočnosti ne bodo plačevali davka na proizvodnjo!) in da so zaradi olajšanja dovoza in prodaje te rudnine tudi vse vožnje proste plačevanja cestnih mitnin za tri leta. Že 18. decembra so ji bile dodane še odredbe, ki so spodbujale podjetnike k večji uporabi premoga in šote, češ da primanjkuje lesa in oglja. Fužinarjem se ukazuje, da naj uporabljajo samo premog, ostalim pa, da naj do polovice ali vsaj tretjine mešajo premog. Ukaz je upošteval seveda stvarne težave, namreč veliko oddaljenost rudnikov od industrijskih središč, in okoliščino, da je ponekod lesa prav za prav še kar dovolj. Naroča se, naj se pivovarji in žganjekuhi še posebej poučijo o gospodarski izrabi premoga in o preureditvi peči na kurjenje s premogom.²⁸

Neposredno po novembrski določbi je dvorna komora priporočila rudniku živega srebra v Idriji, naj žge živosrebrno rudo s premogom, zgodaj spomladi 1796 je pa še dodala, naj ga iščejo kar v bližnji okolici Idrije. Dejansko so poleti tega leta iskali in našli zanj premog za idrijskim gradom ob potoku Nikovi in v Jeličnem vrhu nad Idrijo. Preizkus je pokazal, pravi neko sodobno poročilo, da to ni bil pravi premog. Zato je skoraj ob istem času predlagal neki Pyrer, naj bi v Idrijo vozili kirchbichelski premog.²⁹ Seveda se ekonomsko nemogoči načrt ni uresničil, zato pa je prišlo do nekega drugega zelo važnega koraka: Idrija je zaradi lastnih potreb in še neke okoliščine sama poslala svoje rudosledce na raziskovalno delo — na Kras.

Ta »neka okoliščina« je bila potreba Trsta po premogu. Tržaški gubernij je obljubil v septembru 1796 kar 100 ducatov nagrade tistemu, ki bi oskrboval tržaško tržišče z zadostnimi količinami premoga.³⁰ Takoj nato sta bila poslana na Kras idrijska rudosledca Mihael Kobau in Anton Gregorič. Pričela sta z raziskovanjem hribov od Senadol proti Trstu. Po pripovedovanju Senadolcev je že nekaj let prej uspešno kopal blizu njihove vasi premog neki privatnik, ki je pozneje kop opustil (to bi utegnil biti Hochkofler). Naslednje ležišče, ki ga je odkril Kobau z dvema

²⁷ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, rd. št. fasc. 3759; ADK, rokopis št. 352, str. 289, 313—5; ŠDA, rokopis št. 195, str. 68—9.

²⁸ MALj, reg. I, fasc. 147, ovoj 227; ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1616; ŠDA, rokopis št. 195, str. 90—1.

²⁹ Walter Petrowitz, *Aus Vergangenheit und Zukunft des Braunkohlenbergbaues in Alpenvorland und Wiener Becken*, Dissertation... an der phil. Fakultät der Universität Wien, Wien 1948, str. 46.

³⁰ ADK, rokopis št. 352, str. 26—7; Müllnerjeve trditve v *Geschichte des Eisens*, str. 541, da je bilo že 11. maja 1796 obljubljenih 1000 ducatov tistemu, ki bi poceni oskrboval Trst s premogom ali šoto, nisem mogel preveriti.

domačinoma, je bilo med Štorjami in Sežano. Oba domačina sta že preje kopala za nekega podjetnika. Ko je ta umrl, je kop prevzela okoli leta 1780 reška čistilnica sladkorja, ki ga je pozneje opustila in prešla na vremski premogovnik, ker je bil bližji in izdatnejši. Idrijčana sta dalje iskala premog okoli Senožeč. Ker ga tu nista našla, sta se podala v Št. Vid pri Vipavi; zasledila sta dve premogovi ležišči blizu vasi Polje. Od tu sta se oba skupaj podala še v Istro (Labin, Pazin, Buzet), kjer je bilo mnogo premoga.

Dve leti pozneje, od 4. do 23. septembra 1798, je raziskovala Kras druga skupina rudosledcev: plavžarski mojster Franc Wernberger in praktikant Anton Krامل, ki so ju spremljali nam že znana Gregorič in Kobau, dalje še Jožef Eder in Ivan Rupnik, vseh šest iz Idrije, iz živosrebrnega rudnika oziroma rudarskega urada.³¹

Tako je prav s Krasa prišla sredi maja 1799 v rudnik manjša pošiljka črnega premoga, ki so ga izročili obratu za sublimacijo. Toda zaradi previsoke cene — 1 fl 2 kr za 56 kg — so nadaljnjo uporabo premoga začasno opustili. Preusmerili so se konec maja ali začetek junija na šoto. Za poskušnjo so narezali v okolici Bistre in Vrhnik večjo količino šote in jo prepeljali v rudniško tovarno.³² Ko je leta 1803 odkril Franc Wernberger premog v Jeličnem vrhu, so se v Idriji spet navdušili zanj. »Premogovnik« je sicer obratoval le od 16. avgusta 1803 do 7. januarja 1804 ter od 7. maja do 24. novembra 1804, toda obratoval je le, in tako so mogli že 19. decembra opraviti poskus taljenja svinca s premogom, ki je uspel. Leta 1806 je izsledil mojster neko drugo lečo premoga v istem hribu.³³

Poleg navedenih primerov so pričeli premog iskati in uporabljati proti koncu 18. stoletja podjetniki tudi drugih predelov slovenskega narodnostnega ozemlja. Živahnost je porasla prav znatno. Ta drugi impulz se je marsikje razvil v pravo eksploatacijo premoga, marsikje je pa po prvih poskusih kopanja zamrl; uspeh in trajnost sta pač zavisela od izdatnosti premogovega sloja, od ugodnih transportnih razmer, od investicij, in podobno. Ker se te dejavnosti že ne more več zajeti skupaj in je ne več podati v nekaj odstavkih, prehajam na drugačen sistem podajanja historiata premogovništva. Lotim se vsakega premogovnika posebej in to po sledečem geografskem razporedi: Najprej Kras; slede najjužnejši premogokopi na ostalem slovenskem ozemlju; njim slede osrednji rudniki v Zasavju in ob Savinji; za njimi se razvrste najsevernejši premogovniki, v glavnem koroški premogovniki (najprej vzhodnokoroški, za srednjekoroškimi še »premogokopi« v zahodni Koroški). Videli bomo, da imajo skoraj vsi rudniki premoga svoje »začetke« v poslednjih letih 18. stoletja in da so mnoge med njimi pričeli eksploatirati prav fužinarji, ki so sledili priporočilom političnih oblasti glede uporabe premoga.

³¹ IRA, serija G-M-S, fasc. III; ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1625.

³² ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1627.

³³ ADK, rokopis št. 352, str. 323.

2. POSAMEZNI PREMGOVNIKI

Vremski Britof. Na slovenskem narodnostnem ozemlju so bili najprej organizirani in res širokopotezno eksploatirani premogovniki na Krasu. Za njih je značilno troje: 1. Začeli so jih izkoriščati neodvisno od dekretov državnih oblasti; 2. Kot utemeljitelj, stalni in največji kopač ter istočasno potrošnik je nastopala čistilnica sladkorja na Reki; 3. Ugodni zemljepisni položaj in dobra kakovost premoga sta omogočila, da je imel kraški premog tudi največje tržišče med vsemi našimi premogovniki 18. stoletja (Trst, Reka, čezmorski kraji itd.).

Ko so prenehale znane pošiljke premoga iz Zagorja na Reko, se je čistilnica preusmerila v začetku leta 1758 na bližji in boljši kraški premog. Že 31. januarja tega leta je bil poslan na Reko na stroške rafinerije neki kopač iz idrijskega rudnika. Ni dvoma, da je iskal in kopal premog, sicer bi se ne pritožil (brezuspješno pritožil) sredi maja 1760 lastnik gospostva Podgrad Ivan Ferdinand pl. Petazi, da mu ne nudi reška čistilnica, ki koplje premog na njegovem ozemlju v Škofljah, nobene koristi ali odškodnine za kopanje premoga.³⁴

Zdi se, da so povečali rudosledno dejavnost na Krasu posebno po letu 1775. Ker ni imela rafinerija sama sposobnega veččaka in nadzornika za kopanje premoga, se je obrnila leta 1778 na idrijskega rudniškega nadzornika Franca Lampeta z željo, naj prestopi v njeno službo.³⁵ To se je tudi zgodilo.

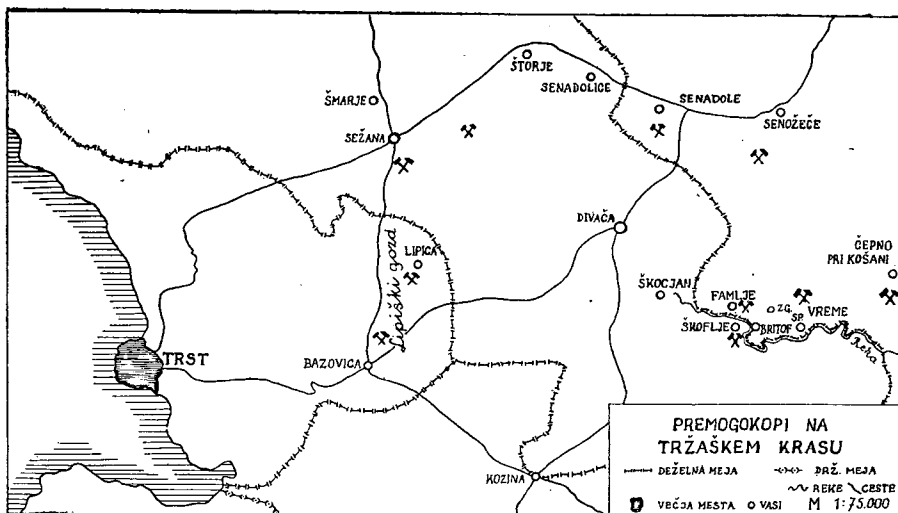
V aprilu 1782 je pričela rafinerija izkoriščati dva svoja manjša premogovnika. Kot prvi je bil načet kop v gozdu pri Lipici, drugega so odprli v okolici Bazovice. Oba sta bila za tedanje pojme bogata premoga dobre kakovosti.³⁶ Manjkajo le podatki o količini izkopa, številu rudarjev in podobno. Bila sta kmalu opuščena. Vemo le to, da so premog vozili v Trst in da je rafinerijo stal izkop 560 kg premoga le 19 kr, dovoz iste količine v Trst 34 kr. Prodajna cena v Trstu za to količino bi utegnila biti 1 fl; prodajna cena za 56 kg premoga bi potemtakem mogla znašati le 6 kr, kar bi bilo izredno poceni.

Čistilnica se je zlasti lotila kopanja premoga v Vremah. Vremski premogovnik je bil sestavljen prav za prav iz dveh jam, ki sta nosili ime po bližnjih naseljih. Prva se je imenovala Famlje in je bila starejša, druga se je imenovala Škoflje in je bila mlajša, a je imela boljši premog. Dne 1. decembra 1778 je prejela čistilniška družba pravo rudosledno pismo za premog na polju Loka pri Famljah, dalje ob ponikalnici Reki pod vasjo Vremski Britof, končno na hribu Gaberk. Zaradi vse večje

³⁴ MMI, rudarskosodni gl. protokol 1750—59, 1760—65, 1766—69.

³⁵ Ibidem, protokol 1770—83; Hacquet, I, str. 70, piše kar precej o tem premogovniku; na str. 66 trdi, da je rafinerija dobavljala premog pred tem časom iz tujih dežel. Če je to res, potem moremo časovno vrniti kupovanje tujega premoga med skromne Rakovčeve pošiljke in leto 1778. — Prvi privilegij reški čistilnici je resnično dovoljeval kopati premog z določenimi ugodnostimi; dne 23. jan. 1775 je cesarica podaljšala privilegij rafineriji za nadaljnjih 25 let (DAR, Reško glavarstvo, komerc, omot št. 18).

³⁶ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1625, 3489 in 3567; ADK, Novi komerc, Litorale, rd. št. fasc. 572.

Zemljevid št. 1

potrošnje je prejela družba 8. aprila 1780 še dve novi rudosledni pismi za bližnjo okolico.³⁷

Sistematično kopanje v Škofljah se je pričelo šele leta 1796. Čeprav ni konkretnih števil o nakopani količini premoga v rafinerijinih kopih od 1778 do 1796, se dá iz sledečih štirih znanih dejstev sklepati na sorazmerno veliko proizvodnjo premoga: 1. Premog so vozili iz Škofelj v precejšnjih količinah tudi v Trst za kritje tamkajšnjih potreb; 2. Ta premog je postal znan tudi v tujini in ga je prišla leta 1796 iskat celo neka ladja z Malte ter ga vkrcala 187,6 tone (neznani kupec je že plačal 44 kr kupnine); 3. Viri poročajo o težbah, da se je nakopičilo pri rudniku več sto ton premoga brez izgleda, da bi se mogel kamorkoli prodati, ker ne more čistilnica sama vsega potrošiti; 4. Statistični podatki, ki nam tečejo šele od leta 1797 dalje, pričajo, da je potrošila čistilnica sledeče količine premoga:³⁸

leta 1797	854,0 tone	leta 1800	37,4 tone
leta 1798	502,6 tone	leta 1801	37,6 tone
leta 1799	93,5 tone	leta 1803	4,5 tone

V teh premogovnikih niso več delali samo kmetje, ampak tudi že pravi mezdni rudarji. Vsaj leta 1798, prav gotovo pa že precej pred tem in po tem datumu, je bil rudniški ravnatelj Gašper Dekleva, ki je bil

³⁷ DAS, Rudarska knjiga M 8, str. 214; prim. Argo X, str. 36; MMI, rudarskosodni gl. protokol 1770–83.

³⁸ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1625, in rokopis št. 352, str. 330–331.

sočasno tudi župan v Vremah.³⁹ — Delitev rudarjev v dve skupini in ravnatelj nam dajo vedeti, da se je vsaj v Vremah prakticirala delitev dela na osnovi, kakršno so imele tudi druge manufakture tistega časa.

Zdi se, da je pričela z letom 1804 na tržišču sploh in v rafineriji še posebej naraščati potrošnja vremskega premoga in da so morali zaradi tega dvigniti njegovo proizvodnjo. V tem me potrjujeta sledeča dva podatka: prvi navaja za Famlje in Škoflje skupaj za čas od 1. II.—30. IV. 1805 višino izkopa z 910, 7 tone, drugi pa pravi, da so izkopali (spet seveda v obeh jamah) v času od 1. VIII.—31. X. 1805 nekako 226,3 tone. Ker sta obe poročili verodostojni,⁴⁰ je možno iz njiju sklepati, da so v vsem letu 1805 izkopali okoli 1500 ton premoga.

Iz vsega, kar smo zvedeli o premogu in premogovnikih v 18. stoletju na slovenskem ozemlju in v čistilniških Vremah še posebej, sledi, da je bil *vremski premogovnik naš najmočnejši premogovnik v tem stoletju, reška čistilnica pa največji proizvajalec in potrošnik njegovega premoga*. Dvig in propad tega premogovnika je bil direktno odvisen od čistilnice in kompanijinih načrtov, delno tudi od tržišča, predvsem Trsta. Pripomniti moram tudi, da je bil last tujega kapitala.

V času obstoja Ilirskih provinc se je izkop v vremskem premogovniku zelo skrčil, neposredno po umiku Francozov pa je rafinerija premogovnik sploh opustila (številka o izkopu se nikjer ne navaja).⁴¹ Iz tega sledi, da pomeni obstoj Ilirskih provinc za rudnik in okoliške vasi, pa tudi za poklicne rudarje, znatno krizo.

Blizu Vrem in drugod po Krasu so po tem času kopali po malem še dalje razni podjetniki. Kot prvega naj omenim Franca Lukmana, upravitelja gospostva Podgrad, ki je od februarja 1808 dalje rudosledil premog okoli Sežane in Štorij. V letih 1815 in 1816 so ponovno kopali premog pri Lipici trije interesenti. Najsibkejši je bil Ignac Hagenauer, ki ga je nakopal leta 1815 le eno samo tono, naslednjega leta pa trud opustil. Močnejša je bila zapuščinska masa Štefana Mörtla, ki ga je 1815 nakopala 11,2 tone, leta 1816 pa kop opustila. Najmočnejši je bil vsekakor Vivante, ki je v obeh letih skupaj nakopal 205,6 tone premoga. Potrošila ga je tržaška rafinerija sladkorja, last tvrdke J. C. Ritter. Pri Sežani ga je nakopala leta 1816 kompanija iste čistilnice 220,7 tone. Za to leto vemo še, da ga je v okolici Podgrada kopal tudi Jožef Eggenhofer (količina izkopa ni znana; vsekakor je bila malenkostna). Leta 1827, torej leto dni po likvidaciji družbe reške čistilnice sladkorja, je ponovno pričel kopati premog v Škofljah podložnik Anton Muha iz Lokev.⁴²

Ne bi bilo prav, če bi prezrl še druge drobne navedbe o iskanju premoga na Krasu in njegovem obrobju. Če jih postavimo v vrsto drugih podobnih drobnih podatkov približno istega časa, bomo videli, da je bil interes za premog zelo širok in tudi dokaj globok. Naj pričnem s Francem grofom Scribani-Rossijem, ki je od marca 1823 dalje rudosledil premog

³⁹ DAS, Deželna deska, citron zvezek št. 1; ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1625.

⁴⁰ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 3489 in 3567.

⁴¹ ADK, Novi komerc, komerčna komora, rd. št. fasc. 1148.

⁴² Ibidem; prim. Argo X, str. 36.

okoli svojega imenja Zemenhof in vasi Koseze, Velika in Mala Bukovica ter Zarečje blizu Trnovega pri Ilirski Bistrici, v septembru še okoli Prema. Že v aprilu 1824 je smel kopati premog okoli Košane. Ivan Kristijan Hartmann, lastnik čistilnice sladkorja v Gorici, ustanovljene tam leta 1821. Nedvomno je tudi ta kuril s premogom čistilniške kotle. Ko je pozneje obrat prešel v last firme J. C. Ritter & Comp., se je kopanje okoli Košane v novembru 1824 nadaljevalo. Ta tvrdka je februarja 1825 rudosledila premog v okolici vasi Tribuša blizu Kanala pri Gorici. Ignac Doksat iz Postojne je v aprilu in juniju 1825 rudosledil v samih znanih krajih: spomladi blizu Čepnega pri Košani, poleti okoli Smrja, Zarečja, Velike in Male Bukovice.⁴³ — Za tem razdrobljenim delom prenehajo podatki o kopanju premoga v bližnji in daljnji okolici Ilirske Bistrice vse do leta 1850.

* * *

Premogovnik pri Kočevju. Vrsto fužinarjev, ki so pričeli proti koncu 18. stoletja eksperimentirati s premogom v svojih obratih in si v ta namen omislili svoje lastne premogovnike, zaključuje fužinar Viljem knez Auersperg iz Dvora pri Žužemberku. Čeprav pripada njegova premogokopna aktivnost že 19. stoletju, ga vseeno prištevam skupini fužinarjev-pionirjev v premogovništvu.

Auersperg je prejel v rudarsko last dve jamski meri premoga neposredno ob mestu Kočevju dne 21. septembra 1803. To je vse, kar vemo o »začetkih« tega premogovnika; nista nam znana niti količina izkopa premoga niti nadaljnja usoda prvih dveh Auerspergovih jamskih mer. Le domnevati moremo, da je fužinar pridobil manjšo količino tamkajšnjega lignita, ga pa zaradi slabe uporabnosti kaj kmalu opustil.

Šele mnogo pozneje, ko je bilo zanimanje za premog znatno večje, je začel rudoslediti na Trati neposredno ob mestu Kočevar Ivan Röthl, in sicer 1. maja 1820. Podobnega dela se je spet lotil čez pet let, nakar mu je bilo podeljeno lastninsko pismo 18. februarja 1826. Njegovo skupino jamskih mer so imenovali Trata I. Premog tega kopa so uporabljali za sušenje opeke. Pozneje bomo še večkrat brali, da so bile opekarne često prvi manufakturni obrati (poleg steklarn in podobnih »tovarn«), nastali ob premogovnikih; bili so marsikje prvi industrijski eksploatatorji premoga. Izkop premoga na kompleksu Trata I. je bil sorazmerno skromen:⁴⁴

leta 1832	6,2 tone	leta 1844	42,5 tone
leta 1836	8,4 tone	leta 1845	37,1 tone
leta 1843	85,7 tone	leta 1846	33,6 tone
	leta 1847		33,6 tone

Če ne upoštevam krajše vrste rudosledcev iz Kočevja, Dvora in Ljubljane, ki so prišli in tudi odšli leta 1820,⁴⁵ se moram zaustaviti pri kočev-

⁴³ DAS, rudarska knjiga M 11 str. 335, 340, 343 in M 12, str. 283—298; ADK, Novi komerc, komerčna komora, rd. št. fasc. 1212; prim. Vlado Valenčič, Sladkorna industrija v Ljubljani, Ljubljana 1957 (Knjižnica Kronike 3), str. 16.

⁴⁴ DAS, Gubernijski arhiv, reg. VIII, fasc. 31/2, in Deželna trgovinska komisija.

⁴⁵ DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 157—8.

skem meščanu Jožefu Obermanu, ki je pričel kopati ta lignit maja 1835 in ga uporabljati tudi za sušenje opeke. Njegove že prejete jamske mere in še leta 1849 podeljeno mero so imenovali Trata II. Tu je bil izkop bolj enakomeren:⁴⁶

leta 1836	6,7 tone	leta 1845	34,6 tone
leta 1843	36,1 tone	leta 1846	33,8 tone
leta 1844	29,5 tone	leta 1847	23,5 tone

Trata je spodbujala k podjetnosti še nove ljudi. Omenil bi Ivana Pečeta z njegovimi rudoslednimi pravicami iz marca 1844 in novembra 1847, zlasti pa družino Kikel. Oče Ivan je prejel šest pravic kopanja premoga (štiri leta 1840, dve naslednjega leta), njegovi otroci-dediči iz Cvišlarjev pa 28. aprila 1849 kar osem jamskih mer. Ves ta kompleks jamskih mer so imenovali Trata III,⁴⁷ situiran je bil blizu Auerspergove opekarne. — Trata IV. se je imenovala ena sama jamska mera, ki je od aprila 1849 pripadala kočevskemu trgovcu in posestniku Francu Černetu (odkupil jo je od Ivana Pečeta).⁴⁸ Černe je kupil proti koncu aprila 1849 nekaj jamskih mer tudi od Kiklov; tako je nastalo jamsko polje Trata V.⁴⁹ — Trata VI. je bila organizirana leta 1851.

* * *

Premogovnik Krmelj. Za baronom Gallom je nastal na Dolenjskem v kopanju premoga daljši premor; trajal je prav do poslednjih let 18. stoletja, do znane akcije fužinarjev. Sredi februarja 1796 je prejela Katarina Steiss, fužinarka v Krki na Dolenjskem, rudosledno pravico za premog v Dolah pri Gornji Krki. Zdi se, da tu ni bilo več premoga kot prav mala leča. Zato je smela rudoslediti in kopati od 1. avgusta dalje še v kraju Grič pri Mirni. Z manjšo količino rudnine, ki jo je nakopala tu, je napravila nekaj poskusov, večjih eksperimentov se je pa izogibala.⁵⁰ Šele Joahim Steiss, fužinar v Zagradcu ob Krki, je nakopal v prvem četrtnetju 1797 že 16,8 tone premoga. Del količine je podelil brezplačno raznim kovačem za poskuse, del količine pa je potrošil sam in sicer tako, da je natresel v visoko peč k železovi rudi tudi premog. Rezultat je bil seveda porazen. Vendar so ga pozneje drugi zgledi spodbodli, da je 15. januarja in 8. avgusta 1800 znova zaprosil za rudosledno dovoljenje v istem Griču za premog in železovo rudo.⁵¹

Konec julija 1797 je bilo dovoljeno rudoslediti tudi zemljiškemu gospodu Jožefu Kahlbergu, lastniku gospostva Mirna, in sicer premog in svinec okoli naselja Gabrijele pri Krmelju. Videti je, da je nameraval kombinirati Kahlberg za razliko od drugih fužinarjev svinec in premog,

⁴⁶ DAS, Deželna trgovinska komisija.

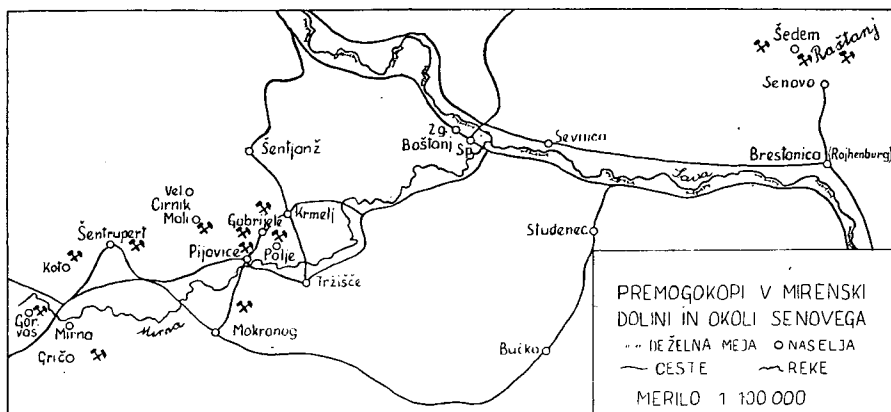
⁴⁷ DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 255—59, in rudarska knjiga M 1, str. 577; AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842.

⁴⁸ DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 247—48, in rudarska knjiga M 1, str. 581.

⁴⁹ DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 613.

⁵⁰ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1620.

⁵¹ DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 105, 111.

Zemljevid št. 2

ne pa železo in premog. Septembra 1800 je spet rudosledil svinec in premog na raznih krajih šentjanške doline, šest let pozneje pa samo premog okoli Kostanjevice pri Šentrupertu in Griču pri Mirni.⁵² Od vseh interesentov za premog okoli Krmelja je nakopal še največ:⁵³

leta 1801	33,7 tone	leta 1805	67,2 tone
leta 1803	72,8 tone	leta 1808	67,2 tone
leta 1810	67,2 tone		

Medtem se je zvrstila tod krajša in skoraj brezpomembna vrsta kopavčev: Novembra 1801 lastnik imenja Mokronog Vaclav Storch pl. Sturmbrand; julija in decembra 1807 Emanuel grof Schärffenberg; julija 1835 direktor Auerspergove fužine v Dvoru Ignac Vitus pl. Panz; novembra 1837 in decembra 1839 lastnik imenja Kot pri Šentrupertu Ivan Hofer. Toda ta je prodal nek brezpomemben kop Francu vitezu Kahlbergu, ki se je resneje lotil eksploatacije premoga in ga tudi uporabljal za sušenje opeke v svoji opekarni.⁵⁴ Premoga je nakopal zelo malo.⁵⁵

leta 1843	7,8 tone	leta 1845	12,3 tone
leta 1844	23,5 tone	leta 1846	2,8 tone
leta 1847	16,8 tone		

Panzu je sledil junija 1839 njegov predstojnik Viljem knez Auersperg, ki je sedaj tu pokazal kar znatno ekspanzijo. V rudarsko last je prejel osem jamskih mer za premog okoli Malega Cirknika (prejšnja last

⁵² Ibidem, str. 73, 113—14, 181; dalje DAS, škatla Trgovina in obrt.

⁵³ DAS, škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo, konsignacijske tabele.

⁵⁴ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842.

⁵⁵ DAS, Deželna trgovinska komisija.

Vitusa Panza) in Pijavic ter novi dve februarja 1847 pri Polju in Pijavicah.⁵⁶ Za krmeljske razmere je bila njegova intenzivnost kopanja srednje močna.⁵⁷

leta 1844	28,8 tone	leta 1846	31,5 tone
leta 1845	22,3 tone	leta 1847	16,8 tone

Za ta premog torej pred sredino 19. stoletja ni bilo posebnega zanimanja; razen opekarne in morda privatnega ogrevanja prostorov ni nihče trošil krmeljskega lignita. Če še omenim Ivana Globočnika iz Radeč, ki je smel od julija 1843 dalje kopati premog in svinec pri Gabrijelah, sem navedel vse, ki so tod iskali in kopali premog pred letom 1850. Zanimivo je, da so krmeljskega lignita največ nakopali prav leta 1803 (72,8 tone), najmanj pa leta 1847 (33,6 tone); podatek o 7,8 tone iz leta 1843 je nepopoln, nerealen, saj upošteva samo Kahlbergov izkop.

* * *

Premogovnik Rajhenburg. Poslednji v skupini južnih premogovnikov je bil rudnik blizu Rajhenburga (današnje Brestanice). Bajе je prvi odkril premog v tem področju že leta 1796 podkovski kovač Andrej Grabner,⁵⁸ trdi se, da je grof Attems takoj pričel žgati s tem premogom opeko pri Brežicah in da je podjetje propadlo leta 1823 — vendar mi ni znan vir teh navedb. Drži pa, da se je našel premog tik pred letom 1806 tudi pri Brežicah.

Šele 14. maja 1839 je prosil za dve pravici kopanja premoga v Trnovcu (sevniška fara) Jurij Keitner, posestnik v Sevnici. Obe pravici je prodal 5. avgusta 1840 Francu Waitzerju iz Gradca, upravitelju fužine v Fužini pod Bohorjem. Ta je tudi sam prosil mesec dni pozneje za premog blizu Sevnice, junija 1842 še enkrat za Planino pri Sevnici.

V začetku julija 1839 se je pojavil v tem premogovnem predelu gorrenjski fužinar Viktor Ruard s tem, da je prejel sedem jamskih mer v Raštanju. Tri izmed teh jamskih mer je prejel pri kraju Šedem, kjer sta si pridobila pravico kopanja v dveh izmed teh treh mer že leta 1834 Vencel Kehler in Ignac Štiglic; za tretjo mero je prejel istočasno Štiglic sam le rudosledno pravico. Navedenega dne so bile vse tri mere prav za prav le prepisane na Ruarda. Ruard je to lastnino prodal 7. aprila 1840 Jožefu Atzlu.

Mimogrede naj še omenim, da je Štiglic prejel v začetku septembra 1848 tri rudokopne pravice blizu Sv. Ahaca nedaleč od Šentjurja pri Celju, da so te prešle v januarju 1850 na Avgusta Hofkellerja, v septembru pa na Alojzija Miesbacha, znanega dunajskega veleopekarnarja.⁵⁹

⁵⁶ DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 441, 481 sl., in rudarska knjiga M 12, str. 88—90, 166—173, 216—17.

⁵⁷ DAS, Deležna trgovinska komisija.

⁵⁸ Albert Miller Ritter v. Hauenfels, Die steiermärkischen Bergbaue, Wien 1859, str. 82, poroča, da je tedaj odkril premog imenovani kovač itd.

⁵⁹ DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 145—149, 213—215; Rudarska knjiga A, str. 769—771; za Miesbachovo opekarništvo prim. Ivan Slokar, Geschichte der österr. Industrie..., Wien, 1914, str. 544.

Z izjemo kraških premogovnikov je imela skupina južnih premogovnikov izrazit krajevnozgodovinski pomen, ne nazadnje zato, ker so eksploatirali lignit. Vsekakor najpomembnejši so bili tisti rudniki rjavega premoga, ki so imeli osrednji zemljepisni položaj in so izkoriščali zasavski sloj premoga ter večje in manjše sloje te rudnine na obeh straneh Savinje, zlasti na njenem desnem bregu. Vsem tem rudnikom bom posvetil tudi največ pozornosti.

Sicer so odkrili leče premoga tudi pri *Kamniku*, toda tu se ni, podobno kot pri Medvodah, nikoli razvil pomembnejši rudnik. Iskanje premoga okoli Kamnika pripada poslednjim letom 18. stoletja, ko je primeru drugih fužinarjev sledil tudi Franc Dionizij Urbančič, ki je imel fužine ob Bistrici nad Kamnikom. V aprilu 1796 je naletel na premog blizu Podgorja pri Zapricah. Tu je nakopal leta 1801 le 1,6 tone premoga. Napravil je nekaj poskusov s premogom pri kovanju žebeljev,⁶⁰ potem pa zaradi nerentabilnosti kop prepustil ljubljanskemu mestnemu magistratu s pogojem, da se mu krije v primeru, da se bo pokazal močnejši sloj, njegova potreba po premogu po »pridelovalni« ceni.⁶¹ Že v maju 1796 je našel premog okoli Tunjic pri Kamniku fužinar Ignac Rabič iz Kroke. Od začetka oktobra dalje je smel rudoslediti tod, dalje v Zagorju ob Savi in na obeh bregovih Save pri Medvodah; prav tu je smel iskati premog še od sredine novembra 1800 dalje.⁶² Vendar je iskanje premoga kmalu opustil in ostal pri oglju. Več ambicij je pokazal mestni magistrat v Ljubljani, ki se je poleti 1798 odločil kuriti peči svojih opekarn s premogom iz bivšega Urbančičevega kopa pri Kamniku. Tu sta mu dva kmeta nakopala 3 tone premoga. Aprila 1799 je prešel na kop premoga ob desni obali Save pri smledniškem brodu in ga pridobil 1,1 tone. Toda tudi ta »rudnik« je magistrat opustil; nekaj mesecev pozneje je kupil v Zagorju pri Ruardu okoli 34 ton premoga po »nezaslišano nizki ceni« 5 kr za 56 kg franko Ljubljana, po 3 kr pa pri rudniku. Še pred 6. decembrom 1799 so že napravili v ljubljanski opekarni prva dva poskusa, potem ko so preuredili peči na kurjenje s premogom.⁶³

Zanimivo je, da kljub takim rezultatom niso opustili rudosledci svojega dela okoli Kamnika. V dveh krajih blizu Podgorja pri Kamniku so iskali premog: septembra 1816 trije rudosledci, aprila 1817 dva moža, januarja 1818 šest ljudi, med njimi mengeški trgovec Miha Starè (razen Stareta so nekateri med njimi iskali marca 1818 v okolici Mekinj celó zlato, srebro, živo srebro in svinec!); kot zadnji je rudosledil premog okoli Kamnika februarja 1825 še Ludvik pl. Schluderbach.⁶⁴

⁶⁰ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1620; prim. Ivan Mohorič, Zgodovina fužin ob Bistrici pri Kamniku, Kronika III, 1955, str. 25 do 32, 93–99.

⁶¹ ADK, rokopis št. 352, str. 324.

⁶² DAS Rudarska knjiga M 10, str. 117; prim. Argo X, str. 35; ADK, rokopis št. 352, str. 320.

⁶³ DAS, Reprezentanca in komora, PP, T-1-1; MALj, reg. I, fasc. 147, ovoj 227; prim. Argo X, str. 28–29.

⁶⁴ DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 68, 93, 111, 116, 166, 335; prim. Argo X, str. 35.

Premogovniki v Zagorju ob Savi. Novo premogokopno dejavnost v Zagorju je uvedel dvorni dopis z dne 27. novembra 1795. V njem se navajajo dobri uspehi taljenja železove rude s premogom drugod v dednih deželah; premog se priporoča tudi zaradi varčevanja z gozdovi. Na tej osnovi je spodbujal rudarski urad v Ljubljani Leopolda Ruarda, enega izmed najmočnejših fužinarjev na slovenskem ozemlju, naj upelje premog v svoj proizvodni postopek. Fužinar je že 19. decembra odgovoril, da je odkril premog pod Čemšeniškim hribom pri Zagorju ob Savi; prosil je tudi za podelitev tega kopa v rudarsko last. Podelitveno pismo za ta kop je prejel 23. decembra, za nek drug kop pa 16. januarja 1796. Okoliški kmetje so mu v vsem letu 1796 nakopali 152,9 tone premoga. Fužinar ga je sam potrošil 12,7 tone v obratu na Savi pri Jesenicah, ključavničarjem, kovačem in drugim kupcem v Ljubljani ga je prodal 4,6 tone, Desselbrunnerju, lastniku suknarne v istem mestu, pa 18,6 tone. Iz tega sledi, da mu je ostalo konec leta v zalogi še 117 ton ali skoraj 77 % premoga.⁶⁵ Na Savi je pričel eksperimentirati Ruard kmalu po 27. februarju 1796. Poskus je uspel, vendar je tudi ta fužinar dvomil, da ima taljenje z razžveplanim premogom vidne prednosti pred taljenjem z ogljem. Dvom je bil utemeljen tudi iz rentabilitetnih razlogov: vsakih 56 kg premoga, pripeljanih na Savo, ga je stalo preko 1 fl, torej trikrat več, kot je stala ista količina rudnine Desselbrunnerja v Ljubljani, in desetkrat več, kot je stala magistratno opkarno.⁶⁶

Kljub vsemu so ljubljanske rudarske oblasti še naprej propagirale eksploatacijo premoga. Tako so kmalu po 16. januarju 1796 namignile belopeškim fužinam, da naj vpeljejo premog v svoj proizvodni postopek. Toda iz Bele peči ni bilo nobenega odgovora. Prav tako ni bilo odgovorov iz Tržiča, Javornika in Bohinja na nek podobni dopis iz Ljubljane z datumom 24. junija 1797.⁶⁷

Razen fužinarjev naj bi premog uporabljali tudi obrtniki. V ta namen je sklical ljubljanski magistrat na pritisk okrožnega urada 1. oktobra 1796 vse tiste obrtnike, ki so imeli pri svojem delu opravka z ognjem. Razložene so jim bile prednosti nove surovine in nabirali so se naročniki za Ruardov premog iz Zagorja. Sodarji, lončarji, nožarji in ključavničarji so nakup odklonili, le en sam ključavničarski mojster ga je naročil. Podkovski kovači bi ga kupili s pogojem, da bo cena nižja od 24 kr za 56 kg. Po 280 kg so ga naročili pilarji in kotlarji, 560 kg pa mečarji.⁶⁸

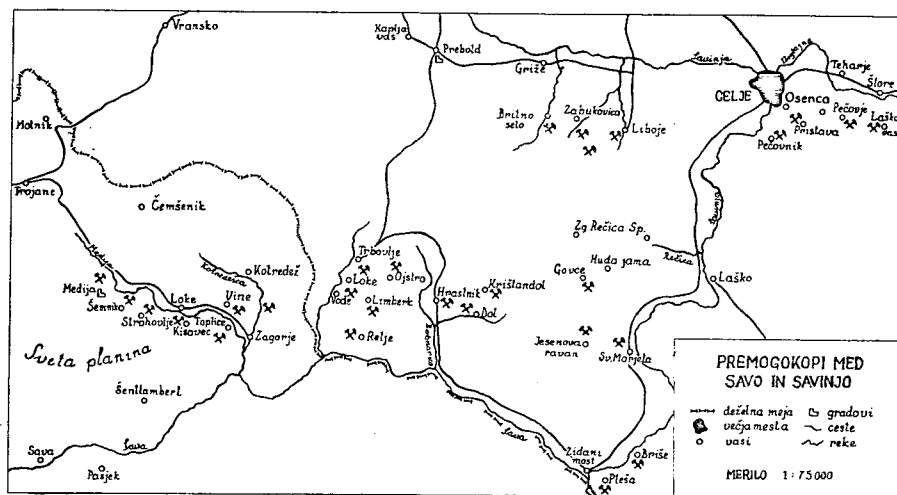
Ruardovemu koraku v Zagorje je sledil kot rudosledec suknarnar Ivan Desselbrunner; dne 22. julija 1796 mu je bilo tudi podeljeno v eks-

⁶⁵ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1619 in 1620; DAS, Ruardove fužine, fasc. 4; ADK, rokopis št. 352, str. 330; prim. Argo X, str. 27—28, in *Geschichte des Eisens*, str. 431.

⁶⁶ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1617; DAS, Ruardove fužine, fasc. 4; točnejši opis taljenja tudi še pri Müllnerju, *Geschichte des Eisens*, str. 431—432.

⁶⁷ DAS, Ruardove fužine, fasc. 4.

⁶⁸ MALj, reg. I, fasc. 147, ovoj. 227.

Zemljevid št. 3

plaatacijo ležišče premoga med Zagorjem in Medijo. Zaradi nerentabilnosti je kopanje kmalu opustil; leta 1800 se je preusmeril na bližjo in cenejšo šoto z Ljubljanskega barja.⁶⁹

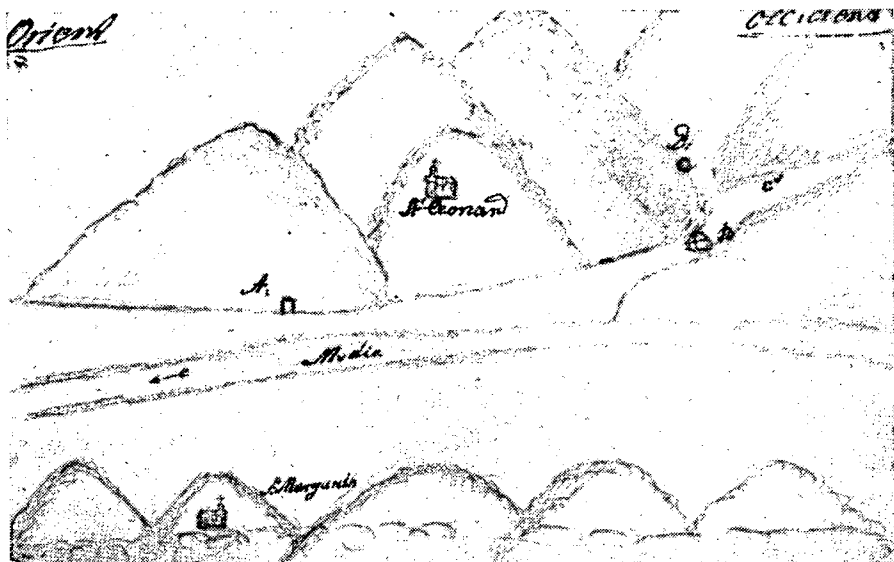
Dne 27. septembra 1799 je Ruard ponovno prejel v Zagorju pravico kopanja premoga in železove rude. Tri tedne pozneje je gubernij v Ljubljani naročil pri njem okoli 1120 ton premoga za ogrevanje svojih uradnih prostorov, v drugi polovici novembra še nadaljnjih 560 ton.⁷⁰ Ruardu so se kazale pri eksploataciji premogovnika lepe perspektive, ker so tudi centralne dunajske politične oblasti odredile januarja in maja 1800 obvezno ogrevanje javnih in državnih zgradb s premogom. Ta način forsiranja premoga je bil podprt še s tem, da se je priporočila uporaba premoga tudi v opekarnah, apnenicah in »tovarnah« sploh. Ruard se je velikih naročil gotovo razveselil, toda zadovoljiti jih ni mogel: v avgustu 1800 so pripeljali v Ljubljano le 5,1 tone, septembra 55,2 tone premoga za razne potrošnike. Vrh vsega so zahtevali v začetku decembra 1800 od ljubljanske gradbene direkcije, da naj pripelje v mesto tedensko po okoli 28 ton zagorskega premoga. Poraba bi bila seveda še večja, če bi se uresničila misel, naj se v bližini Ljubljane zgradi apnenica.⁷¹ Ruardov premog namreč ni bil drag: gubernij mu ga je plačal pri rudniku po 3 do 3,75 kr za 56 kg, v Ljubljani po 8 do 9 kr za isto količino.

Tabela za vojaško leto 1801 (od 1. novembra 1800 do 31. oktobra 1801) dokazuje, da je bilo za kurjenje in potrebe žebjarjev potrošenih okoli

⁶⁹ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, Kranjsko, rd. št. fasc. 1620; DAS, reg. III, fasc. 69.

⁷⁰ DAS, Stan. arhiv, reg. III, fasc. 69, dalje škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo.

⁷¹ DAS, Stan. arhiv, reg. III, fasc. 69.

Sl. 1. Skica, s katero je aprila 1802 označil Jožef Pinhak svoj želeni kop v Kisoškem grabnu (črka D). A — rov ob Mediji; B — kajžica med dvema skalama ob izviru potočka (od A do B 15 minut); C — livada, ki se razteza v hrib; D — kraj, kjer je želel Pinhak rudoslediti (od C do D streljaj oddaljenosti). — Opomba: cerkve sv. Lenarta danes ni več, ker se je zrušila zaradi zemeljskih udorov (original v DAS, Ruardove fužine, fasc. 4; priložen Pinhakovi prošnji z dne 13. aprila 1802)

224 ton premoga, raznim strankam so ga prodali 335,9 tone.⁷² Potemtakem je znašal izkop premoga najmanj 559,9 tone. Pozneje je pričela Ruardova proizvodnja močno nazadovati:⁷³ leta 1802 je nakopal 196,0 tone premoga, leta 1805 celo le še 6,8 tone. Fužinar je opravičeval padec izkopa s prirodno nesrečo; trdil je, da mu je zemeljski plaz zasul rov. Gotovo je bil »plaz« ali udor stropa rezultat roparskega načina kopanja premoga.

Nekakšno konkurenco Ruardu so predstavljali trije kopači, ki so smeli od oktobra 1799 dalje kopati premog blizu Moravč; to so bili dr. Jožef Lukman, Vincenc Leopold baron Rastern in Peter pl. Andrioli. Vse pa kaže, da so kopanje kmalu opustili.⁷⁴ Če bi kopali v izdatnejšem sloju premoga in če bi imeli dovolj kapitala, bi gotovo mogli dobro uspevati, saj so Ruardove premogokopne sile nezadržno pešale: 1807 je nakopal 4,7 tone, 1808 le 4 tone premoga, dve leti pozneje 5,6 tone, leta 1815 komaj še 1,3 tone.⁷⁵ Sicer je prejel Ruard v last premogišča še poleti

⁷² DAS, Ruardove fužine, fasc. 4.

⁷³ DAS, škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo, konsignacijske tabele.

⁷⁴ DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 102–103, in Ruardove fužine, fasc. 4; prim. Argo X, str. 35.

⁷⁵ DAS, škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo; za leto 1815 prim. ADK, rokopis št. 352, str. 330.

1808 in spomladi 1828 (tam v Zagorju, tu blizu Moravč), njegov sin še decembra 1838 blizu Zagorja, toda Ruardi že niso v premogovništvu nič več pomenili omembe vredne sile. Tudi »spor« z Jožefom Škarjo, ki je smel kopati v moravškem premogišču od januarja 1828 dalje, je bil le še verbalna zadeva.⁷⁶

Prva »tovarna« pri zagorskem premogovniku. Do prirodne nesreče (plaz!) je bil Ruard v glavnem sam gospodar zagorskega premoga. Po tem dogodku pa se je tam naselil nov resen konkurent, ki mu je docela prevzel tržišče in sploh pričel novo poglavje v razvoju rudnika. To je bil ljubljanski župnik in kanonik Jožef Pinhak, lastnik vitriolnice v Ljubljani.

Velik Pinhakov vzpon v premogovništvu je posledica spora z drugim ljubljanskim vitriolničarjem Jožefom Ignacem Friebertom. Ta je namreč 7. maja 1801 prosil za 20-letni privilegij za svoj obrat, češ da je prvi, ki uporablja v takem obratu premog in šoto. Odklonjen je bil z motivacijo, da je prvi Jožef Pinhak,⁷⁷ kajti šoto da je uporabljal že pred 21. marecem 1800. Pinhak se je kmalu pomujal in prejel 20. julija 1801 rudosledno pravico za premog blizu Rakovnika pri Goričanah, tri tedne pozneje blizu Zbilj pri Medvodah, v naslednjem mesecu v Rakovniku blizu Kamnika. Od konca oktobra dalje je smel rudoslediti še med Kamnikom in Križem. Toda pomembnejše je to, da je prejel v last 17. novembra 1801 premogišče blizu graščine Medija pri Zagorju, konec aprila 1802 pa v Kisovškem grabnu opuščeni Ruardov kop; temu je priključil 3. avgusta še dva nova kopa.⁷⁸

Na vprašanje, zakaj je vitriolničar tako vneto iskal premog, še posebej v Zagorju, se more odgovoriti zelo točno: spoznal je, da je bolje, približati »tovarno« premogovniku; zato je med 13. aprilom in 17. novembrom 1802 preselil svoj obrat iz Ljubljane v Šmarjeto pri Zagorju.⁷⁹ S tem je postal prvi podjetnik, ki je postavil svoj obrat prav pri zagorskem viru energije. Župnikov brat in družabnik dr. iur. Karel Pinhak je prejel sredi novembra 1802 še ležišče premoga blizu sv. Lenarta. Ker Pinhakoma to ni bilo dovolj, je pridobil Jožef kop blizu vasi Zavine v začetku junija 1803, Karel nekaj pozneje jamsko mero blizu sv. Marjete. Poslednjič v svoji industrijski karieri je prevzel Jožef del premogišča v zagorski kotlini sredi oktobra 1807; pred tem si je še pridobil kop 3. avgusta 1804 v hribih nad Ponovičami, za tem pa sredi septembra 1808 v okolici Medvod. Eno leto preje, dne 12. avgusta 1807, so zamenjali s posebno pogodbo erar in oba Pinhaka v Zagorju tri jamske mere tako, da so imeli vsak svojo posest bolj strnjeno.⁸⁰

⁷⁶ DAS, Ruardove fužine, fasc. 4, in Rudarska knjiga M 12, str. 67, 134—35, 151—52.

⁷⁷ ADK, Novi komerc, Notranja Avstrija, fasc. 420 in 466.

⁷⁸ DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 125, 127, 130—31, 134, 138—39, in Rudarska knjiga M 14, str. 403—05, ter Ruardove fužine, fasc. 4.

⁷⁹ DAS, Ruardove fužine, fasc. 4, in Rudarska knjiga M 10, str. 144; ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. št. 3481.

⁸⁰ DAS, Rudarske knjige M 10, str. 144, 149, 202—3, in M 14, str. 403—405, ter M 1, str. 329; ARZ, spisi v jamomernici.

Pinhakova premogovniška dejavnost se kaže v sledečih precej visokih številkah izkopa premoga:⁸¹

leta 1803	641,8 tone	leta 1808	537,6 tone
leta 1805	651,8 tone	leta 1807	335,9 tone
	leta 1810		504,0 tone

Pinhak je lahko dosegel tako visoko količino izkopa pač zato, ker se je Ruard osredotočil predvsem na svoje železarske obrate. Ker ga ni mogel uporabljati v svojih obratih, mu tudi sicer ni posvečal posebne pozornosti; iz premogovnikov ni utegnil napraviti samostojne pridobitne panoge. Glede tega je bil Pinhak veliko bolj iznajdljiv. Iz primerjave vidimo, da je bil leta 1808 Pinhakov izkop 135-krat večji in leta 1810 še 90-krat večji kot Ruardov izkop. Ni dvoma, da je vitriolničar sam zalagal s premogom Ljubljano z njenimi stanovanji, uradnimi prostori, obrtniki in podobno.

Za svoj obrat je potreboval Pinhak še železo, baker in cink. V času od junija 1803 do marca 1809 je prejel sedem kopov bakra in pet kopov železa na ozemlju med Šmartnim pri Litiji in Zagorjem.⁸²

Kratko obdobje Ilirskih provinc (1809—13) je predstavljalo za marsikateri obrat hudo krizo; za oba Pinhaka je pomenilo celo gospodarski propad. Da sta bila finančno na šibkih nogah že preje, dokazuje pristop Ivana grofa Trautmannsdorfa v njuno družbo s 5000 fl v aprilu 1808; v zastavo je dobil grof nekaj kopov premoga in bakra.⁸³ Da bi Pinhakovi kopi dobro uspevali, bi bile potrebne velike investicije; dobiček od prodanega premoga ni bil tolikšen, da bi moglo obratovati Pinhakovo podjetje brez posojila.

Pinhakova zapuščina ni takoj našla kupca. Šele konec novembra 1818 je njegov glavni kisoški kop kupil Ivan Schwarz — za 100 fl. Taisti je končno kupil vso ostalino 4. januarja 1819, jo po dvajsetih letih dne 25. julija 1839 prodal Viktorju Ruardu, ta pa že 7. aprila 1840 Jožefu Atzlu. To zaporedje si moramo dobro zapomniti, ker je za zgodovino zagorske kotline kar precej važno in bomo nanj še večkrat naleteli.⁸⁴

Za prehod od Pinhakove »tovarne« s premogovniki na naslednji tovarniški obrat z rudniki v Zagorju naj omenim dejavnost Daniela barona Wolkensberga, ki je prejel jamske mere za premog blizu naselja Vine julija in septembra 1802 in septembra 1805 ter kop svinca pri Vačah marca 1804. Wolkensberg je nameraval zgraditi ob sotočju Medije in Save železarsko fužino in kovačijo za žebelje, vendar je načrt presegal njegove finančne zmogljivosti. Premoga samega je nakopal leta 1803 le 42,3 tone, 1807 kar 100,8 tone, 1808 že 114,2 tone, 1810 pa 112 ton.⁸⁵ Ker

⁸¹ DAS, škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo.

⁸² DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 150, 158—60, 174, 191, 197, 206, 220, 222, 224.

⁸³ ADK, rokopis št. 352, str. 330, in Argo X, str. 34.

⁸⁴ ARZ, spisi v jamomernici; DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 95, 120—121, in M 1, str. 329; ADK, rokopis št. 352, str. 330.

⁸⁵ DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 136, 141, 158; ADK, Novčarstvo in rudarstvo, fasc. št. 3481; DAS, škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo.

je malo verjetno, da bi vse potrošil sam, domnevam, da je našel kupce svojega premoga tudi v Ljubljani.

Erarna steklarna s svojimi kopi. Idrijski rudnik živega srebra je potreboval za transport svojega proizvoda tudi steklene posode. Zato se je tamkajšnji rudarski urad odločil, da bo postavil steklaro prav na zagorskem sloju premoga, podobno kot pred njim Pinhak. Prve jamske mere so bile za erar zaznamovane 11. decembra 1802, podelitev je sledila 6. maja 1803 in sicer blizu vasi Toplice pri Zagorju. V začetku septembra so mu dali v eksploatacijo še dve jamski meri premoga. Najpozneje sredi septembra 1803 je pričela z delom tudi sama steklarna. Do konca navedenega leta so nakopali zanjo 96,1 tone premoga.⁸⁶ Premog so trošili tudi za kurjenje parne peči; ta je služila za to, da so primerno temperirali steklarske lonce ob vsakokratni vstavitvi ali izmenjavi. Razen opekarne so postavili tudi apnenico. Obe sta pričeli obratovati verjetno v jeseni ali zimi 1805.

V vsem letu 1805 so nakopali steklarniški oziroma erarni rudarji 1062,2 tone premoga. Upoštevač proizvodnjo še drugih kopov v Zagorju vidimo, da so tu prvič presegli skupni izkop 1000 ton nekako sredi tega leta, ko so samo erarni rudarji nakopali 863 ton premoga.

Od 1062,2 tone je potrošila steklarna 536,6 tone premoga, ostalo je bilo namenjeno drugam, morda tudi v Idrijo samo. Konec junija 1805 je delalo v zagorskih erarnih obratih 14 rudarjev, 3 kovači, 2 mizarja, 1 pečar, 17 steklarjev. Novembra 1804 so pokazale kalkulacije, da je steklaro stalo 56 kg premoga le 7 kr, leto dni pozneje že 9 kr (druge stranke 15 kr).⁸⁷ Cena je nedvomno poskočila zaradi velikih investicij v tem letu, ki so pa tudi sicer rasle s širjenjem erarne rudniške posesti. Če si namreč odmislimo dejstvo, da je prejel v začetku novembra 1804 kop blizu vasi Sora pri Goričanah in da je s pogodbo iz leta 1805 prepuštil Ruardu dve jamski meri, velja pripomniti, da je v aprilu 1807 prejel neke druge opuščene kope, v avgustu tega leta dve novi meri, oktobra pet nadaljnjih mer, v začetku decembra nov kop; dne 30. junija in 27. avgusta 1808 je erar še enkrat zamenjal z Ruardom 3 jamske mere. Organizacija vse te posesti je gotovo terjala določeno vsoto investicij. Rezultat je bil ta, da so erarni kopi proizvedli leta 1807 že 1680,6 tone premoga.⁸⁸

Če k temu prištejemo še Pinhakov, Wolkensbergov in Ruardov izkop, dobimo skupno količino 2122,0 tone. Erar je prodajal sedaj premog drugim strankam po 10 kr za 56 kg, Wolkensberg po 7 kr, Pinhak po 7 kr. Kaj je povzročilo padec cene erarnega premoga od 15 kr na 10 kr, je težko presoditi; morda je kalkulacija dovolila znižanje prodajne cene, morda pa tudi pritisk konkurence. Približno ista je bila prodajna cena

⁸⁶ DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 145, 147—48, 150, 152—53; ADK, Novčarstvo in rudarstvo, št. fasc. 3481 in 3489; DAS, škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo; Slokar, Geschichte der österr. Industrie, str. 538; Bericht der Handels- und Gewerbekammer, Ljubljana 1857, str. 39.

⁸⁷ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, št. fasc. 3513, 3520, 3570, 3601; DAS, škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo.

⁸⁸ DAS, Ruardove fužine, fasc. 4, in Rudarska knjiga M 10, str. 164—65, 197, 204—07, 214, 216—17; ARZ, spisi v jamomernici.

erarnega premoga leta 1808, ko je znašala proizvodnja 1586 ton, in leta 1810, ko so nakopali 1680 ton premoga (v Kahlbergovem rudniku pri Mirni le 67,2 tone).⁸⁹

Problem zase je ugotavljanje števila pravih rudarjev; številke sicer ne manjka, toda ločitev med podložniki, ki so priložnostno kopali premog, in pravimi mezdnicami rudarji je skrajno težavna. Podatek za leto 1808 je na primer kar zgovoren, saj pravi, da je imel erarni premogovnik 55 rudarjev, po dva rudarja Pinhakov, Ruardov in Kahlbergov rudnik, Wolkensbergov kop je imel enega samega rudarja.⁹⁰ Vseh teh 7 »rudarjev« je gotovo treba uvrstiti med podložnike, za erarni premogovnik lahko samo splošno rečem, da je imel večino podložnikov in le nekaj profesionalnih kopačev. Delitev dela z nadzornikom na čelu so prakticirali le v erarnih kopih; le tu so se najbolj približali organizaciji dela, kakršno so imele vse takratne manufakture. Erarni kopači so delali na akord. Svečavo in smodnik jim je dajala orožarna, toda za oboje jim je odtrgovala od zaslužka. V gotovini so jim izplačali kot mezdo le ostanek. Popravilo obrabljenega orodja in nakup novega je plačal lastnik (trditev je dvoumna, ker se ne ve določno, ali je to rudnik ali rudar). Krajevno vodstvo erarnih premogovnikov v Zagorju je pripadalo upravitelju steklarne, ki mu je bil dodeljen v strokovno pomoč jamski nadzornik. Vrhovno vodstvo je imel idrijski rudarski urad.⁹¹

Mimogrede naj še dodam, da je erarju sledil v Zagorje manjši kopač Andrej Pacher, zakupnik imenja Medija; ta je prejel sredi avgusta 1807 v last dve jamski meri v hribih pod Izlakami, konec februarja 1809 še rudosledno pravico blizu istega kraja.⁹² Več kot toliko o njem ne vemo; kakšni globlji gospodarski motivi ga h kopanju premoga gotovo niso pripravili.

Po likvidaciji Ilirskih provinc je bilo stanje v erarnem premogovniku v Zagorju sledeče: Dne 16. januarja 1815 je prosilo vodstvo steklarne

⁸⁹ DAS, škatla Trgovina in obrt, ovoj Rudarstvo; NAP, Ilirske province, F14 1043, Rudniki; Melitta Pivec-Stele, *La vie économique des Provinces Illyriennes*, Paris, 1930, str. 62.

⁹⁰ NAP, Ilirske province, F14 1043, Rudniki.

⁹¹ DAS, Rudarski knjigi M 10, str. 239, in M 11, str. 10—11, 98—101; ADK, rokopis št. 352, str. 329; ARZ, spisi v jamomernici; DAS, Ruardove fužine, fasc. št. 4; *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung* št. 79 z dne 3. X. 1815 in št. 26. z dne 31. III. 1818.

⁹² DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 197, 223—224.

Sl. 2. Razporeditev jamskih mer v Toplicah in okolici v prvih letih 19. stoletja. A — jamska mera v Velni, ki jo je prejel erar 6. maja 1803; B — jamska mera v Tomkovem hribu, ki jo je odstopil Leopold Ruard erarju s pogodbo z dne 16. julija 1803; C — jamska mera v Bukovem, last barona Wolkensberga (po sredini teče potok Kotredešca); D in E — jamski meri v Vrteh pod Koširjem, ki ju je odstopil erar Ruardu z julijsko pogodbo; F — jamska mera, ki jo je prejel erar v last, tako kot meri D in E, dne 6. maja 1803; G — jamska mera, ki jo je prejel erar 21. julija 1803; H — sprememba jamske mere C, ki jo je zahteval baron Wolkensberg dne 17. junija 1807; a — zemljišče, kjer je stala steklarna (v desnem zgornjem kotu). Dokument so podpisali: steklarniški inšpektor Hipmann 1. VI. 1807, Leopold Ruard 12 dni pozneje, Daniel baron Wolkensberg 20. XI. 1808 (original v ARZ med spisi v jamomernici)

Erklärung.

- A. Ein Spielmaß, womit das allbekannte Stenarium den 4. Aug. v. bebachet
B. Das von Herrn. Kopsch. durch 2. Jahr. in sein Landmaß in dem höchsten
C. dem adelichen Landmaße. 2. Spielmaße
D. 1/2. des Land. Maße. 1/2. Spielmaße
E. 1/3. des Land. Maße. 1/3. Spielmaße
F. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 6. Aug. v. bebachet
G. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 27. Juli v. bebachet
H. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
I. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
J. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
K. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
L. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
M. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
N. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
O. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
P. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
Q. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
R. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
S. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
T. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
U. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
V. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
W. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
X. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
Y. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet
Z. Ein Spielmaß, womit das höchste Stenarium den 17. Juni v. bebachet

Dr. John A. H. H. H.

[illegible]

za polletni odlog kopanja premoga za tri svoja jamska področja. To je znak, da se tam že nekaj časa ni več kopal premog; da ne bi lastniinska pravica ugasnila, so prosili za podaljšanje ugasnitvenega roka. Kmalu je bilo bolje, kajti konec oktobra je vodstvo že pridobilo rudosledno pravico za premogovno področje barona Wolkenberga, ki ga je kriza v času Ilirskih provinc ali neposredno po odpravi le-teh prisilila k temu, da se je odpovedal premogovništvu. Število jamskih erarnih mer se je tako sicer povečalo, a proizvodnja je nazadovala: nakopali so 1606,6 tone premoga v letu 1815 in 953,8 tone v letu 1816. Čeprav je erar dobil pravico kopanja še 13. novembra 1815 blizu Zagorja, je kriza kmalu postala tako huda, da so leta 1818 ustavili vsa dela tako v erarnem kot Pinhakovem in Ruardovem premogovniku. Dve leti pozneje so pričeli ponujati steklaro naprodaj, dne 5. maja 1821 pa je bilo razglašeno, da se prodaja erarni premogokop na javni dražbi. Kompleks, ki se je prodajal, je obsegal prav za prav že kar znatno premoženje: samo steklaro, vse kope, Uhlíševu hubo, mizarno, opekarno, apnenico, lončarno, kovačijo, pisarno in manjše pritikline. Premogovniška površina je znašala 16 jamskih mer. Izklicna cena za celotno konkurzno maso je znašala samo 5000 fl.⁹³

Dediči steklarne in drugi kopači. Po tem zatišju je gospodarska aktivnost v Zagorju kmalu spet oživila. Nastopila je nova vrsta podjetnikov, toda podjetnikov večjega formata kot so bili stari. Predvsem so nekateri zmogli večje investicije. Ker se je tržišče za premog hitro širilo, so se te dobro rentirale.

Vso erarno ostalino je kupil Ivan Schwarz 19. julija 1821 za vsoto 10 600 fl. Že v septembru je spet spravil steklaro v pogon. S pogodbo z datumom Ljubljana, dne 25. julija 1839, je Schwarz prodal vso svojo lastnino Viktorju Ruardu, in sicer gospostvo Gamberk, 17 jamskih mer premoga v Zagorju in šest pri Lokah, steklaro s skladiščem, opekarno, apnenico, kovačijo, mlin za drobljenje rude, žago, delavnice, pisarno, hišo za rudarje ter druge premičnine in nepremičnine. Za vse to je plačal Ruard 91 725 fl. Ta gorenjski fužinar je imel že od preje ali pa je medtem še pridobil imenje Zaplanino na Sp. Štajerskem, Pasjek (rudnik, talilnico in kovačijo, gozdove in 7 pravic kopanja železove rude), 2 jamski meri premoga pri Zagorju in 8 mer med Zagorjem in Izlakami ter 5 mer pri Rašanju blizu Senovega, 2 jamski meri svinčeve rude poleg Šmartnega pri Litiji, po eno jamsko mero svinčeve, bakrove in cinkove rude pri Vačah, 27 jamskih mer železove rude v raznih krajih, koncesijo za prestavitev pasješke fužine v Zagorje z datumom 15. januarja 1839 in za postavitev pudlarne, valjalnice paličnega železa ter pločevine raznih vrst, brzice Medije ob izlivu v Savo itd. Toda Ruard je že po osmih mesecih vse skupaj prodal s pogodbo Dunaj, dne 7. aprila 1840, Jožefu Atzlu za 107 450 fl.⁹⁴

Kdaj, kje in kako je akumuliral Schwarz toliko kapitala, še nisem mogel ugotoviti, vsekakor pa je pričel svojo industrijsko kariero zelo skromno. Prvič se nam pojavi šele 4. maja 1819, ko mu je bila podaljšana

⁹³ ARZ, spisi v jamomernici; DAS, Ruardove fužine, fesc. 4.

⁹⁴ ARZ, spisi v jamomernici in fasc. VI ter VIII; DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 98—101, 401.

rudoslédna pravica za 3 jamske mere premoga pri Zagorju — ker ni mogel učinkovito kopati. V ospredje se je prerinil šele z nakupom Pinhakove ostaline in erarne steklarne. — Za Viktorja Ruarda, sina Leopolda, ki je umrl 11. februarja 1834 in zapustil premoženja za 107 850 fl, tako že vemo, da je podedoval vse fužine in premogovnike. Poročen je bil z Ano Atzl, hčerko Jožefa Atzla, podjetniškega in graščinskega inšpektorja gospodstva Tržič na Gorenjskem in zemljiškega posestnika. Verjetno Ruard ne bi prodajal svoje lastnine, če ne bi zašel v veliko krizo: od prodajne cene 107 450 fl je odpadlo na plačilo njegovih dolgov 70 000 fl ali 2/3 vrednosti! Atzl je za ostalih 35 000 fl izstavil dolžno pismo, Ruardu pa dal v gotovini le 2000 fl. Po tem poslu se je omejil Ruard zgolj na gorenjske fužine; vse drugo je opustil. — Atzl je pričel svojo premogovniško kariero prav tako skromno kot Schwarz: dne 8. oktobra 1823 je prejel rudosledno pravico pri Medvodah.⁹⁵

Preden bom nadaljeval z vodilnim dogajanjem v zagorskem premogovništvu, naj še prav na kratko omenim delovanje drugih lastnikov jamskih mer premoga. Emanuel grof Schärffenberg, lastnik imenja Medija, je prejel tri jamske mere na svojem zemljišču v letih 1819, 1820 in 1822. Premog je uporabljal v svoji fužini in kovačiji, ki ju je postavil za gradom ob potoku Mediji. Za potrebe teh dveh obratov si je pridobil tudi kope železove rude. Ko je pozneje premogovnike opustil, je pričela še pred 27. marcem 1828 v njih kopati družba ljubljanske čistilnice sladkorja, ker ni našla dovolj premoga v nekih drugih svojih kopih. Dalje sta imela blizu Izlak tudi pred 27. marcem 1828 svoj premogokop Ljubljančana Ivan Rogoš in Florijan Schafer; rudnino sta vozila preko Trojan v Ljubljano. Sredi junija 1830 sta prejela Ivan Rogoš in Leopoldina Schafer v dveh enakih deležih v last eno jamsko mero blizu Medije, v septembru pa tri v Kisovškem grabnu. Rogoševa polovica deležev v prvi meri je bila prenotirana 23. septembra 1830 v korist železarne Karla kneza Auersperga v Dvoru zaradi zavarovanja vsote 3396 fl 51 kr, polovica deležev v drugih treh merah pa je bila prenotirana 19. novembra 1830 v korist iste terjatve.⁹⁶

Nadaljnje dogajanje v Zagorju je bilo v najožji zvezi s pojavom, ki ga imenujemo »vdor tujega kapitala v slovensko narodnostno ozemlje« ali pa sploh njegova posledica. Ker je ta pojav nadvse važen za našo gospodarsko in tudi politično zgodovino in ker ga zasledimo še v drugih premogovniških bazenih, se mi zdi primerno, da ga izločim iz dosedanjega popisovanja; obravnaval ga bom v posebnem poglavju, da že s tem akcentuiram vso njegovo težo.

⁹⁵ DAS, Rudarska knjiga M 11, str. 125, 280, in M 2, str. 208, 288; ARZ, spisi v jamomernici.

⁹⁶ Das, Rudarske knjige M 11, str. 143, 154—55, 198—200, 326, in M 1, str. 345, 361, ter M 12, str. 51—53, 59—61, 63—64, 66—67, 71; Ruardove fužine, fasc. 4; Spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 46; Deželna deska, modri zvezek, C 14.

Premogovnik v Trbovljah. Prvi, ki je razgibal Trbovlje, je bil Franc Maurer, steklarnar v Celju. Dne 10. novembra 1804 je prejel v trboveljski kotlini z osmimi lastninskimi pismi šest jamskih mer premoga. Osamljeni Maurer se je širil v tem področju nemoteno in sicer takole:⁹⁷

5 dvojnih + 1 enojno	jam. mero prejel 10. nov. 1804
4 dvojne + 3 enojne	jam. mero prejel 10. dec. 1839
1 dvojno	jam. mero prejel 18. nov. 1840
1 dvojno	jam. mero prejel 14. jan. 1841
4 dvojne + 1 enojno	jam. mero prejel 2. avg. 1846

15 dvojnih + 5 enojnih jamskih mer = 35 jamskih mer

Razpredelnica nam pove, da je med prvimi in poslednjimi podelitvami eni sami družini (Francu Maurerju in njegovim otrokom) preteklo polnih 42 let; veliko število jamskih mer ponazarja veliko željo po razteznosti, izkop pa ni bil v sorazmerju s temi ambicijami, ker investicije niso bile znatne. Čeprav so vse mere obsegale ogromno površino, je Maurer še 9. septembra 1846 izkoriščal le kope v nekaterih jamskih merah in še to v obliki dnevnega kopa.⁹⁸ Vsaj prvih 10—15 let je bila proizvodnja premoga gotovo majhna. Šele po umiritvi političnih in gospodarskih razmer okoli 1820 in pozneje se je pričel izkop večati; kmalu je postal kar znaten.⁹⁹

leta 1835	341,6 tone	leta 1843	560,0 tone
leta 1836	414,4 tone	leta 1844	504,0 tone
leta 1837	420,0 tone	leta 1845	537,6 tone
leta 1841	473,2 tone	leta 1846	599,2 tone
leta 1842	459,2 tone	leta 1847	823,2 tone
	leta 1848		341,6 tone

Opaziti je dva lahna padca proizvodnje, prvega leta 1842, drugega močnejšega leta 1844; obema ne pripisujem nobenega pomena, ker sta komaj zaznavna in nista v nobeni zvezi s pomembnejšimi dogodki. Vse drugače je s padcem proizvodnje leta 1848: z ozirom na leto 1847 se je izkop zmanjšal skoraj za 60 %! Gospodarskih posledic marčne revolucije — padec izkopa — niso čutili samo v Trbovljah, ampak v prenekaterem premogovniku.

Prvi industrijski obrat v Trbovljah je bila steklarna, ki je pričela obratovati leta 1824; prav ta je izzvala povečanje proizvodnje. Do leta 1837 je delovala menda samo z eno pečjo; takrat so baje vgradili še drugo peč. Podatka o vgraditvi druge peči nisem mogel preveriti z viri, vendar bi se dalo s podatki iz zgornje razpredelnice trditi, da je delovala vsaj že leta 1836, kajti razlika v izkopu premoga je večja med leti 1835

⁹⁷ DAS, Fevdna in koncesijska knjiga; Rudarska knjiga A; prim. Janko Orožen, Zgodovina Hrastnika, Trbovelj in Dola, I, Trbovlje 1958, str. 302—306.

⁹⁸ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1846.

⁹⁹ Tafeln zur Statistik.

in 1836 kot pa med leti 1836 in 1837.¹⁰⁰ Prav tedaj je bilo zaposlenih v Trbovljah vsega skupaj 40—50 delavcev. Koliko med njimi je bilo steklarskih delavcev in koliko rudarjev, ni mogoče ugotoviti.

V Trbovljah so kopali tudi ilovico za nezgorljivo opeko. Uporabljala jo je steklarna z najboljšim uspehom pri izdelavi steklarskih loncev in šamotne ali nezgorljive opeke. Za to ilovico se je zanimala tudi neka državna tovarna porcelana v pirotehnične namene. Posebna industrija ali vsaj obrat za predelovanje ilovice se pa v Trbovljah ni razvil.

S podelitveno listino z dne 14. julija 1840 je postal Franc Maurer ml. sam lastnik vsega premoženja, ker mu je takrat prepustil brat Ignac Pavel svojo polovico, oče pa že 21. novembra 1829 svojo polovico entitet.¹⁰¹ Leta 1842 je Maurer ml. ponudil rudarske entitete in steklarno na prodaj za znatno vsoto 100 000 fl, a kupca takrat ni našel; do prve lastninske spremembe je prišlo šele 4. avgusta 1847, ko je prešla pravica nad prvimi šestimi merami od Maurerja na erar.¹⁰² Ta je postal pravno sosed Maurerju sicer že 22. februarja, ko je bila sklenjena pogodba med njima glede teh kopov.¹⁰³ Prav 4. avgusta pa se je vsa slika močno spremenila, kajti erar je tega dne prejel znatno število novih jamskih mer; tako je imel vsega skupaj 42 mer.

* * *

Premogovnik v Hrastniku. Morda so pričeli kopati premog v Hrastniku že leta 1807,¹⁰⁴ vendar za tem dozdevnim kopanjem ne slišimo kakšnih 15 let o pravih kopačih. Pomembnejši eksploataitor hrastniškega premoga je postal šele ljubljanski trgovec Franc Lusner. Ta je 29. junija 1830 prosil za lastninsko pravico za tri jamske mere v kraju Peklo, ki so bile od konca decembra 1822 dalje skupna last Tadeja Hefelega in Andreja Schönbucherja. Ta dva sta Lusnerju prodala navedene tri mere z zalogami premoga in delavnicami vred za 1000 fl. Še pred tem je Lusnerju prodal tri pravice kopanja tudi Ivan Rogoš; njegova last so bile od sredine junija 1828 dalje. Za zalogo premoga in delavnico je Rogoš prejel 550 fl. Z njim je Lusner podpisal pogodbo o nakupu v Ljubljani dne 29. decembra 1829. Tem šestim meram je priključil Lusner že 1831 še svojih pet novih jamskih mer blizu Sv. Jakoba v Dolu.

Kmalu zatem, 24. julija 1831, so bili prepisani vsi kopi na vdovo Terezijo Lusner z njenimi štirimi otroki Karlom, Julijo, Zofijo in Jožefom. Konec decembra 1842 so otroci (brez Karla) pomnožili dediščino s štirimi novimi merami v hribih okoli Hrastnika.¹⁰⁵ Izkop premoga pod imenom Lusner je bil še kar znaten.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Orožen, Zgodovina Trbovelj, ..., str. 305 sl.

¹⁰¹ DAS, Rudarska knjiga A, str. 363.

¹⁰² Ibidem, str. 361—362, 537—539.

¹⁰³ DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 38—46, 75—87.

¹⁰⁴ Albert Miller Ritter v. Hauenfels, Die steiermärk. Bergbaue, str. 79 sl.; Hlubek, Ein treues Bild des Herzogthums Steiermark, Gratz 1860, str. 295.

¹⁰⁵ DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 87—96; Rudarska knjiga A, str. 585, 587, 857, 859, 869, 885; AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1843; Orožen, Zgodovina Trbovelj, str. 342 sl.

¹⁰⁶ Tafeln zur Statistik za cit. leta.

Sl. 3. Del rudarskega
orodja iz sredine 19. sto-
letja (original v KDA,
zbirka Rosthorn, Poschin-
ger; rokopis ni paginiran)

leta 1835	319,2 tone	leta 1840	884,8 tone
leta 1836	338,8 tone	leta 1841	714,0 tone
leta 1837	660,8 tone	leta 1842	182,0 tone
leta 1838	820,4 tone	leta 1843	371,4 tone
leta 1839	750,4 tone	leta 1844	281,7 tone
	leta 1845		544,6 tone

Proti koncu leta 1845 je prišlo v Hrastniku do pomembnega dogodka, ki je spet v zvezi z vdorom tujega kapitala na slovensko ozemlje oziroma v slovensko družbo. Zato prekinem tu zgodovino hrastniškega premogovnika.

* * *

Premogovniki okoli Liboj in Zabukovice. Ležišča premoga okoli Celja so bila sicer znana že okoli leta 1776, vendar so jih sistematičneje preiskali šele poleti 1798 idrijski rudosledci. Premog so izsledili v okolici Celja, Liboj in Šoštanja, torej v samih že znanih nahajališčih.¹⁰⁷

¹⁰⁷ IRA, serija G-M-S, fasc. III.

Vendar so legalno, to je z dovoljenjem rudarskih oblasti, pričeli kopati premog šele leta 1799. Franc Rath, zakupnik gospostva Laško, in Daniel Dereani, trgovec v zgornještajerskem Gradcu, sta prejela dne 10. avgusta 1799 kot prva dve pismi, ki sta jima dali vsako po devet enojnih jamskih mer ozemlja v Libojah in neposredni okolici. Ker sta si hotela zagotoviti celotno premogovniško področje, sta prosila in 14. septembra tudi prejela spet devet podobnih mer v okolici Zabukovice. Ko jima je bilo dano 13. junija 1801 četrto lastninsko pismo za okolico Britnega sela, se je imenoval Rath že lastnik obrata za proizvodnjo galuna, Dereani pa njegov sopodjetnik (in še vedno trgovec). V začetku je nakopal Rath bolj malo premoga, leta 1801 na primer 23,7 tone, leta 1802 že 29,3 tone, leta 1804 pa 35,8 tone.¹⁰⁸

Sredi julija 1804 je Rath že prosil samo v svojem imenu za 9 jamskih mer površine v okolici Sv. Neže pri Libojah. Kot v Trbovljah vidimo torej tudi tu veliko ekstenzivnost pa majhno intenzivnost kopanja. Ta se je pa vendarle krepila: v prvem četrtletju 1807. leta je nakopal Rath 22,7 ton rudnine; potemtakem bi utegnil podjetnik nakopati v vsem letu nekako 100 ton premoga.¹⁰⁹

Po tem času je prišlo do hitrega menjavanja v lastništvu vseh 45 jamskih mer površine. Konec aprila 1808 je postal lastnik tega velikega kompleksa ozemlja Ivan Kircher, za njim v smislu neke pogodbe sredi februarja 1812 Aleksander Kottowitz pl. Kortschak. Proti koncu 1821 je vse ozemlje prešlo v rudarsko last Ivana Steinerja. Spet zaradi neke pogodbe sta prejela 18. julija 1827 entiteto Jakob Tadej Hefelet in njegova žena Ana.¹¹⁰ To je tisti Hefelet, ki je pet let preje kopal premog v Hrastniku, ga prepustil Lusnerju in se preselil v Liboje. Zdi se, da sta Hefeletja tu resneje poprijela za delo; to sklepam iz dejstva, da sta se (morda zaradi investicij ?) poleti 1827 celo zadolžila za 2000 fl pri Tomažu Grilcu. Iskala sta denarno pomoč tudi pri Leopoldu Friedrichu. Z njim sta sklenila družabniško pogodbo, s katero sta mu zavarovala vlogo v višini 8000 fl.

Hefeletjev izkop premoga je nihal takole:¹¹¹

leta 1832	585,2 tone	leta 1835	707,0 tone
leta 1833	715,4 tone	leta 1836	656,0 tone
leta 1834	667,8 tone	leta 1837	510,7 tone

Z novo pogodbo z dne 1. novembra 1837 je postala ta entiteta spet rudarska last Ivana Steinerja. Ob tej priliki se nam razkrije novost, da je bil njegov direktor Tomaž Grilc, obratovodja pa Tadej Hefelet. Torej gre za neki industrijski obrat, za neko tovarno. Še več nam razkrije pogodba, s katero je 28. junija 1841 prodal Steiner ves kompleks Ivanu Friedrichu, ki se tu že imenuje steklarnar blizu Sv. Neže (kupnina je znašala 12 000

¹⁰⁸ ADK, rckopis št. 352.

¹⁰⁹ ADK, Novčarstvo in rudarstvo, rd. št. fasc. 3759.

¹¹⁰ DAS, spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 20.

¹¹¹ Tafeln zur Statistik.

fl).¹¹² Torej je velika verjetnost, da je menjavanje lastništva steklarne imelo za posledico menjavo lastništva jamskih mer za premog.

Ko je bilo končno vse v Friedrichovih rokah, se je menjavanje ustavilo. Iz literature je znano, da je pričela libojska steklarna obratovati v letu 1794, ne da bi bil pri tem znan vrstni red njenih lastnikov. Ker je vsaj del omenjenih jamskih mer skoraj gotovo spadal k steklarni, bi utegnile biti vse navedene osebe lastniki steklarne. Šele finančno dovolj močni Friedrich je uspešno zaustavil verigo prodaj.

V jeseni 1843 je izpeljal steklarnar obsežno koncentracijo svoje do takrat precej raztegnjene površine jamskih mer. Konec oktobra je razveljavil dosedanjih pet lastninskih pisem za 45 jamskih mer in prosil za pet novih pisem, od katerih je vsako veljalo za eno dvojno jamsko mero, skupaj torej za 10 jamskih mer. Sprememba je veljala od 8. novembra dalje. Prvi dve meri sta bili situirani blizu libojske steklarne, nadaljnje pa v Zabukovici, Britnem selu, Sv. Neži. Okrog teh je sčasoma nanizal še nove mere: septembra 1843, oktobra 1844, avgusta 1846, 2. junija in 16. junija 1847, končno leta 1852.¹¹³ Tako je postal Friedrich najmočnejši rudniški posestnik te okolice. Kdor koli bi se tu še pojavil, bi stal v senci močnega steklarnarja in bi konkurence ne vzdržal. To dokazuje tudi proizvodnja.¹¹⁴

leta 1841	477,9 tone	leta 1845	989,2 tone
leta 1842	583,4 tone	leta 1846	1040,8 tone
leta 1843	623,5 tone	leta 1847	1059,2 tone
leta 1844	707,8 tone	leta 1848	782,4 tone

Podatki za leto 1848 so vpisani pod imenom njegovega brata Antona Friedricha, direktorja steklarne že nekaj let. Spet opazimo, da je steklarnarjev izkop rudnine leta 1848 padel za okoli 25 % v primeri s proizvodnjo v prejšnjem letu. Potrošniki njegovega premoga so bili: steklarna, razni kupci v Celju in bombažna predilnica v Preboldu. Ta tovarna je že leta 1844 vgradila parni stroj 36 KM; bil je to prvi parni stroj na Spodnjem Štajerskem. Letno je potrošil do 900 ton premoga, med drugim tudi Friedrichovega premoga;¹¹⁵ točne količine njegovega kontingenta nam niso znane.

Na ozemlju Zabukovice so se sredi decembra 1839 zasidrali tudi Maurerjevi steklarski delavci Ranzingerji. Najprej je prejel Anton tod dve jamski meri, naslednje pa začetek in konec januarja 1840, novembra 1841 (te in nadaljnje skupaj s svojimi tremi sinovi), januarja in septembra 1843, osmo junija 1847. Pri teh entitetah je imel oče $\frac{2}{3}$ deležev, sinovi vsak po $\frac{1}{3}$ deleža. Da je bilo njihovo kopanje z ozirom na Friedrichovo bližino prav neznatno, potrjuje tudi izjava rudarske komisije iz septem-

¹¹² DAS, Rudarska knjiga A, str. 693—695.

¹¹³ Ibidem, str. 93—95, 101, 123, 701; Fevdna in koncesijska knjiga, str. 11 do 26; Spisi k rudarskim knjigam, ovoja št. 19 in 20; ADK, rokopis št. 352, str. 304; SDA, rokopis št. 195, str. 83.

¹¹⁴ Tafeln zur Statistik.

¹¹⁵ Bericht der Gratzter Handels- und Gewerbekammer... Im J. 1852, str. 116.

bra 1843, da Ranzingerji ne bodo mogli nakopati letno več kot 11 ton premoga; Celje in predilnica da so jim zaprti zaradi konkurence močnejših rudnikov in da bodo s svojim premogom kvečjemu mogli žgati apno. Toda Ranzingerji so vztrajali. Oče je stopil v družbo z Antonom Halmom, ki je zase pridobil eno jamsko mero marca 1846. Družabnika sta imela vsak pol deleža pri skupnem kopu, ki sta ga prejela tedaj blizu Zabukovice. Iz vsega ni bilo nič in Ranzingerji so se izselili v Ilirsko Bistrico.¹¹⁶

Blizu Friedrichove steklarne je pričela obratovati še tovarna kame-ninaste posode. Iz literature vemo, da sta leta 1816 prodajala Anton Prugger in njegova žena Frančiška ta obrat v Nemškem dolu med Libojami in Zabukovico za izključno ceno 7500 fl; obrat je imel svoj premogovnik tik za poslopjem.¹¹⁷ Do sedaj pregledani viri mi ne povedo, kdaj je pričela tovarna z delom, kdo vse ji je bil lastnik in kdaj je premogovnik pridobila, zanesljivo je samo to, da se ime Prugger nikoli ne pojavi v seznamih lastnikov jamskih mer. Morda je prodajal Prugger obrat v imenu koga drugega? Šele poznejši lastnik Ignac Hefe-le je za potrebe tovarne res prejel kop premoga pri Zabukovici, toda to se je zgodilo šele novembra 1840.¹¹⁸

Tej glavni premogovniški dejavnosti v zabukovski okolici se tik pred letom 1848 priključuje še vrsta manj pomembnih rudosledcev in kopačev premoga. Moram jo navesti, ker dopolnjuje zgodovino tamkajš-njega premogovništva in kaže na velik interes za premog. Prvi je bil Jožef Ludvik Hausmann, lastnik gospostva Novo Celje, z jamsko mero iz avgusta 1846. Njemu je junija 1847 sledila Terezija Hefe-le, ki ji je dve meri prepustil mož Ignac. Le-ti je kaj kmalu kupil Hausmann in jima dodal še v istem mesecu juniju dve novi meri. Dne 9. junija 1847 se je tod pojavil poštni mojster Vincenc Gurnigg. Željo po prodajanju premoga preboldski tovarni sta pokazala tudi Gurnigg in Halm (zemljiški posest-nik iz Celja) s tem, da sta prejela vsak po dvojno jamsko mero v bližini Kaplje vasi pri Preboldu, torej prav blizu tovarne. Nakopala nista prav nič premoga in Gurnigg je odstopil januarja 1848 svoj del Halmu. Zanj se navaja celo po letu 1851, da pri Preboldu ni nič kopal. Popolnoma razumljivo, saj je Friedrich docela obvladal vsa bližnja tržišča in zanj je bilo kopanje rentabilnejše kot za kogar koli drugega.¹¹⁹

Sloji premoga, ki so bili na pravkar opisanem področju zelo močno razviti in izdatni, so se nadaljevali še na ozemlje vzhodno od črte Celje-Laško, a so bili šibkejši in manj raziskani. Da je bilo zato kopanje pre-moga manj razvito, nam bodo povedali sledeči stavki: Prvi rudosledec premoga v Pečovju je bil šele Andrej Schönbucher, nadzornik pri rud-niku Matevža Hefe-leja, ki je prejel eno jamsko mero v last v januarju 1836. Junija mu je postal sosed Ignac Novak, ki je septembra 1837 in

¹¹⁶ DAS, Rudarska knjiga A, str. 597—599.

¹¹⁷ Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung z dne 6. XII. 1816, št. 98.

¹¹⁸ DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 162—163; Spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 55; Rudarska knjiga A, str. 833—35; Orožen, Zgodovina Trbo-velj, str. 366.

¹¹⁹ Bericht der Grätzer Handels- und Gewerbekammer... 1852, tabela C.

aprila 1838 prejel še po eno mero. Novak je bil prvotno lastnik imenja Spodnji Lanovž pri Celju, od leta 1838 dalje steklarnar v Rakovici. Novak se s tem ni nehal širiti; nove mere so sledile januarja 1841, septembra 1843, maja 1848. — V oddaljenem Trobnem dolu se je poleti 1846 naselil še Karel Wolfschak, upravitelj posestva Planina nad Sevnico.¹²⁰

* * *

Premogovnik Govce. Že neko poročilo celjskega okrožnega urada iz leta 1791 pripoveduje o bogatih ležiščih premoga v okolici Laškega, Govc in Šmihela, ki pa da se ne izkoriščajo. Moralo je preteči več kot 10 let, preden so nakopali prve tone te rudnine. Pionir je bil Wolkensberg, ki je je nakopal v tromesečju april-maj-junij 1804 vsega skupaj 8,4 tone; sam je je potrošil 3,4 tone, ostalo je razdelil raznim strankam.¹²¹

Naslednja kopača govškega premoga sta nastopila šele po tridesetletnem premoru. To sta bila Tomaž Grilc, upravitelj graščine in direktor Steinerjeve steklarne, ter Jožef Drasch, lastnik imenja v Celju, ki sta kupila lastninsko pravico do jamske mere po polovici šele avgusta 1835 od Tadeja Hefelega in žene Ane. Nadaljnjih 6 pravic kopanja premoga sta si pridobila septembra 1835 (rudarsko last šele 1838). Tomaž Grilc je postal samolastnik vseh 7 mer po medsebojni pogodbi z dne 24. julija 1843 in 31. julija 1844. Leta 1845 je nakopal premoga 248,1 tone, leta 1846 že 327 ton, leta 1847 kar 503,2 tone, leta 1848 pa le 455,6 tone¹²² (padec proizvodnje za približno 10 %!). Sicer je Grilc že 8. avgusta 1847 ponujal naprodaj svoje entitete za 74 250 fl, vendar jih še ni mogel prodati. Iz popisa premoženja zvemo, da je trošil premog tudi v svojih dveh industrijskih obratih, v opekarni in apnenici.¹²³

* * *

Premogovnik pri Starem trgu. Preden bom prešel na popis premogovnikov ob severni meji slovenskega narodnostnega ozemlja, se moram zaustaviti pri nekakšnem vmesnem členu med osrednjimi in severnimi rudniki, to je pri rudniku premoga blizu Slovenjega Gradca. Njegova zgodovina je v ozki zvezi z najpomembnejšo fužino na Spodnjem Štajerskem, s tisto v Mislinji. Po vrsti raznih fužinarjev ji je postal leta 1823 lastnik Antoh Bonaczy pl. Bonazza. Ta je novembra 1826 prejel koncesijo za neke nove naprave s pogojem, da bo uporabljal v njih premog. Podoben pogoj je imela tudi koncesija iz leta 1837.

Dejansko je prejel Bonaczy prvo rudarsko lastninsko pismo za kop premoga v bližini Starega trga 19. avgusta 1835, drugo pismo za Vrhe v isti okolici nekaj pozneje, 7. oktobra. Kot mnogi drugi podjetniki je tudi Bonaczy rudosledil premog v raznih krajih.¹²⁴ Na primer sredi avgusta 1840 v Podkraju blizu Raven, sredi decembra pri Kotljah (prejel v last

¹²⁰ DAS, Rudarska knjiga A, str. 501—503.

¹²¹ ADK, rokopis št. 352, str. 286; ŠDA, rokopis št. 195, str. 65, 94.

¹²² Tafeln zur Statistik.

¹²³ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1847.

¹²⁴ DAS, Fevdna in koncesijska knjiga; Rudarska knjiga A.

novembra 1841, vrnil 1846), decembra 1841 v Šmihelu nad Laškim (kop prodal marca 1848 poštnemu mojstru Gurniggu), septembra 1842 v okoličih Spodnjih Zreč, Žič, Žičke vasi, Jamnika, Sv. Križa pri Vitanjah. Žrečki kop je ponujal aprila 1845 v nakup erarju za vsoto 6040 fl, kar je pa ta odklonil.¹²⁵

Izkop Bonaczyjevega premoga fiksirajo sledeče številke:¹²⁶

leta 1845	169,6 tone	leta 1848	160,3 tone
leta 1846	142,7 tone	leta 1851	314,0 tone
leta 1847	233,5 tone	leta 1852	339,5 tone

Tudi mislinjska fužina je leta 1848 občutila krizo; izkop premoga je bil tega leta nižji za približno 30 % z ozirom na leto 1847. V poslednjih dveh v tabeli citiranih letih je imel fužinar v vseh svojih štirih obratujocih jamah zaposlenih 68 rudarjev in delavcev ter enega nadzornika. Kot v mnogih primerih tudi pri Bonaczyju ne zvemo za število poklicnih rudarjev. Neznano je, koliko ga je stal izkop 56 kg premoga in kolikšne so bile mezde rudarjev in kakšni so bili njihovi delovni pogoji.

* * *

Premogovnik Leše. Dosedanji rezultati raziskave kažejo, da pripada prvenstvo v odkrivanju premoga v Lešah pri Prevaljah Jožefu Seifertu iz Ptuja, ki se leta 1808 imenuje arendator v Sv. Heleni pri Čakovcu. Ta je imel tri kope svinca pri Lešah; prva dva je prejel leta 1806, tretjega leta 1808. Leta 1810 je že prosil kot svinčarinar v Kotljah z nekim družabnikom pod firmo Jožef Seifert & Comp. za tri lastninske predzabeležbe na premog v guštanjski fari, sredi julija 1811 za svinec v koteljski fari.¹²⁷

V smislu poročne pogodbe z dne 5. junija 1810 je bila vpisana kot lastnica svinčevih kopov v Kotljah in Lešah Marija Ana Seifert. Po apelacijski odločbi z dne 21. marca 1812 so prepisali lastnino na Blaža Mayerja. Blaž Mayer ni bil novinec v rudarstvu. V letih okoli 1801 je bil član svinčarske »Družbe Friderikovega rova« v Pliberku. Ta mož, sicer svinčarinar v Kapli, je prosil leta 1810 za lastninsko predzabeležbo na premog v fari Žitara ves. Za tem je sporočil v začetku decembra 1810 Ivan Lessacher, upravitelj Mayerjevega podjetja v Kapli, da je naletel na premog na več krajih v fari Kamen. Dalje je prejel Mayer še premog pri Št. Lipšu. Po krajšem premoru so mu podelili v začetku septembra 1816 rudosledno pravico za premog v fari Sv. Daniel, dne 28. decembra 1816 podobno pravico v Lešah. Kot podjetnik v Meži je postal Mayer sredi avgusta 1817 lastnik rudosledne pravice še za premog v Mežici. On oziroma njegov plavžar Ivan Pilz sta pridobila rudosledno pismo za pre-

¹²⁵ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1845.

¹²⁶ Za leto 1845—48 Tafeln zur Statistik, za leto 1851—52 Bericht der Gratzter Handels- und Gewerbekammer... 1852, tabela C.

¹²⁷ KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 747, str. 28, knjiga št. 565, knjiga št. 778, str. 17.

mog v Lešah še 18. oktobra 1817, 9. maja in 1. avgusta ter 26. septembra 1818 (tokrat 5 jamskih mer), končno 9. junija 1819 (3 rudosledne pravice, ki so jih pozneje prejeli Rosthorni).^{127a}

Prvotno je bila sodba o leškem premogu zelo pomilovalna; niso mu pripisovali lepe bodočnosti. Ko je dal raziskati grof Thurn leta 1822 Leše znanemu montanskemu strokovnjaku in piscu Scheuchenstuelu, se je glasilo raziskovalčevo poročilo z dne 13. avgusta 1822, da je leški premog nepomemben in da se ne dá dobro kopati!¹²⁸ Prav Rosthorni, ki so leta 1823 že dogradili cinkarno na Prevaljah, pa so to poročilo z dejanji v celoti demantirali. Leta 1824 so uradno zabeležili, da je prodal Mayer svoje jamske mere premoga podjetnikom Rosthornom.¹²⁹ Ti so že sami pred nakupom iskali premog v okolici Prevalj in na Thurnovo začudenje odkrili prav sredi maja 1823 tod izdatne sloje premoga. Že 7. junija so prejeli pet lastninskih pravic za okolico Prevalj. Nato je sledila še vrsta novih podelitev: proti koncu novembra 1825 v okolici Podgorja, julija 1829 za okolico Mežice, julija 1833 v Wiesenauu (že zunaj slovenskega narodnostnega ozemlja). Tu so naleteli sicer že leta 1827 na premog, a nehali kopati, ker ni bilo znatnejše potrošnje minerala.¹³⁰

Premog v Lešah in okolici je privlačeval še druge rudosledce. Le omenim naj zemljiškega gospoda Ivana Kometerja iz leta 1837 ter Franca in Tomaža Rachoya iz Prevalj iz let 1839 in 1840 (tokrat v Kotljah blizu opekarne, ki je bila last kmeta Schratteneggerja). Toda vsi ti niso bili resni podjetniki; njihove pravice so kmalu zapadle.¹³¹

Rosthorni, od 1827 dalje železarski podjetniki, so bili tod brez konkurence. Potem ko so v letih 1833 in 1835 iskali premog tudi v krajih zunaj slovenskega narodnostnega ozemlja (Št. Lenart, Magdalensberg), so se 1837 spet vrnili v okolico svoje železarne na Prevaljah. Junija so prejeli pravico kopanja premoga v Podkraju prvič, februarja 1843 drugič, oktobra 1844 tretjič. Ker kopanje tod ni bilo rentabilno, so delo opustili. Prav tako so opustili kope pri Mežici, tistih pri Št. Lipšu pa ne, ker so odkrili dodatne in izdatne žile premoga.¹³² Osredotočili so se predvsem na leški sloj premoga.

Z vstopom Rosthornov, po poreklu Angležev, v železarstvo slovenskega dela Koroške se pričinja pravzaprav novo poglavje zgodovine leškega premogovnika. Njegov vzpon je bil direktno odvisen od prosperi-

^{127a} Ibidem, knjiga št. 747, str. 28, knjiga št. 565, knjiga št. 778, str. 4, 31, knjiga št. 573, Tom I, str. 12, knjiga št. 594, str. 8, 28, sl., 38, 48, 50, 55, 59 sl.; AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842; Hermann Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues, II, str. 122, 124; Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 240, ima napačne podatke.

¹²⁸ KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj d.

¹²⁹ KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 573, Tom I, str. 14, knjiga št. 322; AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842.

¹³⁰ KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 594, str. 730, 821—22, knjiga št. 573, str. 116—120, 246—247; Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj d.

¹³¹ KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 578, knjiga št. 574, str. 69, 82, 147, 169.

¹³² Ibidem, knjiga št. 573, str. 693—94, 773, 778, knjiga št. 578, knjiga št. 574, knjige št. 287/1, 287/4 do 287/6, knjiga št. 580; AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1842; Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj d.

ranja njihove železarne. Ker pa je bil sedež firme Rosthorn na Dunaju, tretiram njihov kapital kot tuji kapital. O njem pa bo govor v posebnem poglavju.

* * *

Premogovnik Lobnik nad Kaplo. Prva je odkrila premog v Lobniku nad (Železno) Kaplo leta 1784 fužinarka Kristina Kuhdorfer, vendar se zdi, da ga potem delj časa ni izkoriščala, vsaj ne v znatnejših količinah.¹³³

K temu premogu se je povrnila šele proti koncu 18. stoletja, šele leta 1793, ko sta prejela kop lobniškega premoga Kristina Kuhdorfer in Leopold Lieber (razen tega primera nastopa pozneje fužinarka vedno sama). Kopanje je bilo uspešno in zaradi povpraševanja tržišča je prosila lastnica leta 1797 za dovoljenje prodajanja premoga. Njena proizvodnja premoga je bila sledeča: Leta 1798 kar 72,8 tone, leta 1799 komaj 25,2 tone, leta 1801 že 31,4 tone.¹³⁴ Kristina je predala svoj kop Andreju Kuhdorferju. Ta se je 1804 zaradi njega pravdal s fužinarjem Dizmo grofom Christalniggom. Sicer pa vemo o Kuhdorferju le še to, da je imel nekje med 1804 in 1814 v Celovcu skladišče za premog, ki je bilo kmalu opuščeno zaradi previsoke cene rudnine.¹³⁵

Njen premog so uporabljali tudi puškarski mojstri iz Borovelj. Sicer je res, da so nekateri puškarski mojstri tudi sami iskali premog, toda v krajih, kjer ga praktično ni bilo: leta 1796 ga je rudosledil Leopold Fritz v dolini Zavrham na severni strani karavanškega Stola, od junija 1823 dalje Ivan Šašel v predelu zahodno od Slovenjega Plajberka, v septembru 1845 pa Simon Ogris spet v dolini Zavrham.¹³⁶

Za Kuhdorferjevo je kopal premog v Lobniku fužinar Patzer. O njem vemo samo to, da ga je leta 1797 izročil 14,3 tone raznim fužinarjem in kovačem;¹³⁷ koliko ga je nakopal ali pa sam potrošil, ni znano.

Leta 1810 sta iskala premog na pobočjih tega hriba svinčarnarja Tomaž Fladung in Gregor Kompoš. Dve leti za njima se je tam zasedral še Dizma grof Christalnigg. Važneje je to, da si je leta 1811 nekje pri Kapli (morda ob podnožju Lobnika?) odkriti premog prilastil erar, ki je imel v trgu svinčarno in cinkarno.¹³⁸

Za to aktivnostjo je nastal daljši premor. Šele leta 1835 se je spet povzpelo na Lobnik znano Eggrovo železarsko podjetje, a verjetno kopal brez pravega učinka. Podobno se je 1843 zgodilo volšperskemu železarju Offnerju. Le za Antona Pisanca iz Kaple, ki je rudosledil na Lobniku 1844, se navaja 1845 konkretni izkop: 4,7 tone premoga. Leta 1846 je tu nakopal Aleksander Vincenc Kompoš 8 ton premoga.¹³⁹

¹³³ ADK, rokopis št. 352, str. 327.

¹³⁴ KDA, Rudarsko glavarstvo, knjigi št. 564 in 565.

¹³⁵ Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 240.

¹³⁶ KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 574.

¹³⁷ ADK, rokopis št. 352, str. 327.

¹³⁸ KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 778.

¹³⁹ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leti 1842 in 1843; KDA, Rudarsko glavarstvo, knjigi št. 573 in 287/3.

Premogovnik Št. Lipš v Podjuni. V tej dolini je bilo poleg enega ali dveh pomembnejših slojev premoga tudi več leč te rudnine. Rudosledci so ta nahajališča sicer izsledili, nekoliko eksploatirali in takoj opustili, ker so bila premalo izdatna. Tak primer nam nudi fužinar Maks Tadej grof Egger, ki je že 1797 nakopal pri Ženeku 27,6 tone premoga in ga uporabil v svojih fužinah, pa kmalu delo opustil. Tudi Lenart Čičman iz Volšperka, ki je tega leta prosil za koncesijo zgraditve cajnarice na premog, je postal leta 1804 lastnik nekega kopa tam v bližini, a opustil nadaljnje delo tako pri cajnarici kot pri izkopu premoga.¹⁴⁰

Nič drugače ni bilo s premogokopništvom v okolici Galicije. Najprej je tu iskal rudnino Dizma grof Christalnigg in sicer leta 1811 pri Rikarji vesi in Dobrli vesi. Za njim je bil mir 25 let, dokler nista 1836 pričela z rudoslednim delom Jožef Fleiss iz Kaple (v bližini Galicije) in Anton Kreitzberger (blizu Apač pri Galiciji). Vse so prekosili člani svinčarnarske družine Kompoš, ki so od junija 1836 vneto iskali premog v hribu Zased nad Galicijo. To so bili bratje Aleksander Vincenc, Simon Tadej, Anton Rajmund, svinčarnarji v Kapli. Od junija 1842 dalje so spet rudosledili v Klančah vzhodno od Galicije. Simon Tadej je iz Črne prosil v imenu Svinčarske družbe ob Meži septembra 1843 za premog okoli Mežice. Končno je v letih 1836 in 1842 kopal premog ob potoku Beli blizu Reberc Matija Popp in Dobrle vesi; trud je kmalu opustil.¹⁴¹

Bežno naj se dotaknem še rudosledenja premoga pri Kamnu ob Dravi. Začetnik je Leopold Leykauf, župnik (leta 1810), štiri leta pozneje mu je tja sledil neznani rudosledec. Šele leta 1834 sta se tja podala Wurm in Erwart, končno 1840 nadzornik rudnikov prevajlske železarne Franc Rachoy, toda rezultat je bil vedno isti: takoj so vsi zapustili kraj, ki je bil dejansko brez večje leče premoga.¹⁴²

Premogokopna dejavnost je bila osredotočena šele v Št. Lipšu južno od Dobrle vesi. Sicer datira prvi podatek, ki zadeva premog pri Št. Lipšu, v leto 1803 in pravi, da je celovski okrožni pisar Andrej Kuhdorfer v družbi z nekom izsledil premog na hribu Preora(?) v šentlipški fari, drugi pa v konec 1811 ali začetek 1812 in trdi, da je tu kopal premog svinčarnar Blaž Mayer, ki se mu je pridružil sredi januarja 1812 še erar, vendar se je resneje pričel kopati premog šele od septembra 1838 dalje. Dne 7. septembra namreč je prejel tako pravico samostan v Dobrli vesi (novembra 1838 se mu je za eno leto pridružil Matija Popp). Njegove jamske mere so imenovali Št. Lipš II.¹⁴³ V enem izmed kopov so pridobili leta 1841 le 2,4 tone premoga, zato pa so intenzivneje eksploatirali druge kope in v njih pridobili.¹⁴⁴

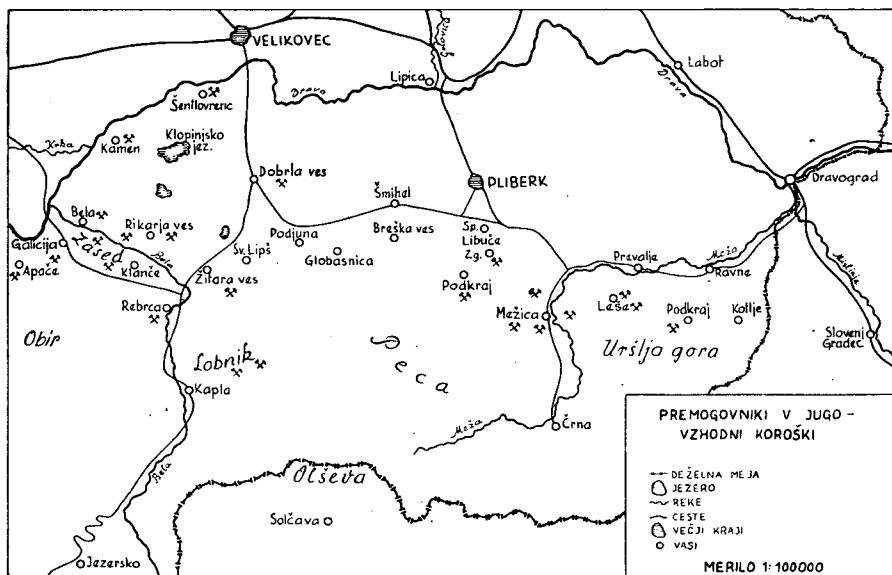
¹⁴⁰ Ibidem, knjiga, št. 564.

¹⁴¹ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leti 1842 in 1843; KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 573 in 287/3.

¹⁴² Ibidem, knjiga št. 578.

¹⁴³ Ibidem, knjige št. 778, 578 in 287/1.

¹⁴⁴ Ibidem, knjige št. 297–306 in 578.

Zemljevid št. 4

leta 1839	18,1 tone	leta 1843	58,2 tone
leta 1840	43,5 tone	leta 1844	33,0 tone
leta 1841	9,1 tone	leta 1845	29,1 tone
leta 1842	101,9 tone	leta 1846	6,7 tone

Proti koncu leta 1846 je samostan sploh prenehal kopati v lastni režiji. Gotovo je bilo zanj ceneje, kupovati premog pri Rosthornih, lastnikih Št. Lipša I, ker so obratovali v večjih dimenzijah.

* * *

Premogovnika Libuča in Podkraj. Delo v teh dveh krajih je ozko povezano s fužinarjem Eggrom, z enim izmed najmočnejših koroških podjetnikov. Zato so vsi statistični podatki o izkopu premoga vođeni pod imenom tvrdke, ne pa po posameznih rudnikih. Zadovoljiti se bomo morali pač s skupnimi količinami, bolje rečeno s firmo Egger.

Ferdinand grof Egger je prvič prejel premogokop za svoje podjetje Lipico konec avgusta 1822 v okolici Podgorja v dolini Suhe ob koncu Zgornjega Roža; kop je bil brez vrednosti. Vse drugače je pa bilo s kopi, ki jih je prejel v Zgornjih Libučah 19. aprila 1828, 10. januarja 1829 in 12. maja 1834. Vmes je še rudosledil in kopal v Podkraju južno od Spodnjih Libuč (17. maja 1828).¹⁴⁵

¹⁴⁵ Ibidem, knjiga, št. 594; prim. Wiessner, Geschichte..., III, str. 304; Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 241 in 331, zmotno navaja začetek obratovanja Libuč 1826.

Medtem je prejela v rudarsko last ležišča premoga še druga Eg-grova fužina, tista v Bistrici v Rožu (18. junija 1834 v okolici Sv. Jakoba v Rožu).¹⁴⁶ Toda Lipica je bila aktivnejša. V začetku leta 1835 se je zanjo pričel vzpon, ki ji je dal več kot samo lokalni koroški značaj. Januarja 1835 načeti kop v Lobniku je bil zanjo prav tako malo pomemben kot kop pri Kamnu ob Dravi. Morda je bil pomembnejši premog iz gozda Turje, kjer so pričeli kopati v marcu in aprilu 1835, a prvenstveno za obrat v Bistrici. Naslednjega leta je rudosledil še v okolici Reberc, v bližini Žitare vesi, v Narah in Beli (vzhodno od Galicije). Izognil se ni niti Mežici; tu se je ustavil sredi februarja 1837.¹⁴⁷ Sicer ga je pa v Mežici prehitelo že več podjetnikov. Predvsem so to bili grofje Thurni. Jurij grof Thurn je kot prvi rudosledil premog v gozdu severno od Mežice sredi aprila 1815, po dolgem premoru je pričel kopati rudnino še v Podkraju blizu Prevalj (1838, 1839, 1843). Njegovo premogovno področje pri Mežici so sicer imenovali Mežica I, a izkop je bil skromen: 1848 le 24,5 tone.¹⁴⁸ Thurnu je potem v Mežici sledil konec marca 1823 Franc Brunner, deležnik pri rudniku svinca v Mežici. Ta je jeseni naslednjega leta celo izjavil, da namerava postaviti livarno za šibre blizu Črne in kot gorivo uporabljati večinoma premog, ki ga je našel na obeh bregovih Meže v višini Mežice. Spet leto dni pozneje je pričel kopati premog v bližini Prevalj. Tudi potrebo po tem premogu je utemeljeval s tem, da ga bo uporabljal za svojo livnico šiber v Črni. Poslednjič se je vrnil v okolico Mežice konec novembra 1828, a tudi tu je kopal bolj malo.¹⁴⁹

Seveda tudi Eggru Mežica ni dala dovolj premoga. Že konec februarja 1837 ga je pričel po malem kopati na treh krajih ob zgornjem toku Krke, pol leta pozneje še blizu Žeminja v zgornji Labotski dolini (v obeh primerih torej zunaj slovenskega narodnostnega ozemlja). V Podgorje, Breško vas, Bistrico in na južni rob Podjunske doline se je vrnil junija in oktobra 1839. Statistični podatki za leta 1833—38 navajajo proizvodnjo pod imenom ali Libuč ali Lobnika, od 1839 dalje samo pod imenom Lipice; izkop je znašal:¹⁵⁰

leta 1833	196,0 tone	leta 1841	485,0 tone
leta 1835	464,1 tone	leta 1842	219,9 tone
leta 1836	706,9 tone	leta 1843	140,7 tone
leta 1837	945,1 tone	leta 1844	195,2 tone
leta 1838	865,5 tone	leta 1845	237,9 tone
leta 1839	724,2 tone	leta 1846	48,7 tone
leta 1840	413,0 tone	leta 1847	84,3 tone
	leta 1848		217,7 tone

Proizvodnja premoga se je vzpenjala do 1837, potem pa je v glavnem stalno padala; naravnost katastrofalni sta bili leti 1846 in 1847, če ne gresta obe količini na rovaš nakupa premoga drugje ali pa pomanjkljive statistike.

¹⁴⁶ KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 679.

¹⁴⁷ Ibidem, knjige, št. 594, 679, 573.

¹⁴⁸ Ibidem, knjiga št. 580.

¹⁴⁹ Ibidem, knjiga, št. 573.

¹⁵⁰ Ibidem, knjige št. 297—306; za leta 1833—38 so podatki samo v Tafeln zur Statistik, za 1839—48 prim. še knjige št. 287/1—287/9.

Premogovniki v Hódišah. Znani gozd Turje v Gúrah nad Vrbskim jezerom je skrival pod površjem mnogo lignita. Zato ni čudno, da ga je že leta 1801 pričel po malem kopati Gottlieb Nussbaumer iz Celovca. Šele leta 1814 se je lotil eksploatacije hódiškega premoga župnik Jožef Serajnik iz Št. Ilja, ki ga je v dveh letih nakopal okoli 11,2 tone in vsega prodal rudniškemu direktorju Wöllnerju. Neki podatek iz leta 1814 navaja še rudosledenje premoga blizu Škofič.¹⁵¹ Po daljšem presledku je nastopil prvi resnejši in pomembnejši podjetnik šele leta 1822. To je bil Gottfried Ebner, ki je rudosledil blizu vasi Klopíče. Pridružila se mu je tudi Werbolanova družba (1822, 1823), ki pa praktično ni imela za premogovništvo nobenega posebnega pomena.¹⁵²

Najpozneje leta 1839 so razdelili turijsko lignitno področje v pet revirjev, kolikor je bilo glavnih kandidatov. Revirji so nosili ime po Hódišah, glavnem kraju te okolice. Področje z imenom Hódiše I je imel Gottfried Ebner pl. Ebenthal, od vključno 1842 dalje pa njegovi dediči. Nakopane količine rudnine niso bile znatne:¹⁵³ leta 1839 le 22,4 tone, leta 1840 komaj 21,8 tone, leta 1844 že 28 ton, leta 1847 pa 67,2 tone. V letih 1841—43 in 1845—46 ter 1848 ni Ebner nič kopal (od leta 1843 dalje pravzaprav njegovi dediči).

Hódiše II je imel v lasti podjetnik Albin baron Herbert, član znane celovške podjetniške družine, lastnice treh tovarn svinčevega belila in minija. Za Albina barona Herberta je prejel njegov direktor Gottfried Ebner, torej poznejši samostojni rudarski podjetnik, 24. junija 1815 rudosledno pravico v revirju Hódiše II, oktobra 1822 pa blizu Škofič. Kasneje je rudosledil in kopal premog Albin baron Herbert sam (avgusta 1832, junija 1834). Od leta 1840 so nastopali kot nosilci podjetja Herbert bratje Franc, Pavel in Edmund skupaj. Intenzivnost kopanja premoga je nihala takole:¹⁵⁴

leta 1836	219,0 tone	leta 1843	47,6 tone
leta 1839	145,6 tone	leta 1844	67,2 tone
leta 1840	47,6 tone	leta 1845	76,2 tone
leta 1841	47,6 tone	leta 1846	93,2 tone
leta 1842	47,6 tone	leta 1847	114,2 tone
	leta 1848		123,2 tone

To je izkop premoga v Hódišah. Herberti so pa poleg tega imeli še premogovnik z imenom Kuchl (tudi Kuchler), ki ni bil na slovenskem narodnostnem ozemlju. Količin tu izkopanega premoga seveda ne upoštevam, čeprav so bile le-te od 1840 dalje znatno večje od hódiških.

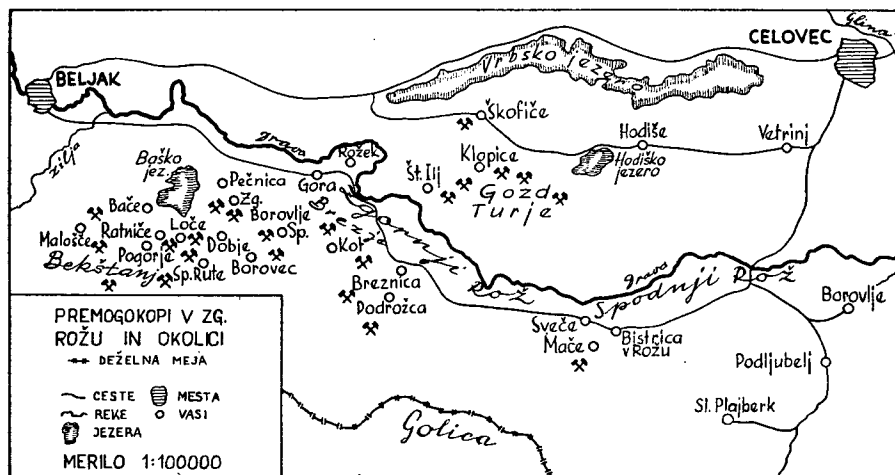
Močnejši premogokopni podjetnik je bil žganjekuh in posestnik Tadej Lanner, ki je prvič prejel dve jamski meri v okolici Klopíč konec

¹⁵¹ Ibidem, knjiga št. 573; Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 240.

¹⁵² KDA, Rudarsko glavarstvo, knjiga št. 573.

¹⁵³ Ibidem, knjige št. 297—306 in 287/9.

¹⁵⁴ Ibidem, iste knjige.

Zemljevid št. 5

maja 1831. Njegov teren so imenovali Hódiše III.¹⁵⁵ Izkop je bil, z izjemo let 1842 in 1843, ko ni kopal, sledeč:¹⁵⁶

leta 1839	112,0 tone	leta 1845	112,0 tone
leta 1840	118,7 tone	leta 1846	112,0 tone
leta 1841	117,6 tone	leta 1847	168,0 tone
leta 1844	196,0 tone	leta 1848	212,8 tone

Svinčarnar in trgovec s svincom Ivan Rainer je bil lastnik terena Hódiše IV. Prvič je prejel pravico kopanja premoga v začetku aprila 1820, potem septembra istega leta, nadalje oktobra 1834, končno maja 1836, toda do leta 1848 ni nakopal nikdar toliko premoga, da bi izkop registrirala katera koli statistika.¹⁵⁷

Hódiše V. so imeli lastniki znane vetrinjske in celovške suknarne bratje Moro. Premog so smeli kopati od maja 1835 dalje; z delom so prenehali 1843. Ni dvoma, da so s premogom kurili barvarske kotle v suknarni, morda tudi ogrevali delavska in svoja stanovanja. Izkop premoga ni bil neznan, vendar je močno nihal; znašal je:¹⁵⁸

leta 1839	228,3 tone	leta 1841	5,6 tone
leta 1840	114,4 tone	leta 1842	113,9 tone
	leta 1843		149,5 tone

Preseneča seveda izredno nizka proizvodnja premoga leta 1841. Po vsej verjetnosti so trošili zalogo prejšnjih let, zlasti iz leta 1839.

¹⁵⁵ Ibidem, knjige št. 593, 594, 297—306.

¹⁵⁶ Ibidem, knjige št. 287/1—287/9 in 297—306.

¹⁵⁷ Ibidem, knjige št. 573, 287/1—287/9, 297—306.

¹⁵⁸ Ibidem, iste knjige.

Svojevrstna je rudosledna vnema rudosledcev v bližnji in daljnji okolici Baškega jezera, v Ziljski dolini in okoli Trbiža. Svojevrstna zato, ker sovпада ta vnema v glavnem že z velikim poletom industrializacije naših dežel tik pred sredino 19. stoletja, in zato, ker je imel z ozirom na malenkostne količine izkopanega premoga ta impulz bolj značaj mrzličnega iskanja premoga kot pa perspektiven začetek eksploatacije določenega premogovnika.

Dosedanje raziskave kažejo, da se je kot prvi kandidat za okolico Baškega jezera priglasil leta 1806 Andrej Suntinger iz Rožeka, ki je prošil za izdane na vzhodnem bregu tega jezera. Šele 1828 mu je sledilo na raznih krajih obale šest rudosledcev; za njimi se je do vključno 1845, do zadnjega reflektanta pred sredino 19. stoletja, zvrstila še dolga vrsta posameznikov. Omenim naj le fužinarja grofa Eggra, Ignaca Rabiča, proizvajalca grafita in talilnih loncev, svinčarnarja Spiridiona Mühlbacherja, Karla Tscheligija, proizvajalca svinčevega belila.

Pregled virov nam pove, da je predložilo v 17-letju 1828–45 nekako 30 rudosledcev več kot 50 prijav za iskanje in kopanje baškega premoga in da so bile prijave najštevilnejše v dveh letih, namreč 1838 in 1845. Razen enega primera ne zvemo za nobenega drugega, koliko je izkopal te rudnine.¹⁵⁹

Okolici Baškega jezera je bila v marsičem podobna tudi Ziljska dolina. Prvo rudosledno dovoljenje je bilo podeljeno 1828 Andreju Schwennerju za okolico Bistrice na Zilji, sledili so mu po en kandidat 1831, 1838 in 1840. Ta poslednji je bil prav za prav pravna oseba, namreč podjetje Ferdinand Fercher & Comp. Njegov izkop je bil zelo skromen, saj je nakopal leta 1844 le 7,8 tone premoga, leta 1845 še manj, 6 ton, naslednjega leta 5 ton, leta 1847 celo 6,7 tone, leta 1848 komaj 4 tone premoga.¹⁶⁰ Poleg tega zvemo še, da sta leta 1847 dva kompanjona pridobila blizu Bistrice na Zilji 1,5 tone te rudnine. Še največ rudosledcev je bilo na delu okoli Šmohorja na Zilji v letih 1845 in 1846. Izmed kandidatov iz leta 1845 bi bilo omeniti le lastnika valjarne pločevine Julija Wodleya iz Borelj (vzhodno od Šmohorja).¹⁶¹

Vsota podatkov, ki jih nudijo viri, nam pove, da se je aktivno zanimalo v dveletju 1845–46 za premog v bližnji in daljnji okolici Šmohorja dvanajst oziroma enajst reflektantov (eden izmed njih je nastopil dvakrat), da pa so morali vsi opustiti misel na učinkovito eksploatacijo premoga.

Brez najmanjšega gospodarskega pomena so bile tudi tiste leče lignita, ki so bile stisnjene v visoki alpski svet okoli Naborjeta, Bele peči, Trbiža in Rablja. Prvi rudosledec je bil rudar iz Rut Jurij Zwickler, ki je nastopil prvič leta 1827 in ponovil svoj korak naslednjega leta. Za njim so se zvrstili po eden 1830, 1835, 1838, 1846.¹⁶²

¹⁵⁹ Ibidem, knjige št. 576, 592, 673.

¹⁶⁰ Ibidem, knjige št. 297–306, 287/2–287/9, 674.

¹⁶¹ Ibidem, knjige št. 576, 287/8; prim Wiessner, Geschichte... III, str. 194.

¹⁶² KDA, Rudarsko glavarstvo, knjige št. 576, 678, 679, 674.

3. DRŽAVNI TER TUJI IN DOMAČI GROSISTIČNI KAPITAL V NAŠIH PREMGOVNIKI

Najprej podajam historiat erarnih ali državnih premogovnikov, ker so ti spričo prevladujoče privatne eksploatacije premoga in posebne administracije predstavljali izolirano manjšinsko enoto. Poleg tega so bili v državni lasti samo 25 let, nakar so prešli v privatne roke. Seveda so tu mišljeni le državni »železniški« premogovniki, ker sem druge erarne rudnike obdelal že v prejšnjih odstavkih.

Državni železniški premogovniki imajo svojo pravno osnovo v cesarskem dekretu z datumom 30. junija 1842, ki govori o rudosledenju premoga na državne stroške zaradi razširitve premogovništva. V zaščito in pospeševanje te državne podjetnosti so se podelili erarju rudosledni krogi s polmerom 1870 m in z rudokopnimi pravicami za 20 enojnih jamskih mer hkrati. To je seveda protekcija, ki je privatni rudniki nikoli niso prejeli. Erarno kopanje je šlo prvenstveno za tem, da bi bili kopi čim bliže železniške trase zaradi cenejšega dovoza rudnine.¹⁶³

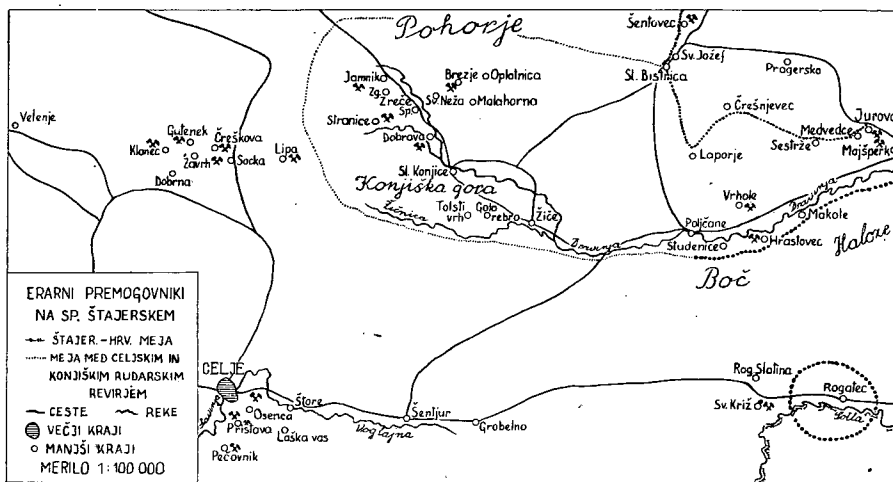
Dekret dvorne komore z dne 15. septembra 1842 je govoril o organizaciji dela v teh železniških revirjih, o osebju, o vodenju protokolov in podobno, dekret iste ustanove, ki je bil objavljen 29. decembra 1842, pa je določal, naj se rudosledi na Spodnjem Štajerskem in Kranjskem toliko časa, da se bo fiksno določila trasa skozi ti dve deželi. Razmejitev med obema spodnještajerskima provizoričnima rudoslednima revirjema Celje in Slovenska Bistrica (namesto nje pozneje Konjice) je izvedel dekret Premogokopne direkcije v Leobnu 10. julija 1843. Slovenjebistriškemu komisarju je bil dodeljen rudosledni revir, ki je bil opasan s sledečimi mejami: Slov. Bistrica—Sv. Jožef—Šentovec—Pohorje—severna pobočja Pohorja—Maribor; Slov. Bistrica—Laporje—okolica Črešnjevca—Sestrže—Medvedce—Jurovci—Majšperk—Ptujska gora—Drava pod Ptujem—Dravinja—Makole—Studenice; okolica Rogatca; dolina Drave od Mute do Ptuja—gričevje do Ormoža in Ljutomera. Kar je bilo ozemlja južno od opisane meje, je pripadalo kompetenci celjskega rudoslednega revirja.¹⁶⁴

Ta meja je vrisana na zemljevidu št. 6 z debelejšimi pikami. Vidi se, da spocetka ni imel slovenjebistriški revir prav trdno sklenjenih meja. Šele seznam privatnih pravic rudosledenja, kopanja in lastništva, ki ga je komisarju tega revirja poslala v evidenco Premogokopna direkcija v Leobnu 7. maja 1844, nam omogoča zvedeti, kateri kraji so bili na njegovem ozemlju.¹⁶⁵ Tako moremo potegniti točnejšo črto okoli tega revirja. Prav s pomočjo seznama je nastala dodatna drobno pikčasta črta, v navedeni sliki. Kraji s privatniki, ki so bili zemljepisno v območju slovenjebistriškega revirja, so: Rudosledno pravico je prejel 1841 in 1843

¹⁶³ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1845.

¹⁶⁴ Ibidem, fasc. za leti 1842 in 1843 ter Slovenska Bistrica, ovoj 1 za leto 1843.

¹⁶⁵ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844 in Slovenska Bistrica, ovoj 2 za leto 1844; prim. še Ivan Slokar, *Geschichte der österr. Industrie*, str. 538.

Zemljevid št. 6

Jožef Gotscher (utemeljitelj steklarne v Loki pri Žusmu leta 1839) za okolico Babne gore pri Žusmu; pravico kopanja premoga je imela dolga vrsta privatnikov, na primer leta 1838 Franc Blauensteiner pri Medvedci, 1840 Alojz Kriehuber za okolico Žič, 1841 za Medvedco, 1842 dr. Kajetan Bouvier in Anton Faber iz Gradca za Velko vzhodno od Šentilja v Slov. goricah, Vinko Nagy za Dragučovo pri Mariboru ter za Kozjak blizu Zgornje Kungote, Jožef Atzl za bližino Sv. Križa pri Rogški Slatini, Matija Feldbacher iz Radelj za Zgornjo Gortino pri Muti, končno Anton Bonaczy (gl. tam); za leto 1843 se navajajo fužinar Vincenc Herzog za Spodnjo Lobnico, poštni mojster iz Konjic Jožef Pann za neznani kraj (verjetno blizu Konjic), Jakob Westermayr, župnik v Črni na Koroškem, za Jamnik pri Zrečah, Anton Stadler & Comp. iz Šoštanja za bližino Vitanj; lastninske pravice je imel poleg Bonaczyja iz leta 1835 še Alojz Kriehuber 1842 pri Medvedci.

Iz teh navedb sledi, da je obsegal slovenjebistriški revir ozemlje severno in vzhodno od črte Dravinja—Žičnica—najvišji vrh Konjske gore—najvišji vrh Stenic—Rogla—Velika Kopa—Vuzenica.

Erarni rudosledci so v letu 1842 od avgusta dalje rudosledili in poskusno vrtali pri Čretu blizu Celja, v Sv. Jedrti blizu Laškega, pri Medvedcah, Jesenovih ravni, Jurovcih, Pleši in Osenci, dalje blizu Loke pri Zidanem mostu, okoli Sevnice, Rajhenburga (dan. Brestanice), Kozjega, Podčetrtka, Rogatca. V letu 1843 so se lotili okolice Zidanega mosta, Pečovnika, Laške vasi, Majšperka, Mlamone, Šentovca, kopali dalje pri Vrholah, Pristavi, Šmarjeti, Brišah, Hrastovcu, spet pri Osenci, potem obšli sloj premoga od Poljčan do Studenic in od Rogatca do hrvaške meje oziroma od Rogatca do Št. Jurija, pregledali okolico Sv. Križa pri Rogški Slatini, se zaustavili v Jurovcih in raziskali ozemlje od Konjic proti

Oploščnici in Okoški vasi. Manj novih krajev so pregledali v letu 1844; navajata se le Dobrava in Govce. Zato so pa bili spet aktivnejši naslednjega leta. Vrtali so v Zavrhu, pri Sv. Joštu, Socki, Lipi, Malahorni, v Zaborku, Suhadolah, blizu Guteneka, Klanca, Čreškove, Jamnika in Stranic. Leta 1846 so se osredotočili na Trbovlje, 1847 pa na Brezje.¹⁶⁶

Če seštejemo vse kraje, kjer so poskusno vrtali in jih pregledali po premogovniški strani, pridemo do številke 40 in še nekaj več.

Toda spodnještajerski rudosledci se niso ustavili samo pri svojih dveh revirjih. V drugi polovici novembra 1843 je obhodila celjska posadka nekatere predele Kranjske, da bi dobila splošni pregled nad premogišči te dežele. Pregledali so kraje Utik, Glince, Jarčji potok (vse blizu Ljubljane), dalje Smlednik, Verje, Vikrče, Vaše, Stežice, Brezovico, Sv. Katarino, Ločnico, Pungert, Peven, Bodovlje, Belo pri Kranju, Preddivor, Rašico, Nevlje, Pišajnovico, Bistrice, Vodice, Prapreče, Zbilje, Svetje pri Šenturški gori in Sv. Lenartu severozahodno od Kamnika.¹⁶⁷ Zagorja ob Savi in okolice so se izognili, ker je bil tamkajšnji premog že tako dobro znan. Pri seštevku kranjskih krajev pridemo skoraj do številke 30.

Pregled okoli 70 krajev na Spodnjem Štajerskem in Kranjskem priča o najobsežnejšem in najsistematičnejšem »premogovniškem« pregledu večjega dela slovenskega ozemlja pred sredino 19. stoletja. Nekaj podobnega, čeprav v znatno manjši meri, so prvič opravili v 18. stoletju rudosledci na pobudo oblasti in kmetijskih družb, z njimi kot drugi tudi idrijski rudosledci.

Slovenjebistriški revir je zaposloval pri svojih delih v glavnem okoli 30 ljudi in pri vrtanjih izkopal manjše količine premoga. Celjski revir je zaposloval okoli 20 ljudi in tudi izkopal nekaj premoga. Tako tam kot tu so se količine sukale od nekaj sto kilogramov do 23 ton. Del teh količin so prodali tudi privatnim strankam. Na ukaz Premogokopne direkcije v Leobnu sredi oktobra 1845 so prenehali delati v Jesenovi ravni, Brišah, Malahorni in drugje, v teku leta 1846 pa sta oba komisarja sama od sebe ustavila dela v Mlamoni, Lipi, Socki, Klancu, Guteneku itd. Izkop se je bolj in bolj osredotočal na sledečih sedem krajev: Brezje pri Oploščnici, Pečovnik, Govce, Jamnik pri Zrečah, Dobravo pri Konjicah, Hrastovec, Trbovlje.¹⁶⁸

Prva dela v Brezjah v juliju in avgustu 1847 so sicer vrgla na površje le 4,4 tone premoga, pozneje več, v naslednjih letih po nekaj desetih ton te rudnine, toda važnejše je to, da so v začetku prodajali ta »črni« premog plinski družbi v Gradcu.

Čeprav je prejel erar premogokopno pravico v Pečovniku že v novembru 1843, so pričeli sistematičnejše kopati šele v januarju 1844. V letih od 1844 do vključno 1848 je nihal izkop med 80 in 168 tonami; leta 1855 so nakopali celo že 293 ton premoga.¹⁶⁹

Ko je Grilc opustil svoj kop v Govcah, prejet v letu 1842, je ta postal erarna last. Kopati so pričeli v njem v januarju 1844 in pridobili

¹⁶⁶ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1843.

¹⁶⁷ Ibidem in DAS, Rudarska knjiga M 10, str. 64.

¹⁶⁸ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leta 1842 do 1846.

¹⁶⁹ Ibidem, fasc. za leta 1847 in 1848.

do konca leta le 45 ton. Ko pa so sporočili 23. januarja 1845 iz leobenske direkcije celjskemu komisarju, da je že sklenjeno, nadaljevati z gradnjo proge od Celja navzdol ob Savinji in da je zato treba najti ob trasi dobre in izdatne premogovnike, se je v prav kratkem času izkop povečal. V 6 mesecih je dosegel količino 134 ton, v 6 mesecih naslednjega leta celo 206 ton, v prvem polletju 1847 pa 312 ton. V enakem obdobju 1848 je padel na 98 ton, toda bolj zaradi močne konkurence privatnikov kot pa zaradi revolucionarnih dogodkov.¹⁷⁰

V Jamniku so pričeli kopati tik pred oktobrom 1845, vendar je znašal izkop le po nekaj ton letno. Kupec je bila Plinska družba v Gradcu. V letu 1847 se je izkop povzpel na preko 220 ton, leta 1848 pa na okoli 300 ton.¹⁷¹

Podobno je bilo v Dobravi. Od oktobra 1844, ko so pričeli z deli, do začetka 1847 je bil izkop komaj omembe vreden. V tem letu pa so že izvozili iz jam precej preko 200 ton in vse prodali.¹⁷²

Posebno pomemben je bil premogovnik v Hrastovcu pri Poljčanah. Večja dela so se pričela šele v januarju 1845, čeprav je izkop znašal v prvih mesecih le po nekaj sto kilogramov premoga. Ker je bil teren poln dobrega premoga, si ga je erar zavaroval s tem, da si je podelil 7. januarja 1846 tod 10 jamskih mer. Za pospešeno delo v Hrastovcu je bila odločilna izjava Avstrijskega Lloydja v Trstu v septembru 1846, da je vzorčni premog iz Hrastovca, Dobreve in Jamnika odlične kakovosti in da ga postavljajo v vrsto najboljših premogov. Ta pohvala je povzročila, da so v letu 1847 izkopali približno 1000 ton, naslednjega leta okoli 700 ton premoga. Med potrošniki vidimo spet Plinsko družbo. Leta 1849 so prodali iz Hrastovca raznim strankam okoli 2000 ton te rudnine.¹⁷³

Med potrošniki hrastovškega premoga se moramo še posebej seznaniti s tremi zelo pomembnimi konsumentmi, to je, s hrastovsko koksarno, z Južno železnico in graško plinsko družbo.

S koksanjem je pričel slovenjebistriški komisar v erarni režiji. Prvič so hrastovski premog koksali v aprilu 1845 in sicer kar v kopah kot oglje in to pri rudniku. Pri prvem poskusu so pridobili iz 224 kg premoga 112 kg koksa. Tudi vsi naslednji procesi so dali približno isto sorazmerje. Proti koncu junija 1845 so morali poslati železnici v Gradec 4,5 do 5,6 tone koksa za poskuse na lokomotivah, češ da niso poskusi s 110—170 kg koksa niti omembe vredni. Te manjše količine koksa so gotovo pošiljali v Gradec med aprilom in junijem navedenega leta. Sredi julija je železnica zahtevala 56 ton koksa, pozneje še več manjših količin. Na razširitev tržišča za hrastovski koks je ugodno vplivala ugotovitev znanega rudarskega

¹⁷⁰ Ibidem, fasc. za leta 1844 do 1848; Celje, fasc. za leti 1845 in 1850; Konjice, fasc. 1 za leto 1846; DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 28—31, in Rudarska knjiga A, str. 325.

¹⁷¹ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leta 1844 do 1848; Konjice, fasc. 2, ovoj 1 za leto 1848.

¹⁷² AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leta 1844 do 1847; Konjice, fasc. 2, ovoj 1 za leto 1848.

¹⁷³ DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 196, in Rudarska knjiga A, str. 477—479; AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leta 1844 do 1850; Konjice, fasc. za leta 1846, 1847 in 1848; Celje, fasc. za leto 1850.

strokovnjaka Petra Tunnerja, profesorja na montanski akademiji v Vordernbergu, ki je v marcu ali aprilu 1846 konstatiral, da se dobi odličen koks, če se meša $\frac{2}{3}$ hrastovškega premoga z $\frac{1}{3}$ pečovniškega ali govškega premoga.¹⁷⁴ Zaradi večjega povpraševanja po koksu so pri rudniku pričeli zidati temelj za koksno peč, ki je bila dogotovljena prve dni decembra 1846.¹⁷⁵ Že poleti 1847 so uporabljali hrastovski koks številni kovači bližnje in daljnje okolice Hrastovca, prodajali pa so ga tudi v graških trgovinah z železnino. Za ta koks se je zanimala tudi breitenauska talilnica železove rude. Njen plavž je bil dograjen v začetku avgusta 1848 in je dejansko bil prva štajerska visoka peč na koks. Ker je ta stavek vzet iz uradnega dopisovanja med Premogokopno direkcijo v Leobnu in konjiškim revirnim komisarjem, nimamo razloga dvomiti v njegovo verodostojnost. Prva pošiljka hrastovškega koksa je prispela franco Bärnegg in so jo takoj prepeljali v Breitenau. To se je zgodilo konec avgusta 1848, pošiljka je pa tehtala 5,6 tone. Lastnika plavža Ivan Schatzl in Franc Gödl sta tri tedne pozneje odgovorila, da je koks neuporaben, ker je preveč plenast in ohlapien. Zato da niso napravili nobenega poskusa z njim in da bodo koks raje kupovali v Gradcu pri Plinski družbi.¹⁷⁶ Pač pa se je po sredini 19. stoletja pojavil nov resen kupec hrastovškega koksa. To je bila prevaljska železarna, ki ga je naročala od 1. novembra 1853 dalje v kar precej rednih obrokkih. V novembru 1853 ga je kupila 22,4 tone, januarja 1854 pa precej manj, le 9 ton; pač pa je v mesecih februar, marec, april kupila vsakokrat po 11,2 tone koksa, končno novembra 5,6 tone.¹⁷⁷ Železarna je sploh hotela kupiti ves hrastovski premogovnik. Dne 11. novembra 1854 je zato pisal z Dunaja na Prevalje Gustav Rosthorn, da bi bil nakup rudnika za železarno vsekakor ugoden, ker bi jim ne bilo treba kupovati dragega pruskega (t. j. šlezjskega) koksa. Hrastovec so cenili na 8000 fl. Sredi decembra so Rosthorni že hoteli nastopiti v ministrstvu s špekulativno ponudbo 13 000 fl, ker je neka druga oferta nudila za rudnik 12 000 fl. Vendar do nakupa ni prišlo.¹⁷⁸ Istočasno s Prevaljami so kupovale hrastovski koks še druge tvrdke. Körösijeva strojna tovarna in železolivarna v Andritzu ga je 8. decembra 1853 naročila 1,7 tone, sredi aprila 1854 pa dokupila še 2,8 tone. Prav tako decembra 1853 je pričel naročati ta koks graški železolar Leopold Gottsbacher. V februarju 1854 se je pogajal za nabavo koksa tudi Pavel Putzer, lastnik železarne v Štorah.¹⁷⁹

Naslednji važni potrošnik hrastovškega premoga in koksa je bila *Južna železnica*. Konec oktobra 1845 so zahtevali železniški strokovnjaki, naj se pošlje na graško železniško postajo 4,5 tone koksa in 2,2 tone drobnega premoga. Tej pošiljki so sledile še nove količine tako koksa kot

¹⁷⁴ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leti 1845 in 1846; Slovenska Bistrica-Konjice, fasc. za leto 1845.

¹⁷⁵ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1846; Celje, fasc. za leti 1844 in 1847.

¹⁷⁶ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leta 1846 do 1848; Konjice, fasc. za leto 1846.

¹⁷⁷ AFM, Celje, fasc. za 1853 in 1854.

¹⁷⁸ KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. št. 1.

¹⁷⁹ AFM, Celje, fasc. za leta 1853—1855.

premoga. Maja 1846 je železnica sporočila svojo zahtevo po mesečnih 90 ton premoga. Železnica je vzela od septembra 1846 do maja 1848 skupaj 422 ton premoga. Od tega je bilo hrastovskega 288 ton, govškega 80 ton, premoga iz drugih rudnikov 54 ton. Poleg Gradca so ga kupovali predvsem: postaja Poljčane in njeni kovači, postaja Celje in železniške delavnice v Špilju. Sicer pa so dobavljali postaji Celje za železniško delavnico premog tudi okoliški privatniki Novak, Gurnigg, Grilc, Wolfschak.¹⁸⁰

Tretji veliki odjemalec hrastovskega premoga je bila že znana *graška plinarna*. Družba za plinsko razsvetljavo v Gradcu (naslovi: Société germanique d'Éclairage au Gaz, Direction de Gratz; Éclairage au Gaz de la ville de Gratz Ed. Le Guerny & Cie; Germanische Gasbeleuchtungs-Gesellschaft in Gratz) se je obvezala, da bo začela s 1. novembrom 1846 razsvetljevati graške ulice. Glede premoga za pridobivanje plina se je 18. junija 1846 obrnila na konjiški revir z željo po letnih 1680—2800 ton premoga. Prvo količino premoga je družba poslala na preizkušnjo v Pariz. Tu so potrdili, da je to izboren premog. Zato je hotela družba že kar do začetka januarja 1847 imeti 450—560 ton premoga. Postala je sploh redni kupec hrastovskega, jamniškega, dobravskega in brezjanskega premoga. Naročila so se leta 1848 že približala količini 1000 ton premoga.¹⁸¹

Premogovnik v Trbovljah se je pozneje odlikoval po največjih izkopanih količinah premoga od vseh erarnih spodnještajerskih premogovnikov. Njegovi začetki so bili precej skromni: poskusnih vrtanj v Vodah, Retju in Limberku so se lotili z 10. delavci šele v juliju 1846. Intenzivnost kopanja ni bila velika, pač pa je bila znatna površinska razteznost: do 27. avgusta 1847 so podelili erarju 42 jamskih mer.¹⁸²

* * *

Grosistični kapital v Zagorju. Prva ljubljanska čistilnica sladkorja je sicer uporabljala premog v svojem proizvodnem postopku, ni pa kopala te rudnine v svoji režiji. Druga čistilnica, ki je leta 1835 vgradila svoj prvi parni stroj, se je pa že dokaj živahno udeleževala eksploatacije premoga v Zagorju. Ljubljanska predilnica bombaža, ki jo je ustanovil Viljem Moline (bil je tudi solastnik druge čistilnice sladkorja) leta 1837, je tudi prav kmalu imela svoj parni stroj. V zvezi s tem sta Viljem in David Moline prejela 17. avgusta 1844 pravico kopanja premoga pri Smledniku.¹⁸³ Za Jožefa Pelicana, tudi solastnika druge čistilnice sladkorja, vemo, da je prejel sredi junija 1830 kar sedem lastninskih pisem za ozemlje zahodno od Zagorja.¹⁸⁴ V splošnem lahko rečemo,

¹⁸⁰ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leta 1845—1848; Slovenska Bistrica-Konjice, fasc. za leto 1845.

¹⁸¹ AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leti 1846 in 1847; Celje, fasc. za leto 1847; Konjice, fasc. 2, ovoja za leti 1848 in 1849.

¹⁸² AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1846; Celje, fasc. za leto 1847.

¹⁸³ Slokar, Geschichte der österr. Industrie; str. 314.

¹⁸⁴ DAS, Rudarski knjigi M 12, str. 53—57, in M 1, str. 377, ter spisi k rudarskim knjigam, ovoj št. 46.

da se je pričel zanimati grosistični kapital za premog nekako z letom 1830, še posebej pa kakšno desetletje pozneje.

V začetku septembra 1838 so postali lastniki štirih jamskih mer Ljubljanci bratje Jožef, Franc, Karel, Leopold in Ivan Wieland (prav za prav je v imenu svojih pet sinov prejel mere oče Kajetan Wieland). Dve njhovni meri sta bili v Kisovcu, dve v Šemniku.¹⁸⁵ Izkop pod imenom Wieland je znašal ob koncu leta 1838 kar 564,9 tone premoga.¹⁸⁶ Pri vseh štirih merah je pridobil $\frac{4}{5}$ deležev z nakupom 22. avgusta 1839 Karel Kranz, ravnatelj druge čistilnice. Ko je prevzela v letu 1837 to čistilnico grosistična firma Arnstein & Eskeles, je le-ta kupila 10. oktobra 1839 vseh $\frac{5}{5}$ deležev.¹⁸⁷ Samolastnica je ostala firma do 17. decembra 1841. Kisovski jamski meri je pričela imenovati Kisovec II, šemniški pa Šemnik I. V smislu pogodbe z datumom 17. decembra 1841 so imele tako tam kot tu po $\frac{1}{3}$ deležev grosistične tvrdke Arnstein, potem Eskeles, končno Brentano & Comp. Ta družba se je vpisala v rudarske knjige kot »Premogokopna družba čistilnice sladkorja v Ljubljani«. Dne 30. decembra 1845 je prejela še dva presežka, ki sta pripadla polju Kisovec II.¹⁸⁸ Izkop premoga te družbe se je gibal takole:¹⁸⁹

leta 1840	1348,5 tone	leta 1844	3382,4 tone
leta 1841	1904,6 tone	leta 1845	3384,6 tone
leta 1842	2740,6 tone	leta 1846	952,6 tone
leta 1843	3322,5 tone	leta 1847	435,7 tone
leta 1848		492,8 tone	

Po krizi se je izkop spet povečal in je znašal leta 1852 že 5600 ton, leta 1853 pa 5151,2 tone premoga.¹⁹⁰ Tolikšna je bila eksploatacija prve vele mestne grosistične tvrdke v našem Zasavju. Vele mestne ali tuje zato, ker so se Viljem in David Moline ter Jožef Pelican naselili v Ljubljani in jih ne moremo imenovati tuje grosiste.

Osnovo za drugo družbo v Zagorju je dal sicer domačin, a je že ob ustanovitvi pritegnil k njej neslovenski kapital; sicer pa se je pozneje tudi sam izselil iz naših krajev. To je bil Ivan Schwarz. Njegov kompleks dveh jamskih mer, ki jih je prejel 3. novembra 1838 v Kisovcu, so kmalu pričeli imenovati Kisovec I.¹⁹¹ Poldrugi mesec pozneje je prejel Schwarz spet dve jamski meri v Potoški vasi.¹⁹² To se je dogajalo v času, ko je bil na višku svojih proizvodnih sil:¹⁹³

¹⁸⁵ DAS, Rudarski knjigi M 12, str. 110—114, in M 1, str. 449, 537.

¹⁸⁶ Tafeln zur Statistik.

¹⁸⁷ DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 449, 537, 545.

¹⁸⁸ DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 196—197.

¹⁸⁹ Tafeln zur Statistik; za leta 1843—1847 prim. DAS, Deželna trgovinska komisija.

¹⁹⁰ Za leto 1852 Bericht der Handels — und Gewerbekammer, Ljubljana, 1853, str. 68, za leto 1853 Bericht . . ., Lj. 1854, str. 34.

¹⁹¹ DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 124—129.

¹⁹² Ibidem, M 12, str. 131—132, in M 1, str. 465.

¹⁹³ Tafeln zur Statistik; za leto 1832 še DAS, Gubernijski arhiv, Reg. VIII, fasc. 31/2 1833—34; za leto 1836 DAS, Deželna trgovinska komisija.

leta 1829	1018,1 tone	leta 1834	1310,4 tone
leta 1830	1401,9 tone	leta 1835	1528,8 tone
leta 1831	2508,8 tone	leta 1836	1708,0 tone
leta 1832	1674,4 tone	leta 1837	1344,0 tone
leta 1833	1036,0 tone	leta 1838	2240,0 tone

Schwarz je 25. julija 1839 prodal Kisovec I. in obe kotredeški meri Viktorju Ruardu, ta pa že 7. aprila 1840 Jožefu Atzlu.¹⁹⁴ Atzl ni dolgo ostal sam. Zaradi močnejše finančne osnove je organiziral družbo. V prvi polovici leta 1842 je nakopal 1136,8 tone premoga.¹⁹⁵ V Toplicah je imel Atzl še vedno steklarno, opekarno, kovačijo in skladišče; drugo manjše skladišče je imel na bregu Save.

S svojo prvo pogodbo z dne 21. junija 1842 je Atzl utemeljil družbo (Steinkohlengewerkschaft am Saustrome zu Sagor), kjer je pripadlo njemu z imenom »Premogokopna družba v Zagorju ob Savi« skupaj z ženo 50 deležev, Filip grof Spaur-Valor iz Innsbrucka si je pridobil 30 deležev, advokat dr. Alfons Widmann iz Innsbrucka je prevzel ostalih 20 deležev. Nepremičnin je prinesel Atzl v družbo za 40 000 fl, Spaur-Valor je vložil že v teku leta 1841 gotovine 24 000 fl, Widmann se je obvezal vložiti 16 000 fl. Celotno družbino premoženje je bilo razdeljeno na 100 kuksov. Torej je bil kuks vreden 800 fl in je imel polno kritje.¹⁹⁶

Konec koledarskega leta 1842 je znašala družbina čista premična aktiva 11 190 fl 16 kr. Atzl je predlagal zvišati obratni fond na 20 000 fl, ker je imela družba v načrtu postavitev obratov težke industrije.¹⁹⁷ Šlo je torej za to, da se utemelji v zagorski kotlini kombinat železarske industrije in premogovništva. Izkop premoga je hitro naraščal.¹⁹⁸

leta 1843	3274,4 tone	leta 1846	5238,0 tone
leta 1844	5049,1 tone	leta 1847	4207,4 tone
leta 1845	6016,7 tone	leta 1848	5217,8 tone

Po nekaterih spremembah v lastništvu kuksov je bila podpisana 2. oktobra 1843 druga pogodba, ki je določala, da ima Jožef Atzl 40 kuksov in glas, Alfons Widmann 22 kuksov in glas, Filip grof Spaur-Valor 16 kuksov in glas, manjši deležniki Karl Spaur 11 kuksov, Henrik Spaur 6 kuksov, pet Maurerjevih otrok iz Gradca skupaj 5 kuksov. Ker se je tik pred podpisom pogodbe preselil Atzl v Gradec, so torej imeli Innsbručani 55 kuksov in 2 glasova, potemtakem večino v družbi.

Ni preteklo mnogo časa, ko se je sestav družbe spet menjal. S tretjo pogodbo z dne 13. januarja 1844 se je razširila za enega člana. To je bil

¹⁹⁴ DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 461; prim. Müllner, Geschichte des Eisens, str. 527.

¹⁹⁵ Tafeln zur Statistik.

¹⁹⁶ DAS, Rudarska knjiga M 2, str. 208, in M 1, str. 461; dalje ARZ, spisi v jamomernici in fasc. I.

¹⁹⁷ Ibidem, spisi v jamomernici.

¹⁹⁸ Tafeln zur Statistik; DAS, Deželna trgovinska komisija, statistična poročila za leta 1832—52.

Edvard baron Sternbach iz Innsbrucka, komornik in vitez reda Marije Terezije. Prejel je 10 kuksov (Atzl mu je odstopil 4 kukse, Filip Spaur in Widmann vsak po 2 kuksa, Karel in Henrik Spaur vsak po 1 kuks), plačal pa za vsakega že 1800 fl.

Spremembe s tem še niso bile zaključene. Atzl je 25. oktobra 1844 s četrto pogodbo prodal za 64 000 fl vseh svojih 36 deležev z glasom vred Jožefu Habtmannu, znanemu grosistu iz Innsbrucka. Tokrat je kuks stal skoraj 1778 fl. Po tej pogodbi so imeli Innsbručani 95 kuksov in vse tri glasove, Gradčani le še 5 kuksov. Družba je imela tele nepremičnine: po eno svinčarno v Toplicah in Zavrstniku pri Litiji, po eno cinkarno v Toplicah in Lokah, štiri koksne peči blizu topliške cinkarne, pudlarno ob izlivu Medije v Savo, opekarno, plavž v Pasjeku, phalnico in pražarno za svinčevo in cinkovo rudo ob Paki v Šoštanju, kovačije, mizarstvo, mlin itd. V vse te naprave je investirala družba okoli 425 000 fl. Dalje so bili družbina last gospostvo Gamberk z Zaplanino, rudniki svinca pri Litiji, Trbovljah, Zidanem mostu in Mirni na Dolenjskem, pozneje še blizu Šoštanja, rudniki železa pri Litiji in Galiciji na Spodnjem Štajerskem, 63 jamskih mer premoga, od tega dve v Pesjem pri Velenju (prejela 18. decembra 1844) in 7 blizu Senovega.¹⁹⁹ Tu je deloval rudnik, ki so ga imenovali Premogovnik Rajhenburg. Na osnovi pogodb z dne 21. junija 1842 in 2. oktobra 1843 so bili tu razdeljeni deleži nekoliko drugače: Jožef in Ana Atzl 45 %, Filip grof Spaur-Valor 30 %, Alfonz Widmann 20 %, Jožef Atzl sam 5 %.²⁰⁰

Količina izkopa Premogokopne družbe v Zagorju, ki so jo vodili pod imenom Rajhenburg, je padala takole: leta 1844 kar 393,1 tone, leta 1845 le 31,9 tone, leta 1846 še 18,9 tone.²⁰¹ Naslednjega leta niso v Rajhenburgu več kopali, ampak so odprli v novembru 1847 nov kop v Raštanju. Nakopane količine premoga niso znane. Raštanski premog je 1847 želel naročiti Jožef Lelis, izdelovalec kameninaste posode v Zagrebu, dalje so ga vozili tudi v Sisak. Znapo je, da je leto dni pozneje pričelo naročati premog gospostvo Rajhenburg, župnišče in žganjekuh Globočnik.²⁰²

V senci te močne družbe je stala manjša Baumgartnerjeva družba Ljubljancanov. Njen razvoj je bil takle: Dne 24. aprila in 1. avgusta 1839 je prejela 5 pravic kopanja premoga v okolici Šemnika družba, ki so jo sestavljali Ivan Baumgartner, cukrarniški ravnatelj Karel Kranz, Henrik Krauseneck in Peter Mayrhofer ter Kajetan Wieland. Vsak je imel $\frac{1}{5}$ deležev. Leta 1842 se je sestav družbe menjal, ker je

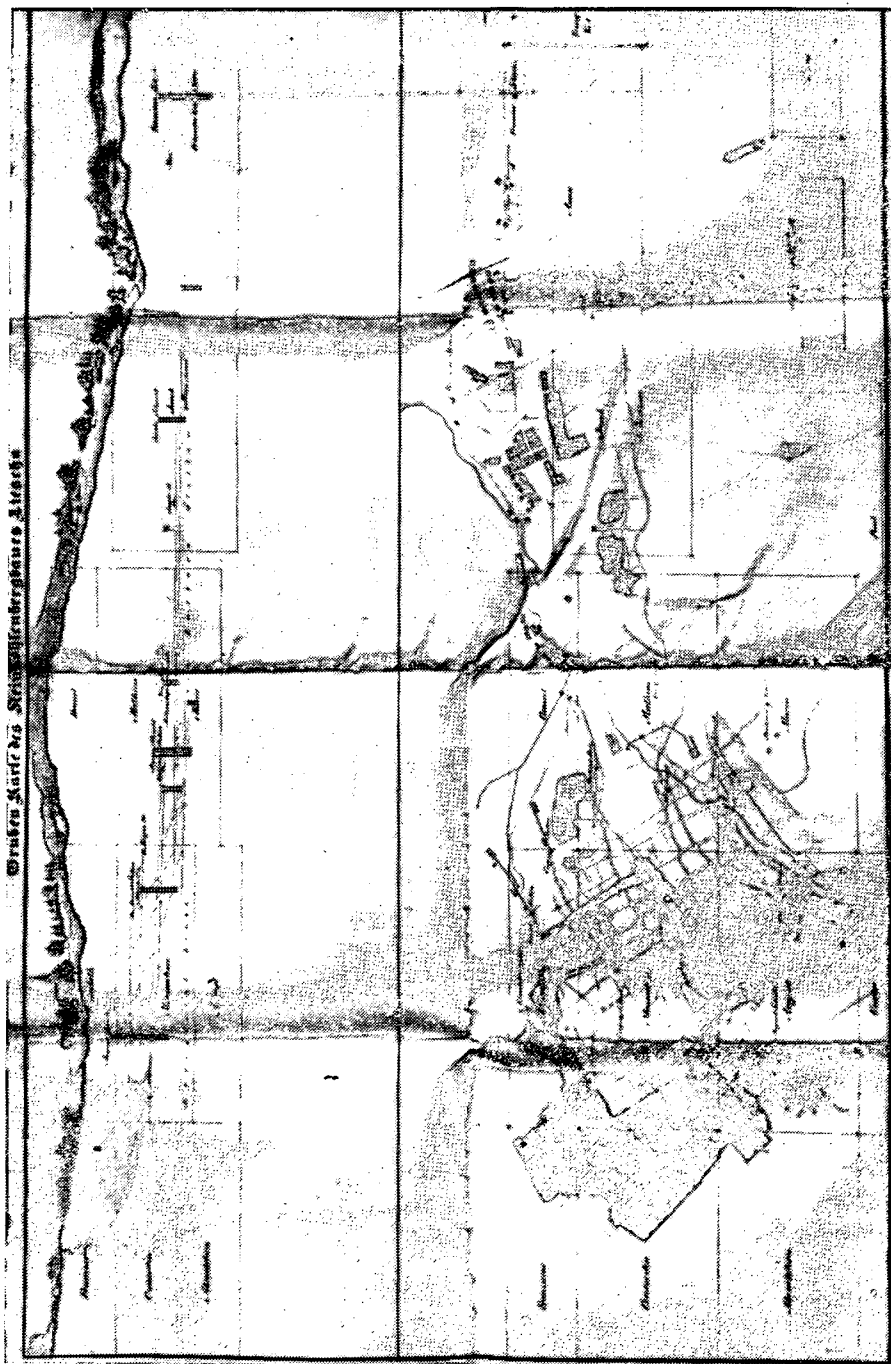
¹⁹⁹ ARZ, spisi v jamomernici in fasc. I, II, III, VI; DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 493.

²⁰⁰ DAS, Rudarska knjiga A, str. 769—771.

²⁰¹ Tafeln zur Statistik.

²⁰² ARZ, fasc. I, II, VI.

Sl. 4. Jamska karta premogovnika Leše. V zgornji polovici risbe prerez premogovniškega področja, dolgega približno 1500 m in globokega 50 m. V spodnji polovici risbe tloris celotnega kompleksa rovov, širokega približno 250 m (original v KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. 6, ovoj c; karta ni datirana, a je shranjena med spisi iz let okoli 1848)

izstopil Krauseneck. Od tedaj dalje je imel Baumgartner 34 % deležev, Mayrhofer 33 %, Kranz 23 %, Wieland 10 % deležev. Aprila in junija 1843 je prejela družba še pravico kopanja svinca blizu Mirne na Dolenjskem, rudosledenja premoga pri Vačah pa se je lotila oktobra 1844. Dne 30. decembra 1845 je prejela v last 2 jamski meri in presežek pri Šemniku. To polje so imenovali Šemnik II. Istega dne je prejela družba še rudnike svinca Polšnik I. in II., Šmartno, Pleše (vse pri Litiji).²⁰³ Izkop premoga v Šemniku II. je bil nizek: leta 1846 le 88,5 tone, leta 1848 sicer 112 ton, zato pa 1853 komaj 56 ton.²⁰⁴

Ob zaključku naj le zaradi popolnosti in ne zaradi posebnega gospodarskega pomena navedem še dva lastnika premoga v Zagorju. Prvi je bil Martin Prašnikar, zemljiški posestnik v Izlakah, z dvema jamskima merama v bližini svojega posestva. Zanju je prosil marca 1840, prejel pa maja 1844 in izgubil po dveh letih z odredbo rudarskega sodišča.²⁰⁵ Drugi je bil bivši tehnični ravnatelj Premogokopne družbe v Zagorju Ignac Schmidl z 2 merama v Kotredežu. Prejel ju je v last junija 1850.²⁰⁶

* * *

Premogovnik v Hrastniku je odkupil od Lusnerjevih dedičev 22. oktobra 1845 Karl Ludwig baron Bruck, takrat še tržaški gospodarstvenik. Rudnika ni kupil zase, ampak za družbo, ki jo je sam osnoval in bil tudi njen deležnik. Imenovala se je »Tržaška premogokopna družba v Hrastniku in Dolu« (Triester Steinkohlen-gewerkschaft zu Hrastrnigg und Doll). Njej je prodal 30. novembra 1845 vso rudniško posest.²⁰⁷ Sestavljali so jo in imeli njene kukse:

S. L. Mondolfo, grosist, Trst	19 1/5 kuksa
Karl Ludvig baron Bruck, vodja Lloyda, Trst	12 4/5 kuksa
Pasquale Revoltella, grosist, Trst	12 4/5 kuksa
Franz Goszleth, grosist, Trst	12 4/5 kuksa
Peter Sartorio, grosist, Trst	12 4/5 kuksa
H. R. Schintz, grosist, Trst	6 2/5 kuksa
Ludwig Maria Brucker, grosist, Trst	6 2/5 kuksa
Wollheim & Comp., grosist, Trst	6 2/5 kuksa
Morpurgo & Parente, grosist, Trst	6 2/5 kuksa
Carlo d'Ottavio Fontana, grosist, Trst	6 2/5 kuksa
S. M. baron Rothschild, grosist, Dunaj	12 4/5 kuksa
Arnstein & Eskeles, grosist, Dunaj	12 4/5 kuksa

Skupaj 128 kuksov

²⁰³ DAS, Rudarska knjiga M 1, str. 505, 513, 521, 529, 553, in M 12, str. 198—200; spisi k rudarskim knjigam, ovoj 46; AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1844.

²⁰⁴ Tafeln zur Statistik; za leto 1846 DAS, Deželna trgovinska komisija; za leto 1853 Bericht..., Lj. 1854, str. 24.

²⁰⁵ DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 193, in M 1, str. 501.

²⁰⁶ DAS, Rudarska knjiga M 12, str. 277—280, in M 1, str. 501.

²⁰⁷ DAS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 226, in Rudarska knjiga A, str. 585—87, 869, 885. Orožen, Zgodovina Trbovelj..., str. 344—345.

Ob ustanovitvi družbe je bilo sorazmerje v lastništvu kuksov $102 \frac{2}{5} : 25 \frac{3}{5}$ v korist tržaškega grosističnega kapitala. Tržanci so vložili v Hrastnik približno petkrat več kapitala kot Dunajčani, ker so tudi pričakovali zase večji profit: privatni potrošniki premoga, mornarica, čezmorska prodaja in prodaja Južni železnici.

Kmalu je prišlo do sprememb tudi v tej družbi. Wollheim & Comp. je kupil od Schintza $6 \frac{2}{5}$ kuksa 18. oktobra 1848, od Mondolfa pa 1. februarja 1850 tudi $6 \frac{2}{5}$ kuksa. Tako se je s svojimi $19 \frac{1}{5}$ kuksa povzpел na prvo mesto te družbe.²⁰⁸

Izkop premoga te zveneče grosistične premogokopne družbe je bil sorazmerno nizek: leta 1846 je znašal 1333,7 tone, leta 1847 že 1483,7 tone, leta 1848 pa 1680 ton.²⁰⁹

* * *

Premogovnik Leše pri Prevaljah so Rosthorni napravili za svoj osrednji premogovnik, čeprav niso zanemarjali niti šentlippiškega kopa. Toda Leše so bile bližje železarne in zato rentabilnejše. Dokler so bili Rosthorni samostojni podjetniki, je izkop premoga v Lešah nihal takole:²¹⁰

leta 1829	260,5 tone	leta 1831	728,3 tone
leta 1830	752,9 tone	leta 1832	969,5 tone

Zlasti se opazi velik skok izkopa v letu 1830. Ker ni bilo v bližini rudnika nobenega večjega tržišča za ta premog razen železarne in Rosthornov, je jasno, da gre tudi ta skok proizvodnje na račun prevalske industrije.

Ko je bila organizirana Volšperška železarska družba, se je izkop premoga silno povečal. O tem priča sledeča razpredelnica:

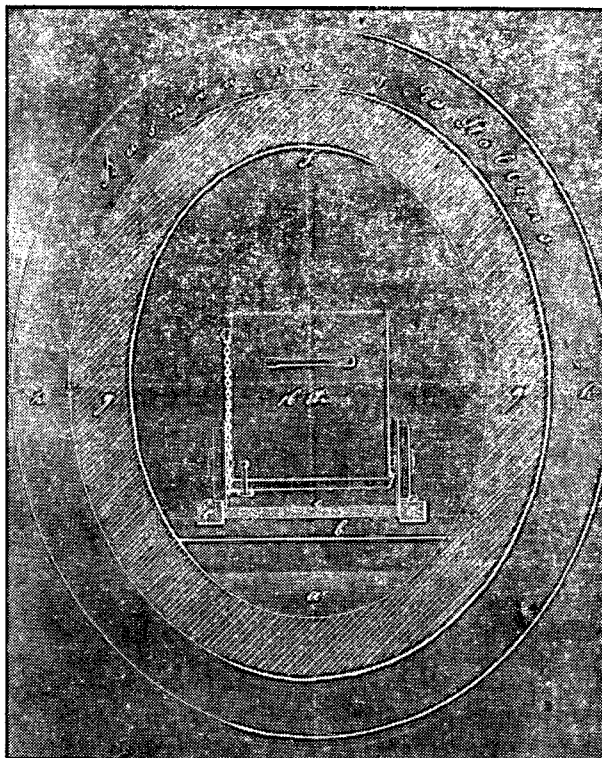
leta 1833	811,6 tone	leta 1837	2304,7 tone
leta 1835	3543,0 tone	leta 1838	2901,4 tone
leta 1836	3366,7 tone	leta 1839	6808,8 tone

Najprej moram pripomniti, da količina izkopa v letu 1834 ni znana, ker je ne navaja nobena statistika, tudi uradne Tafeln zur Statistik ne. Potem naj pa še dodam, da je silnemu skoku v letu 1835 sledilo poje-manje proizvodnje, dokler se ni v letu 1839 izkop spet znatno povečal. Avgusta 1839 je bilo zaposlenih na dnevnem kopu 45 rudarjev (6 kopačev, 19 vozačev, 10 kopačev še posebej pri rovu, 5 nakladalcev v skladišču), pri kopanju zemlje za izdelavo nezgorljive opeke 12 ljudi, pri izdelavi nezgorljive opeke 9 delavcev, pri obzidavanju premogovniških rogov

²⁰⁸ ADK, Novi komerc, Komerčna komora, fasc. rd. št. 1148 in 1212.

²⁰⁹ Tafeln zur Statistik.

²¹⁰ Tafeln zur Statistik; za leta 1843—47 DAS, Deželna trgovinska komi-sija; za leta 1840—48 KDA, Rudarsko glavarstvo, knjige št. 287/1 do 287/9; za leta 1838—48 iste knjige št. 296—306.

Sl. 5. Prerez obzidanega rova v Lešah. V sredini voziček s prostornino za 16 centov ali okoli 900 kg premoga. Voziček teče po dveh železnih trakovih d, ki sta pribita na leseno osnovo c; tirni sistem počiva na poprečnih tramovih b, pod katerimi odteka voda a (original v KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj d; vloženo v spis z datumom 15. julija 1837)

8 ljudi, pri kopanju zemlje za strešno opeko 4 ljudje, pri popravilu poti 20 delavcev, skupaj torej 98 delavcev.²¹¹

Privatni podatki iz Rosthornovega arhiva z datumom 25. januarja 1838 dokazujejo, da so podjetniki takrat že imeli patent za na lastni način zgrajeno peč, kjer se je lahko uporabljal tudi manj vredni rjavi premog, torej takšen, kakršen je bil leški.²¹² Prav to je omogočilo večjo uporabo in torej večji izkop tega premoga. Dalje pričajo uradne vesti, da so prejeli 8. marca 1838 podjetniki privilegij za izum posebne metode taljenja metalov, ki je veljal 5 let.²¹³ Metoda jim je omogočila zmanjšanje porabe premoga in surovega železa v sledečih sorazmerjih:²¹⁴

²¹¹ KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj d.

²¹² Ibidem.

²¹³ AFM, Komerc, fasc. za leto 1843.

²¹⁴ KDA, Zbirka Rosthorn, fasc. 7, ovoj d.

Na 56 kg železnih izdelkov so porabili

Leto	Surovega železa	Rjavega premoga
1838/39	89,60 kg	672 kg
1840/42	86,24 kg	504 kg
1843/44	84,00 kg	448 kg
1845/46	82,88 kg	420 kg
1847/48	79,52 kg	336 kg
1849/50	75,60 kg	224 kg

Zaradi velikega povpraševanja po izdelkih prevaljske železarne (tračnice, osi, obroči) je vzporedno s proizvodnjo le-teh naraščal tudi izkop premoga:²¹⁵

leta 1840	9 792,1 tone	leta 1842	13 117,6 tone
leta 1841	14 927,6 tone	leta 1843	25 197,7 tone
	leta 1844		28 220,1 tone

Zlasti se opazi skoraj podvojitev izkopa v letu 1843 v primeri s prejšnjim letom. Naraščanje proizvodnje premoga se ni zaustavilo niti pod okriljem družbe Rosthorn-Dickmann. To nam ilustrirajo naslednje številke:

leta 1845	29 673,6 tone	leta 1847	39 801,2 tone
leta 1846	38 838,6 tone	leta 1848	33 325,9 tone

Takoj seveda vidimo, da je padel izkop premoga v revolucionarnem letu 1848 za približno 15 % v primeri z letom 1847. Tržišča se je polotila nervoza; proizvodnja v železarni je nazadovala, vzporedno z njo pa tudi izkop premoga.

4. SKLEPNI PREGLED PROIZVODNJE PREMOGA NA SLOVENSKEM OZEMLJU V FEVDALNI DOBI

Kljub razmeroma številnim in dokaj zanesljivim podatkom o izkopu premoga na slovenskem narodnostnem ozemlju v času fevdalnega družbenega sistema lahko z gotovostjo trdim, da so vse količine dejansko izkopanega premoga višje od teh, ki jih navajam v svojih tabelah. Vzrok za to je v tem, da podjetniki sami niso vedno dajali točnih podatkov o proizvodnji, pa tudi v tem, da pri nekaterih rudnikih sploh niso tehtali izkopanega premoga; prenekaterikrat so količino le ocenili. Količine so se navajale v dunajskih centih (1 dunajski cent = 56 kg).

Še najmanj zanesljive so številke o višini izkopa do leta 1829. Od Rakovčeve eksploatacije dalje skozi 20 let je bil izkop skrajno skromen:

²¹⁵ Tafeln zur Statistik.

leta 1752	0,1 tone	leta 1769	1,1 tone
leta 1756	11,0 tone	leta 1770	0,3 tone

Šele drugi impulz je izzval proizvodnjo večjih količin premoga, pa še pri tem prednjači Kras pred vsem ostalim slovenskim narodnostnim ozemljem:

leta 1796	153 ton	leta 1798	576 ton
leta 1797	913 ton	leta 1799	123 ton
leta 1800		98 ton	

Kmalu po začetku 19. stoletja so kraški premogovniki zamrli, težišče izkopa pa se je premaknilo v notranjost, v Zasavje; tu je ostalo nekako 35 let. Približno z začetkom tega stoletja se je tudi že uveljavila individualizacija premogovnikov. To se pravi: rudniki so postali samostojna pridobitna podjetja in sicer najprej kot lastnina posameznikov.

Obstoj Ilirskih provinc je pomenil za marsikatero gospodarsko panogo dokajšnjo krizo. Glede proizvodnje premoga domnevam, da je bila v začetku delovanja Provinc precej velika, potem pa je močno popustila. Po likvidaciji Provinc je nastopila kriza, ki je — kot se zdi — zadrževala napredek eksploatacije več kot 10 let:

leta 1801	688 ton	leta 1807	2145 ton
leta 1802	225 ton	leta 1808	2309 ton
leta 1803	858 ton	leta 1810	3058 ton
leta 1804	44 ton	leta 1814	11 ton
leta 1805	2925 ton	leta 1815	1729 ton
leta 1816		1278 ton	

Videti je, da niso podatki za leti 1804 in 1814 niti malo realni in da so tudi številke za druga leta precej približne. Vendar je bil izkop po letu 1800 v povprečju precej višji od izkopa pred to letnico.

Statistika za vso Avstrijo teče sicer od leta 1819 dalje, toda ker nimamo do 1829 istočasnih podatkov samo za slovensko ozemlje, pričenjam naslednjo razpredelnico pač šele s tem letom:

Leto	Avstrija v tonah	Slovenija v tonah	Slovenski izkop v ‰
1829	178 748	1279	0,7
1830	213 648	2155	1,0
1831	197 344	3237	1,6
1832	213 837	3459	1,6
1833	195 842	2938	1,5
1834	237 431	3778?	1,5?

Najprej naj pojasnim, da je pri slovenskem izkopu v letu 1834 vprašaj zato, ker manjkajo podatki za premogovnik v Lešah; potem vidimo, da je pričental slovenski izkop leta 1829 skoraj točno tam, kjer je leta 1816

končal; končno ne gre prezreti, da se je izkop šele leta 1833 približal izkopu iz leta 1810. Torej je precej verjetno, da je bila proizvodnja premoga prvih 15 let predmarčne dobe precej nizka; povsem možno je, da ni nikdar presegla količine 1500 ton. Stanje se je znatno spremenilo na bolje šele leta 1835:

Leto	Avstrija v tonah	Slovenija v tonah	Slovenski izkop v %
1835	250 782	6904	2,7
1836	273 735	7425	2,7
1837	283 133	6186	2,2
1838	335 012	7392	2,2
1839	432 065	8810	2,0

Te številke nam povedo, da se je pričela industrija na slovenskem ozemlju nekoliko bolj modernizirati okrog leta 1835. Ta modernizacija se prav za prav nanaša predvsem na prevaljsko železarno bratov Rosthornov. Medtem ko je njihov izkop leškega premoga predstavljal leta 1829 le 20 % vse slovenske proizvodnje te rudnine, leta 1835 pa že 51 %, se je leta 1839 povzpел kar na 78 % celokupnega izkopa. Leški rudnik, ki je nekako leta 1835 vzel Zasavju prvenstvo v izkopu, je ostal vodilni premogovnik vse do konca predmarčne dobe.

Z letom 1840 so se še bolj pričeli gostiti dokazi, da se je slovenska družba že močno zainteresirala za tako imenovani splošni gospodarski napredek. Prav v navedenem letu so prvič v naši zgodovini izkopali več kot 10 000 ton ali današnjih 1000 vagonov premoga, naslednjega leta pa že skoraj dvakrat več:

Leto	Avstrija v tonah	Slovenija v tonah	Slovenski izkop v %	Od tega Leše v %
1840	473 420	12 818	2,7	76
1841	530 928	19 166	3,6	78
1842	523 989	18 707	3,6	70
1843	520 596	33 909	6,5	74
1844	665 630	39 224	5,9	72
1845	721 707	42 293	6,1	70
1846	799 053	50 722	6,3	78
1847	855 632	53 013	6,2	77
1848	899 355	45 233	5,0	75

Štirideseta leta so pomembna še zaradi sledečih dogodkov: 1842 je ustanovil Atzl v Zagorju družbo, v kateri je že naslednjega leta prevladal kapital iz Innsbrucka; 1845 se je zasidral v Hrašniku tržaški in dunajski grosistični kapital, v Zagorju pa je nastopila šibkejša družba ljubljanskega grosista; poleg prvega parnega stroja na Spodnjem Štajerskem 1844 v Preboldu je za ta del slovenske zemlje (delno tudi za Kranjsko) značilno to, da so v letih 1843—1845 sistematično iskali premog na mnogih krajih zaradi gradeče se železniške proge; od 1845 dalje sta se uveljavila doma in v tujini hrastovski premog in koks.

Na več mestih v razpravi smo opazili da je izkop premoga v letu 1848 precej nazadoval. Če primerjamo skupni slovenski izkop tega leta z onim iz leta 1847, opazimo padec za skoraj 15 % ali 1/7; to sicer ni katastrofalen padec, je pa dokaz, da je revolucija le vznemirila tržišče in vnesla v gospodarstvo določeno nestabilnost. Zanimivo je, da izkazuje proizvodnja premoga vse države v letu 1848 celo znaten dvig, zato pa padec leta 1849 na 867 641 ton (za nekaj manj kot 4 %).

Zusammenfassung

Kohlenbergbau im slowenischen Gebiete bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts

Der Verfasser behandelt die Geschichte des Kohlenbergbaus im slowenischen ethnischen Raum von 1750 bis 1850. Seine Abhandlung fusst vorwiegend auf Quellen, die heute in folgenden Anstalten aufbewahrt werden: Staatsarchiv der SR Slowenien, Städtisches Archiv (beide in Ljubljana); Städtisches Museum und Quecksilberbergwerk (beide in Idrija); Braunkohlenbergwerk Zagorje (Sagor a. d. Save); Staatsarchiv in Rijeka; Hofkammerarchiv und Archiv des Finanzministeriums (beide in Wien); Steiermärkisches Landesarchiv (Graz); Kärntner Landesarchiv (Klagenfurt); Les Archives Nationales (Paris; diese Quellen wurden vom Verfasser nach den Auszügen von Frau Dr. Melitta Pivec-Stelè benützt; sie betreffen die Zeit der Illyrischen Provinzen 1809—1813).

Der Verfasser stellt fest: Kohlenstaub (*sanguis draconis*) wurde auf dem genannten Territorium zumindest seit dem J. 1640 und wenigstens bis zum J. 1769 von Apothekern zum Kauf angeboten. Die Kohle stammte aus den einheimischen Kohlenbergwerken. Das war keineswegs eine nur wirtschaftlichen Zwecken dienende Kohlengewinnung. Diese begann erst im J. 1752, als der Merkantilist und Ratsherr der Kammer und Repräsentanz für Krain, Franz Rakovec Baron Raigersfeldt, in Zagorje 85 Kg Braunkohle abbauen und nach der Zuckerraffinerie in Rijeka transportieren ließ. Am 11. November 1755 bat Rakovec-Raigersfeldt um das Recht, in Zagorje Kohle abbauen zu dürfen, welches er auch einige Tage später erhielt. Im slowenischen ethnischen Raum war das die erste Mutung und amtliche Verleihung des Kohlenbergbaurechts. Rakovec-Raigersfeldt ließ in der Folgezeit noch größere Mengen Kohle für die Raffinerie abbauen. Nach seinem Tode erhielten mehrere Reflektanten die Erlaubnis, die Kohlenlagerstätten auszubeuten, aber die Raffinerie begann bald danach mit der Kohlengewinnung in eigener Regie, so im Karst bei Vremški Britof (Urem; 1758), bei Bazovica (Basovizza; 1782), bei Lipica (Lipiza; 1782) und anderswo.

Die Staatsverwaltung begann im Januar 1766 für die Verwendung von Kohle systematisch zu werben, sie versprach Belohnung für die Aufdeckung neuer Kohlenfelder. Diese Propaganda wurde dann von den Landwirtschaftlichen Gesellschaften weitergeführt. Das Resultat dieser Bemühungen war die Entdeckung von Kohlenlagerstätten bei Konjice (Gonobitz; 1766), bei Maribor und Šoštanj (Marburg, Schönstein; 1767) und wiederholt bei Zagorje usw. Ähnlich war es in Kärnten und im Lande Görz. Im J. 1769 wurde eine geringe Menge Kohle bei Medvode (Zwischenwässern) oberhalb Ljubljana gefunden

und abgebaut, 1770 in Mokronog (Nassenfuß) usw. Nach einer Pause von 10 Jahren (1780—1790) begann von neuem die lebhafteste und großangelegte Werbung zu Gunsten der Kohlenverwendung in Manufakturen und Eisenwerken, im Haushalt und Gewerbe usw. Dieser zweite Impuls gab besonders im J. 1795 Anregung zu systematischer Suche und Kohlengewinnung an verschiedenen Fundorten. Es entstanden neue Kohlenbergwerke, manche von ihnen sind noch heute in Betrieb.

Im zweiten Teil gibt der Verfasser einen Überblick über die Entwicklung von Privat-Kohlenbergwerken nach der folgenden geographischen Anordnung: a) Kohlenbergwerke im Karst, b) Gruppe der Bergwerke im Süden Sloweniens, c) Zentralgruppe an der Save und Savinja, d) Gruppe im Norden bzw. die Kohlenbergwerke im Kärnten (in der Richtung Ost-West).

Ad a) Das Kohlenbergwerk Vremski Britof bestand aus zwei Abbaustätten. Das Kohlenfeld bei Famlje wurde ergiebiger seit 1778, das bei Skoflje seit 1796 abgebaut. Beide waren Eigentum der Zuckerraffinerie in Rijeka. Einige Privatleute entdeckten verschiedene Kohlenfelder und bauten sie in geringem Maße ab, so die Lagerstätten in der Nähe von Sabotin (1784) und bei Senadolice (1786). In den Jahren 1796 und 1798 wurde der Karst von montanistischen Fachleuten des Quecksilberbergwerks Idrija systematisch durchforscht; man fand Kohle bei Senadole, bei Sežana (Sesana), bei St. Vid (Vipava; Wippach) und sehr reiche Kohlenfelder außerhalb des slowenischen Territoriums im Istrien bei Labin, Pazin, Buzet (Albona, Mitterburg, Pinguente). In den Jahren 1796 und 1803 wurde Kohle auch in der Nähe von Idrija gefunden. Ein großer Teil der gewonnenen Kohle wurde nach Triest transportiert. Den reichsten Ertrag lieferte das Bergwerk in Vremski Britof, im J. 1799 circa 854 Tonnen, 1805 rund 1500 Tonnen. Vremski Britof war im 18. Jh. zweifellos das ergiebige Kohlenbergwerk auf dem slowenischen Territorium. In den Jahren der Illyrischen Provinzen schränkte das Bergwerk im hohen Grade seine Produktion ein, nach deren Auflösung wurde der Betrieb geschlossen.

Ad b) Die Gruppe der Kohlenbergwerke im Süden hatte nur lokale Bedeutung, die Produktion war nie groß. In Kočevje (Gottschée; erster Abbau 1803) betrug die höchste Kohlenausbeute des Tagbaus im J. 1843 nur 86 Tonnen, die in Krmelj (Johannisthal; erste Gewinnung 1796) im J. 1803 bloß 73 Tonnen. In Brestanica (Reichenburg) wurde Kohle angeblich schon im J. 1796 gefunden, mit regelmäßigem Abbau begann man erst 1839. Die Produktion war gering.

Im 18. Jh. war Vremski Britof der Mittelpunkt des slowenischen Kohlenbergbaus. Im 19. Jh. trat Zagorje an seine Stelle, das den ersten Platz volle 35 Jahre behaupten konnte, aber dann für einige Jahre an Leše bei Prevalje (Liescha bei Prävali) abtreten mußte. Als 1849 die Südbahnstrecke bis Ljubljana verlängert wurde, wurde Zagorje wiederum Mittelpunkt des Kohlenbergbaus.

Ad c) Nach einer längeren Pause erschien im J. 1795 in Zagorje der oberkrainische Eisenhüttenbesitzer Leopold Ruard. Er ließ 1796 eine kleine Menge Kohle teilweise verkoken, die er dann in seinem Eisenwerk verwendete. Der Versuch ist gelungen, aber Ruard ließ die Arbeiten im Bergwerk Zagorje wegen zu hoher Transportkosten langsam einstellen. Der Kohlenabbau wurde dann vom Vitriolfabrikanten Josef Pinhak aufgenommen, der 1802 seinen Betrieb für Vitriolherstellung von Ljubljana nach Zagorje verlegt hatte. Pinhak belieferte auf eigene Kosten die Landeshauptstadt Ljubljana mit Kohle (1805 rund 652 Tonnen). Im J. 1803 wurde in Zagorje die Ärar-Glasfabrik gegründet, zugleich gingen einige Kohlenbergwerke in ihren Besitz über (1807 rund 1681 Tonnen). Pinhaks Hinterlassenschaft und die Ärar-Glasfabrik samt

den Bergwerken hatte Johann Schwarz käuflich erworben, der dann im J. 1839 sein ganzes Eigentum an den Eisenhüttenbesitzer Ruard verkaufte und dieser verkaufte es 1840 an Josef Atzl. Mit der Kohlengewinnung im Bergwerk Trbovlje (Trifail) begann 1804 der Glasfabrikant Franz Maurer aus Celje (Cilli). Die höchste Kohlenausbau (im J. 1847) betrug mehr als 823 Tonnen. Die Kohlenlagerstätte Hrastnik (Hrastnigg) war schon 1807 bekannt, bergmännisch wurde aber erst 1822 Kohle gewonnen. Einer der bedeutendsten Unternehmer war Franz Lusner, Kaufmann aus Ljubljana, welcher 1830 Alleininhaber dieses Bergwerkes geworden und bis 1845 geblieben war. Den größten Aufschwung erreichte das Bergwerk im J. 1840 mit 885 Tonnen. Die Lagerstätten um Liboje und Zabukovica (Buchberg) waren schon 1776 bekannt, das Gebiet wurde aber erst 1798 von den Bergleuten aus Idrija systematisch durchforscht; die ersten Grubenmaße wurden 1799 amtlich erteilt. Im diesen Raum folgten in kurzer Zeit Unternehmer auf Unternehmer, sie hatten ziemlich viel Kohle gewonnen. Einer der größten war der einheimische Glasfabrikant Johann Friedrich, der 1847 sogar 1060 Tonnen Kohle abgebaut hatte. Kohle wurde 1791 auch in der Nähe des Dorfes Govce gefunden. Der Bauer Thomas Grilc gewann 1847 fast 503 Tonnen Kohle. Das Zwischenglied der Mittel- und Nordgruppe der slowenischen Kohlenbergwerke bildete das Bergwerk in der Nähe des Stari trg bei Slovenj Gradec (Altenmarkt bei Windischgraz). Die Produktion wurde 1835 vom Eisenhüttenbesitzer Anton Bonaczy von Bonazza aus Mislinja (Mißling) aufgenommen. Die Ausbeute betrug 1852 fast 340 Tonnen.

Ad d) Das bedeutendste Kohlenbergwerk der Nordgruppe war jenes von Leše bei Prevalje. Die erste Kohle wurde 1816 von Bleifabrikanten Blasius Mayer gewonnen. Dieser verkaufte seine Grubenmaße an die Eisenfabrikanten-Familie Rosthorn, welche den Kohlenabbau in der nächsten Umgebung schon vorher betrieben hatte. Von 1840 bis 1849 war Leše das führende Bergwerk in der Kohlengewinnung. Das Kohlenfeld in Lobnik (Lobnig) oberhalb Železna Kapla (Eisenkappel) war schon 1784 bekannt, mit der Förderung wurde aber erst 1793 auf Anraten der Eisenhüttenbesitzerin Kristine Kuhdorfer begonnen. Ihr folgten einige Jahre später der Eisenhüttenbesitzer Patzer u. a., 1835 auch der Eisenfabrikant Graf Egger. Man hatte das Bergwerk nie zu einem größeren Unternehmen entwickeln können. Anders war die Entwicklung des Bergwerks Št. Lipš (Št. Filippen). In Podjunska dolina (Jauntal) war das Vorkommen von Kohle bei Ženek (Sonnegg) schon 1797 bekannt, in der Nähe von Št. Lipš wurden aber Kohlenlagerstätten erst 1803 gefunden. Hier findet sich der Kohlenbergbau erst seit 1838, vom Stift in Dobrla ves (Eberndorf) in größerem Ausmaß betrieben. Die höchste Ausbeute (im J. 1842) betrug 102 Tonnen. Sein Revier trug den Namen Št. Lipš II, das Revier Št. Lipš I gehörte der Familie Rosthorn. Die Kohlenausbau in Libuče und Podkraj (Loibach, Unterort) ist eng mit dem Eisenfabrikant Graf Egger verknüpft, welcher seit 1828 die gewonnene Kohle in seinem Eisenwerk Lipica (Lippizbach) verwendete. Die höchste Kohlenproduktion (im J. 1837) betrug 945 Tonnen. Im Kohlenrevier Hódiše (Keutschach) wurde die Produktion erst 1801 aufgenommen. Seit 1822 förderte hier Gottfried Ebner, der die höchste Ausbeute im J. 1847 mit 67 Tonnen erreichte. Sein Gewinnungsort trug den Namen Hódiše I, das Gebiet Hódiše II gehörte dem Baron Albin Herbert (seit 1815) und später seinen Erben. Die Kohlenförderung (im J. 1837) betrug 219 Tonnen. Thaddäus Lanner baute seit 1831 die Kohlenlagerstätte Hódiše III ab, den größten Aufschwung erlangte er 1848 mit 213 Tonnen. Hódiše IV gehörte seit 1820 Johann Reiner; sein Bergwerk produzierte sehr wenig. Das Revier Hódiše V war seit 1835 Besitz der Brüder Moro; die höchste Kohlengewinnung (im J. 1839) betrug

228 Tonnen. In der Umgebung von Baško jezero (Faaker See) war das Vorkommen von Kohle schon 1806 bekannt, in Ziljska dolina (Gailtal) seit 1828, seit 1827 auch bei Naborjet (Malborghet), Trbiž (Tarvis) und Rabelj (Raibl); es reichte jedoch nur zur Schürfung und Gewinnung von äußerst kleinen Kohlenmengen, so daß man hier kein größeres Kohlenbergwerk aufschließen konnte.

Die nächste bedeutsame Phase der Eigentumsentwicklung im Kohlenbergbau und in der Kohlenproduktion kommt in den Vierzigerjahren des 19. Jhs. zum Ausdruck. Damals verkauften einheimische, finanziell schwache Unternehmer einige wichtige Kohlenbergwerke an starke kapitalistische Gesellschaften, welche ihren Sitz außerhalb des slowenischen Territoriums hatten.

Eine der ersten war die Firma »Brüder Rosthorn in Wien«, welche im J. 1824 das Bergwerk Leše bei Prevalje von B. Meyer gekauft hatte. Von diesen Brüdern wurde 1832 die Wolfsberger Eisenwerksgesellschaft gegründet, im J. 1837 trennten sie sich von ihr und gründeten selbständige Eisenunternehmen. Im J. 1844 wurde Eugen Baron Dickmann Partner des Eisenwerks in Prevalje, im J. 1849 war er bereits Hauptaktionär des Eisenwerks. Das Bergwerk in Leše lieferte die reichste Ausbeute im J. 1847 (39 801 Tonnen). In den Jahren 1839 bis 1848 wurden in diesem Kohlenbergwerk durchschnittlich 75 % der gesamten slowenischen Jahresproduktion gewonnen; so wurde die Produktion von Eisen und Kohle — zweier Hauptstützen des Kapitalismus — zuerst im Konzern der Brüder Rosthorn realisiert.

Eine zweite Gesellschaft wurde 1839 Eigentümerin eines kleineren Teiles des Reviers Zagorje. Das war das Wiener Großhandlungshaus Arnstein & Eskeles, schon seit 1837 Eigentümer der Zuckerraffinerie in Ljubljana. Im J. 1841 wurde das Triester Großhandlungshaus Brentano & Comp. als Partner der Zuckerraffinerie und der Kohlenbergwerke. Der maximale Kohlenabbau wurde mit 3385 Tonnen im J. 1845 erreicht.

Die dritte Gesellschaft wurde 1842 von Josef Atzl gegründet, ihr Name war »Steinkohlengewerkschaft am Saustrome zu Sagor«. Ihr Eigentum war der größere Teil des Reviers Zagorje. Die Hälfte der Kuxe gehörte ihm selbst, die andere Hälfte einigen Kapitalisten aus Innsbruck. Im J. 1844 gehörten den Innsbruckern bereits 95 Kuxe, den Grazern nur noch fünf. Das Maximum der Kohlenausbau wurde im J. 1845 mit 6017 Tonnen erreicht.

Die vierte Gesellschaft wurde im J. 1845 von Karl Ludwig Baron Bruck, den Leiter des Österreichischen Lloyd in Triest, gegründet; sie nannte sich »Triester Steinkohlengewerkschaft zu Hrastnigg und Doll«. Bruck hatte nämlich im J. 1845 das Revier Hrastnik in seinem eigenen Namen von Lusner erworben, doch schon einen Monat später gründete er die genannte Gesellschaft. In dieser Gesellschaft gehörten den Triester Großhandlungshäusern 102 2/5 Kuxe, den zwei Wiener Firmen Rothschild und Arnstein & Eskeles aber nur 25 3/5 Kuxe. Das Maximum der Kohlenausbau wurde im J. 1848 mit 1680 Tonnen erreicht.

Als fünften nicht einheimischen Eigentümer der slowenischen Kohlenbergwerke muß man seit 1842 das staatliche Montanärar anführen. In diesem Jahr war das kaiserliche Dekret über das Kohlenschürfen auf Staatskosten erschienen; damit wollte man der Eisenbahn Wien-Triest direkt an der Trasse genug Kohle sichern. Der gesamte Kohlenabbau wurde von der Direktion geführt, die sich bis zum J. 1846 »Innerösterreichisch-küstenländische Steinkohlenbau-Direktion in Leoben« nannte, seit 1846 aber den Namen »Österreichisch-steirische Steinkohlenschürfungs-Direktion in Leoben« führte. Ihr unterstand im slowenischen Teil der Steiermark das Schurfrevier Slovenska

Bistrica (Windischfeistritz), später Konjice, und Celje. In Celje wurde 1846 das Bergamt Cilli gegründet. Von diesen Kohlenbergwerken war das bekannteste jenes in Hrastovec pri Poljčanah (Hrastowetz bei Pöltschach), das Ärar schürfte hier seit dem J. 1843. Die Kohle verkaufte man an die Eisenbahn, an viele Privatleute und an die »Société germanique d'Eclairage au Gaz, Direction de Gratz«. Das Maximum der Ausbeute wurde im J. 1847 mit fast 1000 Tonnen erreicht. Seit 1845 wurde die Kohle gleich an der Stelle verkokt, man verkaufte sie an die Eisenbahn, an den Maschinenfabrikanten Körösi in Graz, an das Hüttenwerk in Breitenau, an viele Privatleute und an das Eisenwerk Brüder Rosthorn in Prevalje. An diese Firma lieferte man im J. 1853 fast 22,4 Tonnen, im J. 1854 aber mehr als 48 Tonnen. Die Brüder Rosthorn wollten damals auch das Bergwerk Hrastovec in ihren Besitz bringen, ließen aber dann von ihrem Vorhaben ab.

Der Verfasser stellt schließlich fest, daß auf dem ganzen slowenischen nationalen Territorium in der Zeit der feudalgesellschaftlichen Ordnung das Maximum des Kohlenabbaus im J. 1847 erreicht wurde: es betrug damals 53 013 Tonnen (6 % der gesamten österreichischen Kohlenproduktion). Im J. 1848 ging die Produktion wegen der Revolution und der ungewissen Lage auf 45 233 Tonnen (d. i. um etwa 15 %) zurück. Die Gesamtproduktion der Kohle in Österreich erreichte ihr Maximum im J. 1848; sie betrug in diesem Jahre 899 355 Tonnen und ging erst im J. 1849 auf 867 641 Tonnen zurück. Der Staat als Ganzes spürte also die Folgen der Revolution erst nach einem Jahr.